

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE
FAKULTA MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2008

Monika Tomečková

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

Fakulta mezinárodních vztahů

Hlavní specializace: Mezinárodní politika a diplomacie

Voľby do Národnej rady Slovenskej
republiky v rokoch 1990 a 1992 –
výsledky a spory o model ekonomickej
transformácie

Vypracovala: Monika Tomečková

Vedúci diplomovej práce: PhDr. Milan Lupták, CSc.

Prehlásenie:

Prehlasujem, že diplomovú prácu na tému

„Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky v rokoch 1990 a 1992 – výsledky a spory o model ekonomickej transformácie“

som vypracovala samostatne. Použitú literatúru a podkladové materiály uvádzam v priloženom zozname literatúry.

V Prahe dňa 20.11.2007

.....

Podpis

Pod'akovanie:

Rada by som sa pod'akovala vedúcemu mojej diplomovej práce PhDr. Milanovi Luptákovi, CSc. za cenné rady a odborné pripomienky, ktoré mi poskytoval v priebehu spracovania mojej diplomovej práce.

November 2007

Monika Tomečková

Obsah:

<u>ZOZNAM SKRATIEK POUŽITÝCH V TEXTE</u>	6
<u>ÚVOD</u>	8
<u>1 PRECHOD K DEMOKRACII – TEÓRIA A PRAX</u>	13
1.1 TEORETICKÉ PRÍSTUPY	13
1.2 FÁZY DEMOKRATIZAČNÉHO PROCESU	20
1.3 PRECHOD K DEMOKRACII V ČESKOSLOVENSKU	21
1.3.1 CHARAKTER PREDCHÁDZAJÚCEHO REŽIMU	22
1.3.2 TOTALITA – ÁNO ALEBO NIE?	23
1.3.3 ČESKO – SLOVENSKÉ VZŤAHY PRED ROZPADOM SPOLOČNÉHO ŠTÁTU	24
1.3.4 SPÔSOB TRANZÍCIE V ČESKOSLOVENSKU A NA SLOVENSKU	25
<u>2 VOĽBY DO NÁRODNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY</u>	32
2.1 STRANÍCKY SYSTÉM PO ROKU 1989	32
2.1.1 TZV. „STRANY-HNUTÍ FÓRA“	32
2.1.2 “NOVÉ“ POLITICKÉ STRANY	34
2.1.3 OBNOVENÉ “HISTORICKÉ“ FORMÁCIE	36
2.1.4 EXKOMUNISTICKÉ STRANY	37
2.2 VOLEBNÝ SYSTÉM PO ROKU 1989	38
2.3 OD VOLIEB DO NR SR V ROKU 1990 K VOEBÁM DO NR SR V ROKU 1992	43
<u>3 REFORMA HOSPODÁRSTVA – SLOVENSKO V RÁMCI ČESKOSLOVENSKA</u>	48
3.1 TVORBA MODELU EKONOMICKEJ TRANSFORMÁCIE	48
3.1.1 DÔLEŽITÉ OTÁZKY V PROCESSE TVORBY TRANSFORMAČNEJ KONCEPCIE	54
3.2 OD KONCEPČNEJ FÁZY K FÁZE REALIZAČNEJ	56
3.3 KONCEPCIA VLÁDY ČSFR A SLOVENSKO	58
3.4 PRIVATIZÁCIA	61
3.5 SAMOSTATNOSŤ SLOVENSKA A VLASTNÁ EKONOMICKÁ STRATÉGIA	65
3.6 ZÁKLADNÉ PROBLÉMY TRANSFORMÁCIE	66

3.7 HODNOTENIE SPOLOČENSKEJ TRANSFORMÁCIE Z POHLADU VEREJNEJ MIENKY V PERCEPCII POLITICKÝCH PROCESOV	70
3.7.1 POSTOJE OBČANOV K PREDNOVEMBROVÉMU A PONOVBROVÉMU REŽIMU	70
3.7.2 DÔVERA OBČANOV K ZÁKLADNÝM INŠTITÚCIÁM	71
3.7.3 VZŤAH K ZAHRANIČIU	73
3.7.4 POROVNANIE VEREJNEJ MIENKY V ČESKU A NA SLOVENSKU	74
<u>ZÁVER</u>	76
<u>ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY</u>	81
<u>ZOZNAM PRÍLOH</u>	87

Zoznam skratiek použitých v texte :

ČNR	-	Česká národní rada
ČSFR	-	Československá federatívna republika
DIK	-	Držitelia investičných kupónov
DS	-	Demokratická strana
FZ	-	Federálne zhromaždenie
HDP	-	Hrubý domáci produkt
HZDS	-	Hnutie za demokratické Slovensko
KDH	-	Kresťanskodemokratické hnutie
KSČ	-	Komunistická strana Československa
KSČM	-	Komunistická strana Čiech a Moravy
KSS	-	Komunistická strana Slovenska
MKDH	-	Maďarské kresťanskodemokratické hnutie
MNI	-	Maďarská nezávislá iniciatíva
MOS	-	Maďarská občianska strana
NEZES	-	Nezávislé združenie ekonómov Slovenska
NR SR	-	Národná rada Slovenskej republiky
ODÚ	-	Občianska demokratická únia
OF	-	Občianske fórum
RVHP	-	Rada vzájomnej hospodárskej pomoci
SDĽ	-	Strana demokratickej ľavice
SDSS	-	Sociálnodemokratická strana Slovenska
SKDH	-	Slovenské kresťanskodemokratické hnutie
SE	-	Snemovňa ľudu
SN	-	Snemovňa národov
SNP	-	Slovenské národné povstanie
SNR	-	Slovenská národná rada
SNS	-	Slovenská národná strana
SR	-	Slovenská republika
SZ	-	Strana zelených
SZOPK	-	Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny

SZS	-	Strana zelených na Slovensku
ÚV KSS	-	Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska
VPN	-	Verejnosť proti násiliu
VPN-ZDS	-	Verejnosť proti násiliu – Za demokratické Slovensko

Úvod

November 1989 znamenal v dejinách slovenského národa významný medzník. Začala sa nová etapa vývoja spojená so širokou demokratizáciou verejného života, uplatňovaním slobody slova a možnosťou občanov vyjadriť svoje názory verejne a bez akéhokoľvek diktátu zvnútra alebo vonku. S týmto uvoľnením úzko súvisia aj stále častejšie sa objavujúce predstavy o budúcom spoložití Slovákov a Čechov a naštartovaní procesu transformácie ekonomiky, ktorá bola po dobu štyridsiaticich rokov plánovaná z centra. Už po prvých slobodných voľbách konaných v roku 1990 sa začali prejavovať rozdielne predstavy politických elít oboch republík o samotnom charaktere transformačného procesu. Toto obdobie bolo navyše poznačené spormi o štátoprávnych otázkach a názorovými spormi medzi predstaviteľmi jednotlivých straníckych zoskupení, čo nakoniec viedlo k štiepeniu v mnohých z nich. V rokoch 1990 až 1993 zasiahla Slovensko hospodárska kríza. Spory o vhodnosti uplatňovanej transformačnej stratégie tak dostali nový impulz a spustili lavínu udalostí, ktoré v konečnom dôsledku mali podiel na rozdelení spoločného štátu.

Cieľom tejto práce je analyzovať proces tvorby transformačnej stratégie v Československu a jej prijatie resp. neprijatie na Slovensku v podmienkach aké sa vytvorili bezprostredne po voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky (ďalej NR SR) v roku 1990 a následne v roku 1992.

Keďže nositeľmi rozhodnutí o spôsobe transformácie spoločnosti sú politické elity, skôr ako budú predstavené jednotlivé transformačné stratégie, bude časť tejto práce venovaná tomu, akým spôsobom Československo prešlo od komunistického režimu k režimu pluralitnému a sformovali sa uskupenia, ktoré následne rozhodovali o ďalšom politickom i ekonomickom vývoji.¹ Komunistický režim výrazne ovplyvnil možnosti ďalšieho vývoja, vplýval na myslenie ľudí, na charakter vznikajúcich opozičných hnutí, na formovanie predstáv občanov o budúcnosti i na celkový stupeň vyspelosti občianskej spoločnosti. Predstavitelia starého i nového režimu mali významný vplyv na charakter akým sa starý režim pretransformoval, i na nový režim samotný. Charakter nového režimu bol však ovplyvnený aj inými faktormi, ktoré sú

¹ Bližšie viď. KOPEČEK, L.: *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*, 1.vydanie, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.

predmetom štúdia teórií o prechodoch k demokracii. Z množstva prístupov, ktoré sa nám ponúkajú, je v tejto práci pozornosť venovaná týmto autorom - S.M.Lipset, D.Rustow, A.Przeworski, S.Huntington, T.L. Karlová a K.Schmitter.

Zhrnutie najdôležitejších bodov a jednotlivých teoretických prístupov nám následne umožní charakterizovať prechod k demokracii v Československu. Pozornosť bude taktiež venovaná charakteristickým rysom predchádzajúceho režimu a vhodnosti používania označenia „totalitný“ v súvislosti s Československom. Keďže cieľ tejto práce úzko súvisí so vzájomnými vzťahmi medzi Českom a Slovenskom bude súčasťou tejto časti aj táto problematika. Čo bolo impulzom pre začatie procesu prechodu k demokracii? Kto boli jeho nositelia? Aké charakteristiky z jednotlivých typov prechodov k demokracii Československo spĺňa? To sú ďalšie otázky, na ktoré by prvá kapitola mala poskytnúť odpoveď.

Legitimita elít, ktoré sa dostali k moci po zrušení komunistického režimu bola stvrdená v prvých slobodných voľbách konaných v roku 1990. Nasledujúce voľby, ktoré sa uskutočnili o dva roky neskôr, rozhodli o ďalšom osude transformácie hospodárstva a nakoniec aj celého smerovania Slovenského štátu. Preto je druhá kapitola venovaná voľbám do NR SR v rokoch 1990 a 1992. Okrem toho, že voľby v roku 1990 boli prvými slobodnými voľbami po páde komunistického režimu, bývajú taktiež označované pojmom "zakladajúce"², čo vyjadruje skutočnosť, že práve tieto voľby položili základy pluralitného systému a parlamentnej demokracie. Prvá časť tejto kapitoly bude venovaná politickým uskupeniam, ktoré sa začali vytvárať po páde komunistického režimu. Keďže predchádzajúci režim nemal žiadne skúsenosti s fungovaním volebného systému tak ako funguje v pluralitných demokratických spoločnostiach, bolo potrebné novým československým podmienkam prispôbiť i pravidlá v tejto oblasti. Týkalo sa to predovšetkým vytvorenia súťaživeho prostredia, pravidiel pre združovanie sa v politických stranách a hnutiach a následnej možnosti týchto politických subjektov účasti sa volieb. Do tejto časti je preto zaradený volebný systém ako platil v období volieb 1990 a legislatívne zmeny, ku ktorým došlo pred voľbami v roku 1992 a mali vplyv nielen na výsledok volieb, ale nepriamo aj na ďalšie smerovanie transformačného procesu. Taktiež bude táto časť venovaná víťazom jednotlivých volieb a ich ekonomickým programom.

² Bútorá, M.-Mesežnikov, G.- Bútorová, Z.: *Slovenské voľby 1998: Kto? Prečo? Ako?*, Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 1999, str.10.

O transformačnom procese bude pojednávať tretia časť tejto práce. V prvom rade je potrebné zmieniť sa o tom, čo to vlastne transformácia je, ako je možné ju ohraničiť. Podobne ako predchádzajúce dve kapitoly i táto je rozdelená na niekoľko subkapitol, ktoré by mali poskytnúť odpoveď na nasledovné otázky – Aká bola reakcia slovenskej strany na prijatú federálnu koncepciu a ako sa situácia zmenila po roku 1992? Bola zvolená transformačná metóda príčinou hospodárskych problémov Slovenska alebo je potrebné ju hľadať niekde inde? Kde? Môžeme povedať, že transformácia prebehla bezproblémovo? Ako už bolo spomínané, názor na ďalšie smerovanie federácie a predovšetkým na charakter reforiem v jednotlivých oblastiach nebol jednotný a preto je predmetom tejto časti taktiež charakteristika jednotlivých koncepcií, ktorých úspešnosť vtedy výrazne závisela aj na tom, aké boli etické názory občanov, ako vnímali politickú situáciu a smerovanie štátu a v neposlednom rade sa to odvíjalo aj od ich ekonomických záujmov.

Politické a ekonomické zmeny sa odrážali predovšetkým v bežnom živote radového občana. Z tohto dôvodu bude súčasťou tejto kapitoly aj hodnotenie z pozície verejnej mienky, pričom pozornosť bude venovaná predovšetkým postojom občanov voči nasledovným atribútom – prednovembrový a ponovembrový režim, politické inštitúcie, zahraničnopolitická orientácia. Bude nepochybne zaujímavé pozrieť sa aj na to ako celú situáciu vnímala slovenská a ako česká spoločnosť.

O problematike prechodov k demokracii ako aj transformačných procesoch bolo napísaných veľa publikácií a článkov. Podobne sa už značná časť autorov venovala procesu ekonomickej transformácie krajín strednej a východnej Európy a bývalého Sovietskeho zväzu. Táto práca sa zameriava na prechod Československa k demokracii z toho dôvodu, že je chápaný ako nutný predpoklad pre vytvorenie vhodného okruhu aktérov, ktorí budú následne rozhodovať o ekonomickej premene krajiny, pričom dôležitý medzník vo vývoji Slovenska v danom období predstavovali voľby do NR SR v roku 1990 a následne 1992 nakoľko práve ony daným elitám poskytli legitimitu. Časť práce je venovaná i obdobiu bezprostredne pred novembrom 1989 z dôvodu lepšieho pochopenia následných udalostí v širšom historickom kontexte.

Pri skúmaní charakteru československého prechodu k demokracii táto práca čerpá predovšetkým z publikácií M.S.Lipseta, A. Przeworského, D.Rustowa, S.Huntingtona, T.L.Karlovej a P.Schmittera, teda autorov rôznych teoretických prístupov k prechodom od nedemokratických k (viac) demokratickým režimom. Každý z týchto autorov pritom zakladá svoju typológiu na iných atribútoch ako tí ostatní. Táto

práca sa okrem iného taktiež snaží poukázať na túto názorovú rôznorodosť s cieľom ponúknuť aspoň letmí náčrt toho akým smerom sa teórie prechodov s postupom času vyvíjali. Na základe rôznych historických skúseností je možné povedať, že je značne obtiažne, a to platí nielen pre prípad Československa, zaradiť určitú krajinu jednoznačne do určitej kategórie charakterizujúcej konkrétny typ prechodu k demokracii. Publikácie týchto autorov preto v tejto práci slúžia ako určitý „odrazový mostík“ k lepšiemu pochopeniu aktérov, stratégií a možných dôsledkov československého a slovenského prechodu od komunistického režimu k pluralitnej demokracii.

Spomedzi českých a slovenských autorov táto práca čerpá z diel Vladimíry Dvořákovéj a Jiřího Kunca³, Mareka Ženíška, Víta Hlouška, Lubomíra Kopečka⁴ a ďalších. O prechode Slovenska k demokracii a o jeho vyrovnávaní sa s transformačným procesom je písané v publikáciách a článkoch Soni Szomolányi, Grigorija Mesežnikova, Olgy Gyarfášovej⁵ a ďalších, ktorí sú autormi množstva odborných štúdií a knižných publikácií analyzujúcich slovenskú politickú scénu, volebné obdobie a s tým súvisiace i volebné správanie občanov a ich očakávania, veľký dôraz kladú taktiež na výskum verejnej mienky a politickej kultúry na Slovensku, postojom voči transformácii a demokratizačnému procesu.⁶ Ekonomická transformácia je zachytená i v prácach Karola Morvaya, Vlasty Šafaříkovej, Vojtecha Spěváčka, ale taktiež napríklad v štúdiách Národohospodárskeho ústavu Jozefa Hlávky. Práce poskytujú celkový prehľad o ekonomickej transformácii v období spoločného štátu, ale taktiež v období po rozpade. Zameriavajú sa aj na jej jednotlivé atribúty, pozitívne i negatívne stránky a dopady. Sú zdrojom informácií o vývoji v období po páde komunistického režimu z hľadiska vnútornej i vonkajšej rovnováhy. Na jej popis sú využité jednotlivé ukazovatele makroekonomického vývoja, ktoré pravdepodobne najvernejšie popisujú situáciu, v ktorej sa hospodárstvo v danej dobe nachádzalo. Pre potreby tejto práce to má význam predovšetkým z hľadiska bližšieho pochopenia

³ Autori vo svojich publikáciách zoznamujú čitateľa s rôznymi názormi a teóriami o prechodoch k demokracii, ktorým nechýba množstvo príkladov z histórie prechodov od nedemokratických režimov k režimom demokratickým. Ťažisko práce je venované teórii revolúcie, spoločenským zmenám, teórii modernizácie, atď. Významným faktorom charakterizujúcim ich prácu je chápanie prechodov predovšetkým ako politických procesov, pričom ale nezabúdajú ani na dôležitosť faktorov sociálnych.

⁴ Od posledných dvoch menovaných autorov sú v práci použité poznatky z publikácií zameriavajúcich sa na demokraciu, teórie demokracie a jej jednotlivé atribúty, u Lubomíra Kopečka so zameraním na Slovenskú skúsenosť.

⁵ Jedná sa predovšetkým o pracovníkov Slovenského inštitútu pre verejné otázky

⁶ Tieto poznatky poslúžili predovšetkým pri písaní prvých dvoch kapitol

vtedajších nálad obyvateľov, nakoľko sa to odrážalo predovšetkým na vývoji životnej úrovne a sociálnych dopadoch.

Táto práca taktiež čerpá z internetových zdrojov ako sú napríklad stránky MESA10 – Centrum pre ekonomické a sociálne analýzy, ktoré sa zameriava na podporu tržnej ekonomiky, jej hlavných princípov a atribútov a z tohto dôvodu vypracováva rôzne ekonomické analýzy a štúdie a vyjadruje sa k aktuálnym témam spoločensko-ekonomického vývoja.⁷ Nezanedbateľnú úlohu ako zdroj informácií mali stránky Stredoeurópskych Politických štúdií, recenzovaného štvrťročníka, ktorý ako projekt Medzinárodného politologického ústavu Masarykovej univerzity v Brne poskytuje štúdie, odborné state, komentáre a recenzie z oblastí komparatívnej politológie, európskych štúdií, a zahraničnej a bezpečnostnej politiky.⁸

K spracovaniu tejto práce prispeli i návštevy Slovenského parlamentného inštitútu v Bratislave a Prešovskej univerzity. Taktiež je potrebné spomenúť články z odborných časopisov, ktoré sú rovnako významným zdrojom informácií k danej problematike. Jedná sa predovšetkým o Politologickú revue, v ktorej sa hlavne v deväťdesiatych rokoch objavilo množstvo článkov týkajúcich sa problematiky pádu komunistického režimu a následného politického vývoja, či Acta Oeconomica Pragensia, v ktorých boli publikované rôzne štúdie spadajúce do okruhu otázok týkajúcich sa ekonomickej transformácie v Československu i na Slovensku⁹. Ekonomický pohľad na danú problematiku poskytli taktiež časopisy Trend a Ekonomický časopis. Zákony obsiahnuté v druhej kapitole sú čerpané zo Zbierky zákonov Slovenskej republiky.

⁷ bližšie vid'. internetové stránky MESA10 – www.mesa10.sk

⁸ bližšie vid'. internetové stránky Stredoeurópskych politických štúdií – www.cepsr.com

⁹ napr. štúdie týkajúce sa ekonomickej koncepcí vo volebných programoch politických strán v Čechách a na Slovensku vypracované Milanom Luptákom, Vladimírom Prorokom a Alešom Lisom, a iné.

1 Prechod k demokracii – teória a prax

1.1 Teoretické prístupy

Prechody k demokracii boli a sú predmetom štúdia viacerých autorov, ktorí sa snažia o podchytenie podstaty tejto problematiky z rôznych uhlov pohľadu a z hľadiska pôsobenia rôznych faktorov. Medzi tieto faktory patrí napríklad už spomínaný charakter predchádzajúceho režimu, ale nemenej dôležitú úlohu zohrávajú aj samotní aktéri, či nimi zvolené stratégie, ktoré zasa následne určujú spôsob ukončenia predchádzajúceho režimu. Samozrejme, že výsledný režim nemusí byť nutne demokratický. Z hľadiska predmetu tejto práce však budeme predpokladať, že prechod od starého režimu vedie k nastoleniu demokracie a ostatné alternatívy budú ponechané stranou. Na otázky spojené s prechodmi umožnili čiastočne odpovedať i niektoré názory obsiahnuté vo všeobecnej teórii demokracie. Autorov, ktorí sa touto problematikou zaoberali je bezpochyby mnoho, no keďže demokracia a samotné prechody k demokracii nie sú predmetom tejto práce, ale slúžia iba ako teoretický základ, bola spomedzi nich vybraná určitá reprezentatívna vzorka.

Významnou osobnosťou, ktorá prispela k štúdiu demokracie je Seymour Martin Lipset, ktorý skúmal a vymedzil dva základné rysy pre udržanie stabilného demokratického zriadenia - ekonomickú rozvinutosť a legitimitu demokracie resp. demokratických inštitúcií, obidva rysy ale musia byť splnené súčasne. Na podmienku ekonomickej rozvinutosti autor odkazuje tvrdením, že „len v bohatých spoločnostiach, v ktorých relatívne málo občanov žije na úrovni skutočnej chudoby, môže nastať situácia, kedy sa masa obyvateľstva múdro účastní politiky a pestuje takú zdržanlivosť, ktorá nedovolí podľahnúť výzvam nezodpovedných demagógov.“¹⁰ Medzi ekonomické ukazovatele autor zaradil bohatstvo (určené napríklad na základe príjmu na hlavu, počtu automobilov, telefónov, či počtu lekárov), stupeň industrializácie, stupeň urbanizácie a vzdelanie (pre udržanie demokracie nutnosťou, samo o sebe však podľa Lipseta stabilitu demokracie nezaručí).¹¹

¹⁰ LIPSET, M.S.: *Political man: the social bases of politics*, New York: Double day, 1963, str.31.

¹¹ HLOUŠEK, V.-KOPEČEK, L.: *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*, Ediční řada sborníky, svazek č.9, Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovi univerzity v Brně, 2005, str. 120

Čo sa týka druhej podmienky – legitimacy – tou má autor na mysli „schopnosť systému vytvoriť a udržať presvedčenie, že existujúce politické inštitúcie sú pre spoločnosť tie najlepšie. Účinnosť režimu je založená na tom, v akej miere je daný systém schopný plniť základné funkcie (úlohy), a to ako z pohľadu väčšiny obyvateľov, tak i napríklad takých mocných skupín ako sú finančné špičky a armáda.“¹² V prípade, že sa zabehané štruktúry spoločnosti zmenia, dostáva sa podľa Lipseta legitimita do krízy. Autor uvádza dva prípady – prvým je ohrozenie statusu hlavných konzervatívnych skupín v dobe štrukturálnych zmien a druhým je prípad kedy politický režim neumožňuje všetkým sociálnym skupinám prístup k politickej moci.¹³ Viacerí autori považujú krízu legitimacy za jednu z príčin pádu komunistického režimu v strednej a východnej Európe.

Za prvý pokus o etapizáciu prechodov k demokracii môžeme považovať prístup Dankwarda Rustowa.¹⁴ Rustow, na rozdiel od Lipseta a iných, odmietal vypracovávať určité všeobecne platné predpoklady a zásady pretože demokraciu chápal ako proces, v ktorom sa riešia problémy, ktoré sú prípad od prípadu odlišné a rovnako sú odlišní aj samotní aktéri. Prechádza teda od modelu statického k modelu dynamickému a rozlišuje tri fázy demokratizačného procesu. V prvej tzv. prípravnej fáze sa po dlhotrvajúcom boji protagonisti zoskupujú do dvoch táborov – stúpenci predchádzajúceho režimu verzus opozícia. Súčasťou tejto fázy však ešte nie je nijaké odhodlanie alebo prísľub budovania demokracie. Fáza vrcholí v momente, keď je časť politických vodcov ochotná zmieriť sa s existenciou rozdielných predstáv a názorov a pristúpiť na inštitucionalizáciu niektorých aspektov započatého demokratického procesu. V druhej, rozhodujúcej fáze, ešte naďalej pretrvávajú určité rozdiely z obsahového a procedurálneho hľadiska a dôležité sú predovšetkým konkrétne kroky jednotlivých politických predstaviteľov smerom k dosiahnutiu určitého spoločného kompromisu. Celý proces sa končí fázou uvykacou, v ktorej sa dohoda postupne prenáša od vodcov na ďalších aktérov, politikov a postupne až k občanom a zároveň sa pomaly rozširuje i do ďalších oblastí.

¹² LIPSET, M.S.: *Homo Politicus. Społeczne podstawy polityki*, Warszawa: PWN, 1995, str. 81. In: HLOUŠEK, V.-KOPEČEK, L.: *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*, Ediční řada sborníky, svazek č.9, Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovi univerzity v Brně, 2005, str. 123

¹³ Tamtéž str.123-125

¹⁴ RUSTOW, D.: *Transitions to Democracy: Towards a Dynamic Model*, Comparative Politics, 1970, 2, str. 337-363

Pre existenciu demokracie je podľa Rustova podstatné, aby sa ľudia stotožnili s politickou komunitou, ku ktorej patria alebo by patriť chceli, pričom tento pocit príslušnosti môže byť daný zemepisne, dedične alebo napríklad administratívne. Nepripúšťa teda možnosť zakotvenia demokracie v štáte, kde sa ako hlavný politický problém rieši otázka územnej celistvosti a integrity. Zároveň však upozorňuje na ďalšiu podmienku týkajúcu sa pravidiel hry, ktorými sa má prechod od starého režimu k novému riadiť. Tie sú obyčajne stanovené v novej Ústave. Zdôrazňuje prijateľnosť a spravodlivosť týchto pravidiel pre obe rokujúce strany, to znamená, že majú byť stanovené tak aby vopred nebola favorizovaná ani jedna z nich. V tom sa zhoduje s Adamom Przeworskim¹⁵, podľa ktorého sú najstabilnejšími demokratickými ústavami také, ktoré sú prijímané ešte v dobe kedy nie je jasné kto bude víťazom a teda každý má záujem na tom, aby pravidlá v nej stanovené boli rovnako výhodné pre obe strany.¹⁶

Význam Dankwarda Rustova je nepochybne v tom, že sa posunul od modelu statického k dynamickému, pričom akceptoval i determinizmus predchádzajúcich autorov. Nimi stanovené parametre však on sám nepovažoval za rozhodujúce a tým, že v procese vytvárania demokracie dokázal vyčleniť tri základné fázy sa jeho práca *Transitions to democracy: Towards a dynamic model* stala významným prameňom i pre štúdium prechodov k demokracii.

Z hľadiska štúdia zmeny systému má popri charaktere predchádzajúceho režimu a režimu, ktorý sa etabluje následne po ňom, veľký význam i spôsob akým k tejto premene dochádza. Autorom zaoberajúcim sa touto problematikou sa od osemdesiatych rokov podarilo sformulovať viacero alternatívnych spôsobov, ktoré sa následne pokúsili aplikovať na konkrétne historické udalosti. Opäť sa nám ponúka viacero prístupov, z ktorých bude pozornosť sústredená na práce Adama Przeworského, Terry Lynn Karlovú a Phillipa Schmittera a Samuela Huntingtona.

¹⁵ PRZEWORSKI A.: *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, str. 87-88

¹⁶ Vladimíra Dvořáková k týmto faktorom pridáva ešte ďalšie. Nie celkom jednoznačná je podľa nej úloha referenda, ktoré do procesu vytvárania pravidiel zapája spoločnosť a je vyjadrením určitého konsenzu v spoločnosti. Môže však pôsobiť i negatívne a to najmä v prípade, kedy sa rozhoduje o otázke životne dôležitej pre určitú, jasne definovanú menšinu. Ako ďalšie podmienky uvádza nutnosť následného dodržiavania prijatých pravidiel, ich trvácnosť a nemennosť. Za významnú transformačnú úlohu taktiež považuje „hlbokú premenu a modernizáciu inštitúcií“, nie iba výmenu pracovníkov, kedy „nový personál vykazoval ešte nižšiu mieru schopnosti riešiť problémy než ten predchádzajúci.“ (DVOŘÁKOVÁ V.: *Deset let poté, Politologická revue*, roč.5, č.2, Praha: Česká společnost pro politické vědy, 1999, str.6-9)

Možnosťami nastolenia demokracie sa zaoberal i Alfred Stepan¹⁷, ktorého model poskytuje pravdepodobne najpodrobnejšie prepracovanie prechodu k demokracii. Aplikovať jeho typy na konkrétne historické udalosti bez toho aby došlo k ich vzájomnému prelínaniu je však dosť problematické. Väčšina autorov sa preto uchýlila k jednoduchšiemu vymedzeniu a vychádza z dvoch základných predpokladov a to, že k nastoleniu demokracie môže dôjsť zvnútra starého režimu alebo mimo starý režim prostredníctvom sformovanej opozície.¹⁸

Významným prínosom do štúdia prechodov k demokracii bol nepochybne príspevok Adama Przeworského, podľa ktorého majú pre začatie procesu demokratizácie mimoriadny význam tzv. signály. Z hľadiska problematiky prechodov k demokracii to znamená, že sa jedná o skutočnosti nasvedčujúce tomu, že v blízkej dobe by mohlo dôjsť k zmene stávajúceho režimu. Signály môžu byť objektívne, ako napríklad situácia, kedy zomrie vodca bez toho aby bola vyriešená otázka nástupníctva, prípad ekonomickej krízy, občianska nespokojnosť či tlak zahraničných predstaviteľov na reformy. Druhým typom sú signály pučistické, tie však nie sú nijako reálne podložené a vychádzajú iba z toho čo si medzi sebou šepkajú ľudia. Viacerí autori sa s Przeworskim zhodujú na tom, že impulzom k otvorení starého režimu je snaha aspoň určitej skupiny vládnucej elity o získanie podpory mimo „svojho kruhu“, to znamená u tých, ktorých až do tej doby z politického života vylučovala. Ide teda o akýsi kritický moment, pričom mobilizácia začne silnieť v momente kedy sa objaví nejaký signál. Konflikt, ku ktorému následne dochádza medzi predstaviteľmi starého režimu a opozíciou určujú ciele jednotlivých aktérov a prostriedky použité na ich dosiahnutie. Na základe charakteru konfliktu tak autor rozoznáva päť situácií: a) konflikt, ktorého podstatou je boj o politickú úlohu náboženstva, rasy alebo jazyka nemôže nikdy viesť k stabilite a udržateľnosti demokratických inštitúcií, b) konflikt, ktorý vedie k nastoleniu demokracie, ale iba ako najvhodnejšieho prechodného riešenia, teda nie dlhodobo, c) politické sily majú rozdielne predstavy o inštitucionálnom rámci, v prípade, že sa nejaký ustanoví je šanca, že silou zvyku vydrží. Perspektívy budúceho vývoja teda nie sú jednoznačné. Konflikt môže vyústiť až v občiansku vojnu poprípade diktatúru, d) konflikt, ktorého výsledkom môže byť demokracia, ale len v prípade že predchádzajúcemu režimu poskytuje záruky do budúca – tzv. demokracia so zárukami,

¹⁷ bližšie vid'. DVOŘÁKOVÁ V.-KUNC J.: *O přechodech k demokracii*, 1.vydanie, Praha: Sociologické nakladatelství, 1994, str.54.

¹⁸ Tamtiež str. 58.

v opačnom prípade je výsledkom demokracia bez záruk e) konflikt, ktorého výsledkom je nastolenie dlhodobých demokratických inštitúcií. Základnou Przeworského podmienkou nastolenia demokracie je fakt, že nemôže vydržať pokiaľ je niekým nadiktovaná z vonku, naopak, vždy jej musia predchádzať jednania.

Odlišný prístup k štúdiu prechodov zvolil Samuel Huntington¹⁹, ktorého model vychádza z rozdelenia politických aktérov jednak v rámci vládnucej elity a taktiež v rámci opozície. Ako už bolo spomenuté, za základný impulz pre demokratizačný proces býva považovaný okamih, kedy časť vládnucej elity usiluje o podporu u tých, ktorých predtým z politického života vylučovala. Vládnucu elitu je teda možné rozdeliť na krídlo konzervatívne, odmietajúce akékoľvek zmeny stávajúceho systému a tých, ktorí sú určitým zmenám naklonení, teda reformátorov. Obdobne môžeme rozdeliť predstaviteľov opozície. Tí, ktorí sú ochotní ustúpiť zo svojich pozícií a spolupracovať s predstaviteľmi starého režimu pri hľadaní vhodného riešenia tvoria umiernené krídlo, aktéri, ktorí zasa neústupčivo trvajú na svojich požiadavkách a odmietajú akýkoľvek kompromis sú predstaviteľmi krídla radikálneho. Vzájomné vzťahy medzi takto rozdelenými aktérmi využil pre svoj model Samuel Huntington. Podľa toho, ktorí predstavitelia prichádzajú do vzájomného kontaktu pri riešení vzniknutej krízy, rozlišuje autor tri spôsoby prechodu k demokracii. Uvedené skutočnosti zachytáva nasledujúca tabuľka:

Tab. 1.1 – Typológia prechodov k demokracii podľa Huntingtona

Väzba/vzťah	Odpovedajúci typ prechodu k demokracii
- vláda verus opozícia	Transformácia
- reformátori verus odporcovia zmien vo vláde	Nahradenie
- umiernení verus radikáli v rámci opozície	Presun

Zdroj informácií k vypracovaniu tabuľky – HUNTINGTON, S.: Will more countries become democratic? In: ŽENÍŠEK, M.: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str. 67-70.

Pre prechod k demokracii formou transformácie je charakteristická rozhodujúca úloha vládnucej elity, alebo aspoň jej časti. Je to totiž práve ona kto prichádza s

¹⁹ HUNTINGTON, S.: Will more countries become democratic? In: ŽENÍŠEK, M.: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str. 67-70.

prvotným impulzom k zmene stávajúceho systému a následne na celý proces dohliada. Je tomu tak predovšetkým preto, že si títo predstavitelia uvedomia, že demokratický režim nemusí nutne predstavovať ohrozenie ich pozícií, ba naopak že ich záujmy môže ochrániť lepšie ako stávajúci systém. Ako príklad transformačného prechodu k demokracii môže slúžiť napríklad nástup Juana Carlosa do čela Španielska v roku 1975, alebo Sovietsky zväz po nástupe Michaila Gorbačova.

Nahradenie je formou prechodu, ktorý sa uskutočňuje taktiež na základe dohody, tento krát však už nie dohody v rámci vládnucej elity, ale v rámci opozície. Predstavitel'ov bývalého režimu obyčajne postihne nemilý osud, ktorý sa v tom lepšom prípade končí opustením krajiny, v najhoršom smrťou. Takýmto prechodom k demokracii prešla napríklad Venezuela v roku 1958.

Presun je kombináciou transformácie a nahradenia pretože k nemu dochádza v prípade, kedy má v rámci opozície umiernené krídlo prevahu nad radikálmi a vo vláde je prevaha reformátorov nad odporcami. Práve tieto dve skupiny aktérov by mali následne preukázať ochotu zasadnúť spoločne za rokovací stôl a hľadať riešenie vyhovujúce obidvom stranám. Ako klasický príklad je na tomto mieste vhodné uviesť napríklad Poľsko po roku 1989, autor sem však zaraďuje napríklad i Československo.

Okrem vyššie zmieneného rozdelenia prechodov na základe vzťahov medzi elitami je vhodné na tomto mieste spomenúť i Huntingtonov názor na príčiny tzv. tretej vlny demokratizácie²⁰, pod ktorou autor rozumie vlnu prechodov k demokracii započatú revolučným prevratom v Portugalsku v roku 1974, na ktorý následne nadväzovali prechody k demokracii po celom svete. Ako hlavné príčiny tretej vlny Huntington uvádza a) krízu legitimacy starých nedemokratických režimov (v tom sa zhoduje napríklad s Lipsetom), b) silný hospodársky rast, ktorý následne viedol k rastu životnej úrovne a vzdelanosti a vytváral tak tlak i na demokratizáciu spoločnosti, c) zmenu doktríny a aktivít katolíckej cirkvi a transformáciu národných cirkví z obrancov statusu quo na protivníkov autoritatívnych režimov, d) zmenu vonkajšieho prostredia (rozširovanie Európskych spoločenstiev, dôraz na ochranu ľudských práv, Gorbačovova perestrojka), a e) efekt domina (došlo k zrúteniu celých skupín štátov).

Huntington síce vytvoril určité typy prechodov k demokracii, ktorým následne priradil ich charakteristické vlastnosti, ako však sám zdôrazňuje, vo väčšine prípadov,

²⁰ celkovo autor rozlišuje päť vln demokratizácie, bližšie vid'. HUNTINGTON, S.: Trzecia fala demokracji. In: HLOUŠEK, V.-KOPEČEK, L.: *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*, Ediční řada sborníky, svazek č.9, Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovi univerzity v Brně, 2005, str. 136-138

vrátane Československa, vykazujú prechody charakteristické znaky viacerých typov. Štáty, ktoré uvádza ako príklady je teda potrebné chápať ako najviac sa blížiacie daných znakom.

Pri štúdiu rôznych alternatívnych spôsobov prechodu k demokracii sa na politických aktérov zamerali i Terry L.Karlová a Phillip Schmitter. Na rozdiel od Samuela Huntingtona však neskúmali ich vzájomné vzťahy, ale to, ako nimi volené stratégie ovplyvňujú spôsob prechodu k novému režimu a na základe toho následne rozlíšili štyri základné typy. Tie bližšie charakterizuje nasledujúca tabuľka:

Tab. 1.2 – Typológia prechodov k demokracii podľa Karlovej a Schmittera

		STRATÉGIA	
		multilaterálna – kompromis	Jednostranná – sila
AKTÉRI	Elity	PAKT	VNÚTENIE
	Masy	REFORMA	REVOLÚCIA

Zdroj informácií k vypracovaniu tabuľky - ŽENÍŠEK, M.: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str.71-72.

Čo sa týka samotného výsledku demokratizačného procesu, konkrétne toho či demokracia dosiahnutá bola alebo nie, vyjadrujú autori nesúhlasný názor voči klasickej téze, ktorú vyslovil Barrington Moore²¹ keď povedal, že pre vznik demokracie je nevyhnutná revolúcia. Podľa nich revolúcia k demokracii dospieva iba vo veľmi málo prípadoch. Lepšie však na tom nie je ani prechod reformou. Ako príklad môžu slúžiť zeme Latinskej Ameriky kde reforma skutočne viedla k nastoleniu demokracie len vo veľmi málo prípadoch. Za prechod, ktorý najčastejšie vedie k určitému druhu demokracie býva považovaný tzv. prechod zhora. Z nich najčastejšie sa vyskytujúcim prechodom býva prechod vnútením avšak autori uvádzajú, že demokraciu sa podarilo udržať dlhodobo hlavne v prípadoch kde sa elity rozhodli pre kompromis. Je však potrebné, aby zakladateľský pakt spĺňal určité podmienky:

²¹ Barrington Moore, Jr.: *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Boston: Beacon Press, 1966, str.418-419, 423-425

- musí nutne zahŕňať všetkých politicky významných aktérov
- pakty sú sériou dohôd, ktoré sa vzájomne prelínajú a sú jedna na druhej závislé
- musí obsahovať dohodu medzi armádou a civilistami o podmienkach vytvorenia civilnej vlády, dohodu medzi politickými stranami, ako budú v nových podmienkach súťažiť, a " sociálnu zmluvu" medzi štátom, podnikateľskými organizáciami a odbormi týkajúcu sa vlastníckych práv, riadenia trhu a rozdeľovania zisku²²

1.2 Fázy demokratizačného procesu

Prechod k demokracii môžeme charakterizovať ako obdobie medzi odstraňovaným režimom a novo nastoleným demokratickým režimom. Je možné rozlíšiť dve pojatia prechodu k demokracii a to – užšie a širšie.

Užšie pojatie prechodu k demokracii obvykle zahŕňa dve fázy. Za začiatok celého procesu býva označovaný okamih „kedy sa z akýchkoľvek dôvodov doterajšie autoritárske pravidlá hry začínajú modifikovať v smere rozširovania a prehĺbovania práv pre ďalších jednotlivcov a skupiny, ktoré boli z doterajších autoritárskych pravidiel vylúčené.“²³ Toto tvrdenie súhlasí i s tvrdením Adama Przeworského o tom, že pre samotné započatie prechodu je potrebná určitá miera otvorenia starého režimu k čomu, ako už bolo spomínané, dochádza v momente, kedy aspoň časť vládnucej elity začne usilovať o získanie podpory od tých členov spoločnosti, ktorých predtým z politického života úplne vylučovala. Táto počiatková fáza prechodu spojená s otváraním sa starého režimu býva označovaná pojmom liberalizácia. Medzi jej charakteristické rysy patrí pretrvávajúce pomerne vysokej pravdepodobnosti zmarenia celého procesu a návrat k starému režimu, skutočnosť, že moc predchádzajúcich elít je síce do určitej miery obmedzená, no ešte stále prevláda starý inštitucionálny rámec

²² KARL, T.L.-SCHMITTER, P.C: Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe. In: DVOŘÁKOVÁ, V.-KUNC, J.: *O přechodech k demokracii*, 1.vydanie, Praha: Sociologické nakladatelství, 1994, str. 68.

²³ DVOŘÁKOVÁ, V.-KUNC, J.: *O přechodech k demokracii*, 1.vydanie, Praha: Sociologické nakladatelství, 1994, str. 82.

a fakt, že pre ďalší osud celého procesu budú dôležité predovšetkým rozhodnutia prijaté v rámci oficiálnej vládnucej elity.

Na úspešnú liberalizáciu nadväzuje ďalšia fáza – demokratizácia, v rámci ktorej dochádza k vytváraniu nových inštitúcií a nových “pravidiel hry“. Nie vždy je však možné jednoznačne určiť kedy prebieha jedna a kedy druhá etapa. Zárodky demokratizácie sa vytvárajú už v priebehu liberalizácie a niekedy môžu obe fázy dokonca splývať. Líšia sa však v niekoľkých zásadných bodoch.

Liberalizačná fáza je charakteristická existenciou širokej protirežimnej fronty usilujúcej o zmenu stávajúcich pomerov. Vo fáze demokratizácie sa však začínajú prejavovať rozdiely medzi jej jednotlivými frakciami dokopy tvoriacimi túto jednotnú opozíciu. Rozdielnosti vyplývajú napríklad z odlišných záujmov, rozdielnej miery radikalizmu či rozdielných názorov na priebeh transformácie. Všetky tieto skutočnosti boli počas prvej fázy potlačené a podriadené jednotnému spoločnému záujmu, ktorým bola zmena nedemokratického režimu. Akonáhle sa však proces smerujúci k tomuto cieľu započal, bolo už obtiažnejšie dosiahnuť zhody ohľadne spôsobu jeho realizácie či dôležitosti jednotlivých čiastkových krokov, ktoré boli jeho súčasťou. Noví aktéri naštiepeného politického systému, ktorí vo fáze liberalizácie plnili iba druhotnú úlohu usilujú vo fáze demokratizácie o samostatnú politiku a aktívnu účasť na jej tvorbe. Liberalizátori a reformátori začínajú rokovať o nových pravidlách hry, ktoré následne určia spôsob akým dôjde k prechodu od starého režimu k novému a ako sa v tomto novom systéme začnú budovať demokratické inštitúcie.

Široko chápaný prechod k demokracii v sebe zahŕňa nielen nahradenie starého režimu novým, ale taktiež následné upevnenie demokratických inštitúcií, teda proces ktorý môže trvať značne dlho.

1.3 Prechod k demokracii v Československu

Predchádzajúce vymedzenie teoretických prístupov k demokracii bude v druhej časti tejto úvodnej kapitoly využité pri charakteristike prechodu k demokracii v Československu.

1.3.1 Charakter predchádzajúceho režimu

Rok 1968 je v dejinách Československa spájaný s tzv. obdobím Pražskej jari – pokusom časti komunistických predstaviteľov o demokratické reformy. Tento proces bol v auguste 1968 zastavený vojenskou intervenciou armád Varšavskej zmluvy a na ďalších 20 rokov nastalo obdobie tvrdej normalizácie, ktoré by sme mohli charakterizovať nasledovne:

- odsunutie reformného krídla Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ) mimo politickú sféru
- stranícke čistky (najväčšie v histórii východnej Európy)
- obmedzenie vierovyznania a osobného presvedčenia
- profesná diskriminácia umelcov, vedcov, pedagógov,...
- zákaz publikovania
- zákaz cestovania
- hranice potiahnuté ostnatým drôtom, strážené vojakmi so samopalmi
- stála prítomnosť vojakov Varšavskej zmluvy až do roku 1991

Demokracia síce formálne existovala, v skutočnosti však boli všetky sféry spoločenského a politického života i naďalej ovládané z jediného centra. Politika komunistickej strany mala negatívny dopad na hospodárstvo a vyspelá krajina sa postupne dostávala na úroveň rozvojových krajín. Nedochádzalo k žiadnej modernizácii, extenzívny spôsob výroby vyčerpal všetky zásoby čo spoločne s izoláciou od svetových trhov viedlo k tomu, že ekonomika v podstate prežívala zo dňa na deň. Ekonomická kríza a politický útlak samozrejme následne šírili medzi občanmi pocit beznádeje a túžby po zmene režimu. Čo sa týka štátoprávneho usporiadania bolo Československo do roku 1968 unitárnym štátom a Slovensko ako samostatný štát neexistovalo. V októbri 1968 bola vyhlásená Československá federácia, kvôli prítomnosti sovietskych vojsk však opäť fungovala iba na papieri.

1.3.2 Totalita – áno alebo nie?

Často sa v súvislosti s charakterom Československého komunistického režimu stretávame s označením totalitný. S týmto však nie je možné celkom súhlasiť. Medzi základné charakteristiky totalitarizmu ako ich charakterizovali Carl J. Friedrich a Zbigniew Brzezinski²⁴ patrí – 1. oficiálna ideológia, 2. existencia jedinej masovej politickej strany, 3. absolútny monopol vlády na kontrolu armády, 4. absolútny monopol vlády na hromadné oznamovacie prostriedky, 5. dokonalý systém fyzickej a psychologickéj kontroly spoločnosti a 6. centrálna riadená ekonomika. Podľa Giovanni Sartoriho²⁵ je pre totalitný režim charakteristické: 1. totálne rozšírenie a prenikanie moci štátu, 2. ideologizácia politiky a 3. politické ovládnutie všetkých oblastí spoločnosti. A do tretice Hannah Arendtová²⁶ uvádza: 1. masový charakter spoločnosti a vylúčenie jednotlivca z tradičných sociálnych štruktúr, 2. všetko podlieha jedinej politickej strane vedenej zbožšteným vodcom, ktorá je nositeľkou teroru a ideológie. Z takto vytýčených rysov totalitného režimu je možné na prípad Československa aplikovať iba niektoré z nich - absolútny monopol vlády na zbrane a centrálna plánovanie a riadenie ekonomiky. Ďalšie kritériá boli napĺňané iba čiastočne. Formálne existovala jediná ideológia, avšak väčšina populácie sa s ňou nestotožňovala a chápala ju ako povinnosť, dissent ju odmietal. Jej základom bol v podstate akýsi mlčanlivý pakt klúdu, ktorý mal zaistiť zdržanie sa represíí a poskytnutie určitej životnej úrovne zo strany vládnucej elity, za lojalitu voči režimu zo strany občanov. Ľudia sa aj naďalej účastnili povinných, pravidelne sa konajúcich rituálov, tento krát však už bez niekdajšieho entuziazmu. Nie je možné hovoriť ani o zbožštenom vodcovi ako to uvádza Arendtová. V čele Ústredného výboru nestál jeden, ale skupina byrokratických vodcov. Existoval systém kontroly založený predovšetkým na sankciách a psychickej kontrole a účasť ľudí na politickom dianí bola stále pomerne nízka. Pre režim bol síce charakteristický monopol na kontrolu hromadných

²⁴ FRIEDRICH, J.C.-BRZEZINSKI, Z.: Totalitarian Dictatorship and Autocracy. In: BALÍK, S.-KUBÁT, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Praha: Dokořán, 2004, str. 36-37.

²⁵ SARTORI, G.: *Teória demokracie*, Bratislava: Archa, 1993, str.204

²⁶ ARENDT, H.: *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt, Brace, New York, 1951, str.364

oznamovacích prostriedkov, nebol však absolútny, režim totiž postupne začal tolerovať i alternatívne zdroje informácií.²⁷

Soňa Szomolányi²⁸ považuje za najvhodnejšie označenie československého a teda aj Slovenského režimu pojem „zamrznutý / rigidný posttotalitný režim.“ Dôvodom takéhoto zaradenia je násilné ukončenie reformných snáh v období Pražskej jari. Charakteristická je neschopnosť pružnej reakcie na meniace sa podmienky, neschopnosť výmeny vedenia a rokovaní s oponentmi. Rigidita režimu na federálnej úrovni samozrejme ovplyvňovala i charakter režimu na Slovensku. Z tohto dôvodu sa tu, na rozdiel od Maďarska či Poľska, v období pred rokom 1989 nezavádzali žiadne ekonomické alebo politické reformy. Akákoľvek liberalizácia režimu bola pre vtedajších normalizátorov nemysliteľná. Z tohto dôvodu táto fáza prebiehala až paralelne s fázou demokratizácie.

1.3.3 Česko – slovenské vzťahy pred rozpadom spoločného štátu

Vzťahy medzi Českom a Slovenskom v rámci spoločnej federácie (vyhlásená v roku 1968) boli pred rokom 1989 oficiálne hodnotené ako bezproblémové. Obe krajiny spájala jazyková podobnosť umožňujúca ľahkú komunikáciu, Česi radi cestovali na Slovensko, Slováci zasa do Čiech. Aj napriek deklarovanej bezproblémovosti však už v tomto období existovalo určité napätie. Česká strana poukazovala na ekonomické i politické zvyhodňovanie Slovákov, ktoré súviselo s medzi republikovým prerozdeľovaním prostriedkov s cieľom dosiahnutia rovnakej ekonomickej úrovne a paritné zastúpenie vo federálnych orgánoch. Slovenská strana zasa veľmi ťažko niesla v podstate opakovaný historický fakt, že centrum moci sa nachádzalo mimo jej územia. To sa s rastom národného uvedomenia stávalo stále väčším problémom, ktorý nakoniec vyústil do vzniku dvoch samostatných štátov v roku 1993.²⁹ Samotná podstata tohto

²⁷ CIVÍN, J.: Československý komunistický režim v letech 1985 – 1989 [online]. *Středoevropské politické studie*, jaro-léto 2005, roč.VII, č.2-3. Dostupné z WWW: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=244> [cit. 20.10.2007]

²⁸ SZOMOLÁNYI, S.: *Španielsko a Slovensko. Dve cesty k demokracii*, Bratislava: Stimul, 2002, str. 23-24.

²⁹ bližšie napr. ŠKALOUDEK J.: Trojí rozpad Československa a vznik České republiky, *Politologická revue*, 1994, č.2, str. 67-73.

problému sa netýkala ani tak kvality vládnutia, či dokonca odporu voči Čechom samotným ako faktu, že sa Slovákom vládlo od inokadiaľ. Problémom bol teda tzv. pragocentrizmus. Václav Havel to vystihol nasledovnými slovami: „ Slovenský národ je menší; nemal – na rozdiel od českého – po storočia vlastný štát; slovenská spoločnosť bola dlho v porovnaní s českou menej vrstevnatá a rozvinutá; má iné historické skúsenosti, vlastné modely sociálneho chovania i vlastný – Čechmi často nie príliš vnímaný – spôsob života; to všetko spôsobuje, že sa Slováci od vzniku spoločného štátu cítili byť vždycky (...) nejakým prehliadaným a zabúdaným menším a slabším bratom, odsúdeným žiť v tieni brata väčšieho a silnejšieho. (...) Ostatne rôzne snahy centrálnej moci – či takzvané československy unitárne, alebo napokon federálne – prispieť k rýchlejšiemu rozvoju Slovenska (...) sa v slovenskom cítení nutne obrátili proti Čechom; (...)“³⁰ Tento slovenský postoj mal vplyv aj na reformný proces, ktorý nemal na Slovensku až tak výraznú podporu ako tomu bolo v Čechách. Slovenská opozícia voči režimu bola omnoho slabšia ako v Čechách a v roku 1989 tu nad požiadavkou reformy spoločnosti dominovala požiadavka federalizácie štátu.

1.3.4 Spôsob tranzície v Československu a na Slovensku

Medzi najdôležitejšie faktory, ktoré prispeli k zrúteniu komunistického režimu môžeme zaradiť nasledujúce skutočnosti:³¹

1. absolútny nedostatok demokracie a slobody
2. prostriedky, ktoré vládnucci režim používal k potlačeniu vplyvu svojich odporcov (výrazne to posilňovalo nesúhlas občanov s režimom)
3. vojenský zásah z roku 1968 a vplyv krajín západnej Európy a USA
4. relatívne značne úspešnejší vývoj v krajinách západnej Európy a v USA
5. rastúci vplyv informačnej siete vyspelých demokratických štátov
6. rozpad Sovietskeho zväzu – významného zdroja legitimity režimu v Československu

³⁰ HAVEL, V.: *Letní přemítání*, 1.vydanie, Praha: Odeon, 1991, str.16

³¹ ŠAFAŘÍKOVÁ, V. A KOLEKTIV: *Transformace české společnosti 1989-1995*, 1.vydanie, Brno: Doplněk, 1996, str. 51-52

Ako už bolo spomínané v súvislosti s Adamom Przeworskim, koniec starého režimu neprichádza neohlásený, ale avizujú ho tzv. signály. V prípade Československa bolo objektívnych signálov hneď niekoľko. Významný bol predovšetkým rok 1985. Vtedy sa do čela komunistickej strany ZSSR dostal Michail Gorbačov a v rámci svojho prestavbového programu – perestrojky - začal zavádzať ekonomické reformy na zvýšenie životnej úrovne a produktivity práce. Súčasne s tým usiloval aj o tzv. glasnosť³² – politiku čo najväčšej otvorenosti a transparentnosti činností štátnych orgánov a minimálneho potlačovania slobody slova a informácií. O dva roky neskôr, v roku 1987, Gorbčov vyhlásil, že Sovietsky zväz sa už viac nebude miešať do vnútorných záležitostí ostatných krajín komunistického bloku. Potom ako sa v dôsledku ekonomickej krízy spôsobenej prevažne centrálnym plánovaním dostala legitimita československého režimu do krízy, nemohla sa už opierať ani o svoj druhý zdroj, ktorým bola podpora zo strany Sovietskeho zväzu. Kríza legitimacy, bola následne doprevádzaná i krízou účinnosti³³ prejavujúcou sa nespokojnosťou stále väčšieho objemu populácie a oživaním aktivít niektorých občianskych združení. Vláda síce pripustila určité reformy v ekonomickej a kultúrnej oblasti, v porovnaní so susedným Poľskom a Maďarskom sa však javili ako minimalistické. Obmedzovanie práv a slobody v krajine sa najviac dotýkalo mládeže a študentov, ktorí organizovali rôzne formy protestných akcií, z ktorých mnohé boli brutálnym spôsobom potlačené. Najväčšie demonštrácie sa uskutočnili v Prahe v januári 1989 počas tzv. Palachovho týždňa. Vláda strácala podporu represívnych orgánov a na krízovú situáciu už nebola schopná reagovať.

Rozhodujúcim impulzom pre začatie prechodu k demokracii boli udalosti zo 17.novembra. Pri príležitosti uctenia pamiatky Jana Opletala³⁴ sa v Prahe konala pokojná masová demonštrácia, ktorej brutálne potlačenie zo strany vládnych orgánov vyvolalo vlnu rozhorčenia a spustilo lavínu ďalších demonštrácií konajúcich sa vo všetkých veľkých mestách. 19.novembra vzniklo v Prahe Občianske fórum (ďalej OF) a o deň neskôr vznikla na slovenskej strane Verejnosc' proti násiliu (ďalej VPN). Do konca novembra sa OF stalo centrom občianskej opozície usilujúcej o zmenu politickej situácie, v praktickej rovine to znamenalo, že viedlo rokovania, ku ktorým bola komunistická vláda nakoniec dotlačená. Prvé jednania medzi vtedajším predsedom

³² dostupné z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Glasnost> [cit. 9.8.2007]

³³ pozri str. 14

³⁴ Jan Opletal bol študentom lekárskej fakulty Karlovej Univerzity, ktorý bol zabitý počas protinacistickej demonštrácie 11.11.1938

vlády Ladislavom Adamcom a OF zastupovaným Václavom Havlom sa konali 26.novembra 1989. Zaujímavé bolo, že v daných podmienkach sa už nerokovalo o pravidlách akými sa bude riadiť boj o moc medzi stranami, ale už priamo o spôsobe akým k predaniu moci dôjde. Rokovania spočiatku prebiehali len veľmi pomaly, tak ako si komunistické elity s postupujúcimi udalosťami uvedomovali stratu podpory jak zo strany represívnych zložiek tak zo strany štátnej administratívy. Rozhodujúcim okamihom bolo zostavenie novej vlády 10.decembra 1989 Mariánom Čalfom, po tom ako 7.decembra nahradil na poste predsedu vlády odstupujúceho Ladislava Adamca. Nová 21 členná vláda skladajúca sa z 10 komunistov a 11 nekomunistov si za svoj hlavný cieľ stanovila vybudovanie parlamentnej demokracie a prechod od centrálne plánovanej ekonomiky k tržnej. Podpredsedom vlády sa stal Ján Čarnogurský, ministrom zahraničných vecí Jiří Dienstbier a predsedom Národného zhromaždenia Alexander Dubček. Predsedom novej slovenskej vlády sa stal Milan Čič a 29.decembra bol za prezidenta Československa zvolený Václav Havel.

Československá spoločnosť bola spoločnosťou vysoko organizovanou horizontálne i vertikálne. Preto bolo dôležité, aby zmena režimu prebehla spôsobom, ktorý by nevyústil v jej zrútenie a chaos. Bolo potrebné rešpektovať určité pravidlá, ktoré by boli prijateľné pre obe strany. To koniec koncov zdôrazňujú i Rustow a Przeworski ako podmienku stability nastoleného demokratického režimu.³⁵ Tieto pravidlá sú súčasťou zákonov a iných právnych predpisov, za ktorých základ je považovaná Ústava. Keď dochádza k zmene politického režimu, prerušuje sa síce kontinuita vnútropolitického vývoja, štát ako taký však existovať neprestáva a nedochádza ani k prerušeniu ústavno-právnej kontinuity. Na to, aby bolo možné zachovať ústavný charakter zmeny stávajúceho režimu musela byť Ústava akceptovaná oboma stranami k čomu však bolo potrebné uskutočniť určité minimálne úpravy. Z Ústavy tak boli odstránené článok 4 – o vedúcej úlohe KS Československa, článok 6 – o Národnej fronte a článok 16 – o marxizme - leninizme ako oficiálnej štátnej ideológii. OF ani VPN nemali o takto zmenenej Ústave žiadne ilúzie a brali ju iba ako dočasné riešenie do vtedy kým bude prijatá Ústava nová. 9.januára 1990 bola prijatá Listina základných ľudských práv a slobôd, 26.februára 1990 bola podpísaná Dohoda o odchode sovietskych vojsk (posledný vojak odišiel z československého územia

³⁵ porovnaj str. 15

27.júna 1991) a na jún 1990 vyhlásilo Národné zhromaždenie prvé slobodné voľby po viac ako štyridsiatich rokoch.

Čo sa týka typologického začlenenia prechodu k demokracii v Československu nie sú autori a odborníci na túto problematiku úplne jednotní. Na čom sa zhodnú je fakt, že aj napriek tomu, že býva táto udalosť označovaná ako Nežná revolúcia, v skutočnosti sa o revolúciu nejednalo. O revolúcii totižto hovoríme v prípade, ak povstanú masy a predchádzajúci režim porazia vojenskou silou.³⁶ V snahe o konkrétne pomenovanie sa tak zvyknú objavovať rôzne pojmy, niektorí autori poukazujú i na možnosť prelínania charakteristík viacerých teoreticky vyčlenených typov. Samuel Huntington napríklad zaradil Československo medzi krajiny, v ktorých došlo k prechodu tzv. presunom. Do rovnakej kategórie však Huntington zaraďuje i Poľsko a pri vzájomnom porovnaní týchto dvoch prechodov je možné spozorovať značné rozdiely. Prechodu k demokracii v Poľsku predchádzali pomerne dlhé a značne náročné jednanie medzi bývalou komunistickou elitou, v ktorej zastúpenie ortodoxných a reformných elít bolo približne vyrovnané, a predstaviteľmi opozície združenými v hnutí Solidarita na čele s Lechom Walesom. Poslednou fázou týchto rokovaní boli tzv. jednanie za „okrúhlym stolom“ a už v polovici roku 1989 sa konali prvé voľby. Opozícia v Československu bola oproti tej poľskej značne slabá a tento stav v podstate pretrvával až do novembra 1989 kedy sa sformovali OF a VPN. Do tohto obdobia sa u nás zároveň neprejavila ani žiadna snaha komunistického vedenia o zmenu stávajúcich pomerov. Po novembrovej revolúcii už stará elita iba ustupovala a nemala inú možnosť ako meniace sa podmienky akceptovať. Československý komunistický režim sa tak vlastne zrútil a z možných typov prechodu, z ktorými Huntington pracuje pripomínal skôr nahradenie. Iný pojem zasa používajú Terry L. Karlová a Phillipe Schmitter. Ak sa bližšie pozrieme na tabuľku určujúcu rôzne typy prechodov na základe aktérov a nimi zvolenej stratégie ako ich vypracovali títo dvaja autori, môžeme hneď vylúčiť tie, ktoré sú postavené na použití sily, bez ohľadu na to kto v danom momente prebral iniciatívu. Zo zvyšných dvoch možností – pakt a reforma – zaradíme Československo medzi štáty, v ktorých boli hybnou silou masy a volili si stratégiu kompromisu.³⁷

³⁶ porovnaj str. 19

³⁷ Vladimíra Dvořáková a Jiří Kunc zasa v súvislosti s československým prechodom používajú pojem kolaps, ktorý bol v tomto konkrétnom prípade spojený s nepredvídateľnou rýchlosťou a „úplnou nehotovosťou všetkých prítomných aktérov a všetkých uvažovaných stratégií.“ Rovnako dôležitý bol podľa nich aj fakt, že i keď došlo k zmene, resp. vypusteniu niektorých ústavných článkov, a k pozmeneniu textu prezidentskej prísahy, z ktorej bolo vypustené slovo „socializmus“, starý

Pozrime sa teraz na Československý prechod k demokracii z hľadiska aktérov. Antirežimná fronta bola reprezentovaná OF a VPN, ktoré vznikli ako neformálne hnutia odporu verejnosti proti stávajúcemu systému, z ktorých sa postupne (predovšetkým z OF) stávali centrá síl usilujúcich o širšie politické zmeny. Čo sa týka konkrétnych osobností, dôležitú úlohu zohrali najmä Marián Čalfa a Václav Havel. Čalfa, ktorý bol funkcionárom KSČ mal možnosť z bezprostrednej blízkosti pozorovať akým spôsobom fungoval mocenský aparát a práve v tom spočívala jeho výhoda oproti ostatným predstaviteľom antikomunistickej fronty. Soňa Szomolányi ho v tejto súvislosti prirovnáva k Adolfovi Suarézovi, ktorý sa v Španielsku zaslúžil o hladký priebeh liberalizačnej fázy prechodu k demokracii.³⁸ Ak by sme sa na československý prechod k demokracii pokúsili aplikovať model Adama Przeworského, ktorý hlavných aktérov rozdeľuje do štyroch skupín (umiernení a radikáli v rámci opozície, konzervatívni a reformátori v rámci vládnucej elity) Marián Čalfa by bol hlavným predstaviteľom reformného mocenského krídla, zatiaľ čo Václav Havel by zastupoval umiernených v opozícii. Československý prechod k demokracii zároveň spĺňa i Przeworského podmienku, podľa ktorej pre stabilitu demokracie je dôležité aby nebola nadiktovaná ale skutočne vyjednaná, čo môžeme doložiť napríklad tým, že Čalfa získal Havlovu podporu vláde tzv. národného porozumenia, a Havel zasa Čalfovu podporu pri kandidatúre na post prezidenta. Došlo teda k spolupráci medzi umiernenými z opozície a reformátormi z vládnucej elity výsledkom čoho bola vyjednaná demokracia.

Keďže táto práca sa orientuje viac na slovenskú stranu federácie, je aj v prípade prechodu k demokracii potrebné spomenúť ako sa do tohto procesu zapojilo Slovensko. Môžeme povedať, že politická opozícia, ktorá by sa aktívne pripravovala na prevzatie moci sa na Slovensku nevytvorila. Občania, ktorí sa rozhodli verejne vyjadriť svoj nesúhlas s režimom sa združili vo VPN, i k tomu však kvôli nepredvídanej rýchlosti s akou tranzícia prebehla došlo až s novembrovými udalosťami. Slovenská opozícia tak bola spomedzi krajín strednej Európy najslabšia a v porovnaní s jej českou stranou i značne fragmentovaná. Bezpochyby určitý vplyv na to mala aj skutočnosť, že i keď bola sídlom vlády SR i NR SR Bratislava, stále bolo Slovensko závislé na

inštitucionálny režim ostal nedotknutý a antiautoritárske elity tak paradoxne začali vládnuť z inštitúcií, ktoré tu fungovali pred rokom 1989 a až z týchto prevzatých mocenských centier sa začali formulovať aktéri a konkrétne stratégie premien. Títo aktéri následne začali súperiť o to, z ktorých mocenských centier bude celý proces zmien riadený a pod koho kontrolou tieto mocenské centrá budú. Fázy liberalizácie a demokratizácie teda v prípade Československa prebiehali súčasne. (DVOŘÁKOVÁ, V.-KUNC, J.: *O přechodech k demokracii*, 1.vydanie, Praha: Sociologické nakladatelství, 1994, str. 131–133)

³⁸ SZOMOLÁNYI, S.: *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*, Bratislava: Stimul, 1999, str. 23-24

rozhodnutiach z Prahy. Impulzom, ktorý odštartoval proces prechodu k demokracii boli i v prípade Slovenska udalosti 17. novembra, ktorých centrom diania bolo námestie SNP v Bratislave a ktoré u slovenskej strany vyvolali potrebu vyjadriť určitým spôsobom svoj odpor voči starému režimu a taktiež pocit solidarity s druhou stranou spoločného štátu.

V rámci slovenského komunistického krídla sa vytvorili dve skupiny. Prvá, združujúca sa okolo Klubu za socialistické prestavbu – Obroda, a druhá, ktorá sa vytvorila na Ústave marxizmu - leninizmu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS) a združovala sa okolo osoby Viliama Plevzu. Obrodu tvorili reformní komunisti z roku 1968 na čele s Alexandrom Dubčekom, z ktorých väčšina i po dvadsiatich rokoch ostala verná myšlienke vybudovania „socializmu s ľudskou tvárou“. Druhá skupina bola z hľadiska myšlienok a ideí omnoho flexibilnejšia a i keď sa im počas novembrových udalostí k moci dostať nepodarilo, boli to oni kto sa zaslúžil o transformáciu Komunistickej strany Slovenska (ďalej KSS) na postkomunistickú Stranu demokratickej ľavice.

Hlavného aktéra tranzície na Slovensku teda predstavovalo VPN, ktoré tu síce iniciovalo prechod k demokracii, nad samotným priebehom udalostí však už veľkú kontrolu nemalo. Keďže fáza liberalizácie tu chýbala (resp. prebehla až neskôr, súčasne s fázou demokratizácie) vstupovala VPN do fázy preberania moci bez akejkoľvek organizačnej štruktúry či programových dokumentov. Naopak reformní komunisti si svoj vplyv zachovali prostredníctvom osoby prvého ponovembrového predsedu slovenskej vlády „národného porozumenia“ Milana Čiča a prvého ponovembrového predsedu slovenského parlamentu Rudolfa Schustera. Soňa Szomolányi ich označuje pojmom „tranzitní komunisti“ – „elity, ktoré svojim pragmatickým postojom minimálne v prvých týždňoch prispeli k pokojnému odovzdávaniu moci novým politickým aktérom.“³⁹ Tak ako v Prahe OF i predstavitelia VPN hľadali medzi predstaviteľmi komunistickej elity takých, s ktorými by bolo možné rokovať a takýmto spôsobom zároveň ostatným komunistickým predstaviteľom ukázať, že sa zo strany VPN nemusia báť žiadnych revanšistických opatrení. Pre slovenské strany pristupujúce k jednaniam (okrem VPN taktiež KSS, Strana slovenskej obrody a Strana slobody) sa tak ako najvhodnejší kandidát javil Milan Čič. To, že VPN, resp. nekomunistické elity, neboli pripravené na prevzatie moci ukazuje i zastúpenie v novej slovenskej vláde:

³⁹ SZOMOLÁNYI, S.: *Španielsko a Slovensko. Dve cesty k demokracii*, Bratislava: Stimul, 2002, str. 35

šiesti nekomunisti (vrátane predsedu vlády), jedenásti nestranníci, jeden zástupca Demokratickej strany a jeden zo Strany slobody. Zapojenie Milana Čiča, Rudolfa Schustera či Jozefa Migaša do transformačného procesu a ich následné pôsobenie v ďalšom politickom živote Slovenska sú dôkazom toho, že na Slovensku došlo k evolučnému typu prechodu, ktorý sa od revolučného odlišuje tým, že nedochádza k likvidácii predstaviteľov starého režimu. Tranzícia na Slovensku sa síce začala zrútením starého režimu, avšak jeho predstavitelia si i v novom demokratickom zriadení dokázali udržať svoje pozície. Niektorí autori dokonca zaraďujú Slovensko medzi štáty, kde došlo k tzv. „obmedzenej liberalizácii pod kontrolou komunistov“⁴⁰ Ani s tým však nie je možné plne súhlasiť nakoľko „obdobie inštitucionalizácie nového režimu v rokoch 1990-1992 prebehlo v rámci spoločnej československej cesty a od apríla 1991 (po prvom odstavení V. Mečiara) aj pod kontrolou nekomunistickej vlády Jána Čarnogurského.“⁴¹ Charakteristickým znakom však zostáva, že slovenské elity neboli na zmenu pripravené – vládnuca elita nevyvinula žiadne úsilie o zmeny stávajúceho režimu, zatiaľ čo opozícia sa začala organizovať až príliš neskoro. Inými slovami, na charakter prechodu tak mali výrazný vplyv neexistencia liberalizačnej fázy a charakter predchádzajúceho režimu.

Cieľom predchádzajúcej analýzy Československého a Slovenského prechodu k demokracii bolo priblíženie udalostí z novembra 1989 z hľadiska rôznych teoretických prístupov. Analýza síce neumožňuje jednoznačne zaradiť tento typ tranzície do presne ohraničenej kategórie, umožňuje nám však aspoň stanoviť následné základné charakteristické vlastnosti. Predchádzajúci nedemokratický režim mal charakter rigidného posttotalizmu, voči ktorému existovala opozícia no nebola dostatočne organizovaná a pripravená na udalosti spojené s prechodom k demokracii. Zrútenie režimu doprevádzali jednania medzi reformným komunistickým krídlom reprezentovaným Mariánom Čalfom a umiernenými opozičnými elitami, ktoré zastupoval Václav Havel. Následní noví držiteľia moci začali pôsobiť z nezmenených inštitúcií predchádzajúceho režimu a fázy liberalizácie a demokratizácie tak prebiehali súčasne. Zavŕšením transformačného procesu boli prvé slobodné voľby vyhlásené na 8.-9. júna 1990, ktorými ľudia zároveň vyjadrili svoj postoj voči komunistickej minulosti.

⁴⁰ LINZ, J.-STEPAN, A.: Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post Communist Europe. In: SZOMOLÁNYI, S.: *Španielsko a Slovensko. Dve cesty k demokracii*, Bratislava: Stimul, 2002, str. 37

⁴¹ SZOMOLÁNYI, S.: *Španielsko a Slovensko. Dve cesty k demokracii*, Bratislava: Stimul, 2002, str. 37.

2 Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky

2.1 Stranícky systém po roku 1989

Voľbám do NR SR v roku 1990 predchádzala tzv. vláda národného porozumenia, ktorá bola výsledkom dohody medzi odstupujúcou komunistickou elitou a opozíciou, na Slovensku reprezentovanou predstaviteľmi VPN. Vládu tvorilo šesť členov KSS a jedenásti nestraníci kandidujúci za VPN, premiérom bol Milan Čič. Voľby, ktoré boli prvými slobodnými voľbami po viac ako štyridsiatich rokoch, sa „považujú za ukončenie prvého štádia demokratických premien starého režimu.“⁴² Pred ich konaním však ešte bola potrebná dohoda ohľadne volebného systému kde proti sebe stáli Václav Havel ako zástanca väčšinového systému a Koordinačné centrum OF, ktoré nakoniec pre voľby na federálnej i národných úrovniach presadilo voľbu pomocou pomerného zastúpenia. Slovenskú politiku po roku 1989 do značnej miery ovplyvňoval i systém politických strán, ktorý sa na území Slovenska začal vytvárať bezprostredne po páde komunistického režimu. Vzniknuté politické zoskupenia môžeme rozdeliť do nasledujúcich skupín:⁴³

2.1.1 Tzv. „strany-hnutí fóra“⁴⁴

Strany patriace to prvej skupiny vznikajú v období kedy dochádza k zmene režimu, čo bolo spoločné pre väčšinu postkomunistických krajín v období na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov. Ich charakteristickou vlastnosťou je ideová heterogennosť, s čím koniec koncov súvisí aj ich krátkodobá existencia.

Na Slovensku k takémuto typu strán patrila VPN, ktorá sa hneď po svojom vzniku stala koordinačným centrom nespokojnej občianskej opozície a postupne preberala iniciatívu v zemi. Jej členmi boli prevažne študenti, pedagógovia a kultúrni

⁴² SZOMOLÁNYI, S.: Tradičná cesta Slovenska a voľby 1998. In: Bútora, M.-Mesežnikov, G.- Bútorová, Z.: *Slovenské voľby 1998: Kto?Prečo?Ako?*, Bratislava: Institut pre verejné otázky, 1999, str.10.

⁴³ KOPEČEK, L.: *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*, 1.vydanie, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, str.161-167.

⁴⁴ na označenie formácií s prechodnou existenciou tento pojem použil Klaus von Beyme – BEYME, K.: *Systemwechsel in Osteuropa*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994.

pracovníci. Vo svojom programe – Šanca pre Slovensko - z 25.novembra 1989 požadovali „slobodu tlače, podnikania a iné občianske a demokratické slobody, zrušenie vedúcej úlohy KSČ, odideologizovanie školstva, vedy a kultúry a taktiež to, aby bola uvedená do života skutočná demokratická federácia.“⁴⁵ VPN sa veľmi rýchlo dostalo do pozície, z ktorej mohlo vedúcim politickým štruktúram diktovať svoje podmienky. Ako už bolo spomenuté, charakteristickým znakom prechodu k demokracii v Československu i na Slovensku bola nedostatočná organizovanosť a pripravenosť jednotlivých aktérov a teda i VPN. V danom momente totiž jej členovia neusilovali o priame obsadenie pozícií, ale formou vonkajšieho nátlaku usilovali o zmenu stávajúceho systému. V prvej ponovembrovej slovenskej vláde tak VPN malo iba jedného zástupcu - Vladimíra Ondruša na poste miestopredseda vlády. Nielenže nemala VPN priamy prístup k moci, ale do marca 1990 nemala zastúpenie ani v predsedníctve SNR. V tom sa výrazne odlišovala od OF, ktoré sa naopak zameralo na obsadenie miest v štátnych orgánoch. Na federálnej úrovni sa to prejavilo jednak v zložení novej vlády a tiež voľbou Václava Havla prezidentom. Na národnej úrovni potom Petr Pithart nahradil komunistu Františka Pitru na poste českého premiéra.

O upevnenie svojho postavenia a získanie určitých pozícií sa VPN pokúsilo až s oneskorením, a v čase kedy už eufória z konca roka 1989 postupne pominula a voči hnutiu sa začali dvíhať aj kritické hlasy (napríklad v súvislosti s voľbou Václava Havla prezidentom⁴⁶, nárastom kriminality po udelení rozsiahlej amnestie na prelome rokov 1989 a 1990, či nedostatočným zastúpením Slovákov vo federálnej vláde). Pokus Jána Budaja, vtedajšieho lídra hnutia, o nahradenie Rudolfa Šustera na poste predsedu SNR sa nakoniec skončil verejným fiaskom. VPN postupne strácala na svojom postavení a prestíži a prišla taktiež o značnú verejnú podporu. Podľa jej vlastného prieskumu, z polovice apríla 1990, stratili 10 % voličov, zatiaľ čo podpora Kresťanskodemokratickému hnutiu vzrástla na 25 %. V danej situácii sa VPN rozhodlo pritiahnúť voličov tým, že sa na jej kandidátke do blížiacich sa júnových volieb objavovali populárne osobnosti, z ktorých ale mnohé v minulosti pôsobili na vysokých postoch komunistickej strany a často krát zdieľali iné názory než “liberálni” zakladatelia VPN. Na jednej strane sa tento ťah vyplatil, keďže vo voľbách priniesol hnutiu

⁴⁵ KOVÁČ, D.: *Dějiny Slovenska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, str. 313

⁴⁶ Medzi kandidátmi predstaviteľov prednovembrového režimu na post prezidenta figuroval okrem iných i Alexander Dubček a očakávalo sa, že by sa prezidentom mohol stať práve on.

vít'azstvo, zároveň však znamenal personálne zmeny v jeho samotnom jadre, čo malo neskôr vplyv na jeho ďalší osud.

2.1.2 “Nové“ politické strany

Do tejto druhej skupiny patria Strana zelených na Slovensku (ďalej SZS), Kresťanskodemokratické hnutie (ďalej KDH), Maďarské kresťanskodemokratické hnutie (ďalej MKDH), Spolužitie a Maďarská nezávislá iniciatíva (ďalej MNI) (neskôr transformovaná na Maďarskú občiansku stranu (ďalej MOS)). Jedná sa o strany, ktoré „vznikajú bez politického predchodcu“, alebo sa aspoň k priamej historicko – politickej návaznosti nehlásia.

Organizácie zelených vznikali v rámci Československa už od novembra 1989 pričom väčšina slovenskej členskej základne bola tvorená členmi Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny (ďalej SZOPK). Ustavujúci zjazd strany na Slovensku sa zišiel 27.januára 1990 a za hlavné ciele si stanovil ochranu životného prostredia a ľudského zdravia, podporu myšlienky trvale udržateľného rozvoja a samozrejme rozvoj demokracie. V Čechách bola strana registrovaná ako SZ, na Slovensku ako Strana zelených na Slovensku (ďalej SZS). Svoj program, ktorý bol „jednoznačne profederálny a pročeskoslovenský“⁴⁷ schválila na brnenskom zjazde vo februári 1990, kde bolo zároveň rozhodnuté o jej celoštátnom pôsobení pod jednotným názvom. Vlastná slovenská organizácia pritom fungovala naďalej a postupne sa začala orientovať predovšetkým na slovenské reálie a posilnenie slovenskej národnej identity, pričom to spájala s programom ochrany životného prostredia.

KDH sa vyvinulo z kresťanskodemokratických klubov, ktoré sa začali zakladať už koncom roka 1989. Vtedy však ešte nepôsobili samostatne, ale v rámci VPN. Po vzniku samostatného KDH, ku ktorému došlo 17.februára 1990 v Nitre, sa základným cieľom hnutia stalo „uplatnenie kresťanských a konzervatívnych hodnôt v politickom živote spoločnosti, štátu a medzinárodného spoločenstva.“⁴⁸ Zaujímavé boli názory hnutia v období pred voľbami v roku 1990, predovšetkým čo sa týka ďalšej existencie

⁴⁷ RYCHLÍK, J.: *Rozpad Československa: Česko-Slovenské vzťahy 1989-1992*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2002, str. 99.

⁴⁸ Stanovy Kresťanskodemokratického hnutia [online] čl. 2 – programové zásady a ciele, odst. 2. Dostupné z WWW: <http://www.kdh.sk/article.php?historia::1990> [cit. 20.6.2007]

spoločného štátu. Vo svojom volebnom programe z roku 1990 KDH požadovalo, aby „federácia nemala žiadne trvalé kompetencie“⁴⁹, čím v podstate vyjadrovala svoju predstavu o budúcnosti spolužitia Čechov a Slovákov. Paradoxné bolo, že sám predseda hnutia – Ján Čarnogurský – bol najprv zástancom spoločného štátu i keď priamo nevyhlásil ani možnosť osamostatnenia sa. Na zakladajúcom sneme vyjadril svoj názor takto: „Sme za to, aby Slovensko pri budúcej integrácii vystupovalo ako samostatný subjekt.“ V ďalšom: „V súčasnosti sme za federáciu (...) v budúcnosti môžeme prijať a realizovať i iné rozhodnutie.“⁵⁰ Konkrétnu predstavu hnutia o rozdelení kompetencií medzi republikové a federálnu vládu vyjadril právnik JUDr. Anton Virsík v článku publikovanom v Slovenskom denníku⁵¹ takto: „Výlučná kompetencia federálnych orgánov, ako ju pozná platný ústavný zákon o československej federácii, by nemala existovať; bude existovať – ako aj doteraz - výlučná pôsobnosť národných republík a delegovaná, teda zverená pôsobnosť federálnych orgánov (...).“⁵²

Maďarské strany si v rámci nového straníckeho systému vytvorili akýsi vlastný politický subsystém. MNI spočiatku predstavovala „odnož VPN pre maďarskú menšinu“⁵³ a medzi maďarskými stranami bola predstaviteľkou liberálneho prúdu. 31.marca 1990 sa od nej odštiepilo radikálne krídlo vedené Miklósom Durayom. Vytvorili si vlastnú politickú stranu s názvom Spolužitie (Együttélés), ktoré potom úzko spolupracovalo s maďarskými kresťanskými demokratmi, napríklad vo voľbách v roku 1990. Vtedy sa zároveň po prvý krát, no taktiež naposledy, objavili predstavitelia maďarskej strany (MNI) na kandidátke slovenského politického subjektu (VPN). V ďalšom období však maďarské strany medzi predstaviteľmi slovenskej politickej scény vhodného kandidáta na spoluprácu nenašli. Medzi kresťanskými demokratmi na slovenskej a maďarskej strane sa stále väčším problémom stávali rozdielne predstavy o budúcnosti federácie. Od roku 1994 fungovali Spolužitie, MNI a MOS v úzkej symbióze a boli zástancami federácie. Hlavným dôvodom boli obavy o osud maďarskej menšiny v prípade osamostatnenia Slovenska.

⁴⁹ Volebný program KDH – bod 1/3, *Slovenský denník*, roč.1, 2.5.1990, str.4.

⁵⁰ Vznik KDH. In: *História KDH - rok 1990 – rok vzniku* [vystúpenie Jána Čarnogurského na ustavujúcom sneme KDH 17.2.1990] dostupné z WWW: <http://www.kdh.sk/article.php?historia::1990> [cit. 20.6.2007]

⁵¹ vydávalo KDH od apríla 1990

⁵² *Slovenský denník*, roč.1, 5.5.1990, str.5. In: RYCHLÍK, J: *Rozpad Československa: Česko-Slovenské vzťahy 1989-1992*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2002, str. 96.

⁵³ RYCHLÍK, J.: *Rozpad Československa: Česko-Slovenské vzťahy 1989-1992*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2002, str. 96.

2.1.3 Obnovené „historické“ formácie

Charakteristickým znakom strán patriacich do tejto skupiny, konkrétne Slovenskej národnej strany (ďalej SNS), Sociálnodemokratickej strany Slovenska (ďalej SDSS) a Demokratickej strany (ďalej DS), je snaha „čerpať legitimitu, a tým i politický potenciál z prihlásenia sa ku kontinuite s nejakou z dávnych politických formácií.“

SNS sa od začiatku hlásila ku kontinuite s najstaršou slovenskou stranou ako aj so stranou Martina Rázusa, ktorá niesla rovnaké meno a v predvojnovom období spájala evanjelikov usilujúcich o samostatnosť Slovenského štátu. Jej prvým predsedom sa stal Vítázoslav Móric. Na svojom prvom sneme si za svoj hlavný cieľ strana stanovila „zachovanie národnej identity a existenciu slovenského národa.“ Charakteristickými znakmi tejto strany boli „bojové mítingy, agresívna rétorika namierená proti požiadavkám maďarskej menšiny a „čechoslovakizmu““. ⁵⁴ V marci a apríli 1990 strana ešte vystupovala za spoločnú federáciu s Českom, avšak od polovice toho istého roka, a predovšetkým po voľbách, sa jednoznačne vyjadruje za samostatnosť Slovenska. V decembri 1990 sa Vítázoslav Móric vzdal svojej funkcie predsedu pretože, okrem iného, nesúhlasil s Memorandom o zvrchovanosti a nezávislosti Slovenskej republiky, od ktorého sa v čase jeho vyhlásenia dištancovala taktiež slovenská vláda i ostatné politické strany, no netrvalo dlho a niektorí ďalší politici sa s týmito požiadavkami SNS stotožnili tiež (napr. v decembri Vladimír Mečiar „využíva možnosť vyhlásenia nadradenosti slovenských zákonov nad zákonmi federálnymi ako nátlakový prostriedok na českú stranu pri jednaniach o schválení tzv. kompenzačného zákona“) ⁵⁵

DS kontinuálne nadväzovala na Demokratickú stranu z obdobia pred februárom 1948 prostredníctvom osoby svojho predsedu Martina Kvetka. Odvolávala sa na svoju antikomunistickú činnosť z minulosti a obhajovala národné záujmy Slovenska. Stála však na strane zachovania federácie a v dôležitých otázkach týkajúcich sa štátoprávneho usporiadania zastávala väčšinou podobné stanovisko ako VPN. Strana mala ambíciu stať sa akousi stranou Slovákov žijúcich v Čechách, na Morave a v Sliezsku. Organizácia DS, ktorá potom v Čechách skutočne vznikla, mala ale skôr symbolickú hodnotu, keďže Slováci žijúci v Čechách sa už adaptovali na českú politiku a jej

⁵⁴ Tamtiež str. 102-103

⁵⁵ KONEČNÝ, M.-ZETOCHA, K.: Slovenská národná strana: druhá šanca [online]. *Středoevropské politické studie*, jaro-léto 2005, roč. VII, č. 2-3. Dostupné z WWW: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=235> [cit. 20.6.2007]

reprezentantov. Zjazd, na čele už s novým predsedom Vojtechom Čelkom, sa vyslovil „za ČSFR ako štátny zväzok dvoch svojbytných republík, vybudovaných na zásadách autentickej federácie.“⁵⁶

V prípade tejto skupiny strán je nutné poznamenať, že ich snaha o historickú náväznosť nedopadla, u žiadnej z nich, jednoznačne úspešne. Pred rokom 1918 predstavovala SNS elitnú stranu fungujúcu na celonárodnej úrovni. V období Československej republiky sa naopak dostáva na okraj politického spektra a orientuje sa na úzky okruh silne nacionalisticky cítiacich evanjelických voličov. SNS, ako sa s ňou stretávame po roku 1989, sa však svojou charakteristikou nepribližuje ani k jednej z nich. Za jediný spájajúci článok by sa dala považovať snáď iba vyhranene národná rétorika. Podobne slabá bola i historická väzba DS, ktorej identita sa od pôvodnej strany neustále vzdďaľovala a po roku 1992 do nej začali prenikať aj iné subjekty, z ktorých významnú časť tvorili bývalý liberáli z VPN. Ani snaha sociálnych demokratov o naviazanie na historickú tradíciu nedopadlo nijako úspešne a v daných politických podmienkach ostali iba marginálnou stranou.

2.1.4 Exkomunistické strany

Súčasťou transformačného procesu bola aj transformácia samotnej KSS, výsledkom čoho bol posun smerom k sociálnej demokracii a vznik Strany demokratickej ľavice (ďalej SDĽ) v lete 1990. Tá sa na rozdiel od SNS a KDH „rôzne dištancovala od ľudáckeho režimu a hlásila sa k odkazu Slovenského národného povstania.“⁵⁷ Niekdajšia KSS sa tak posunula smerom k sociálnej demokracii, zatiaľ čo jej český náprotivok Komunistická strana Čiech a Moravy (ďalej KSČM) sa „k reforme svojej identity postavila omnoho váhavejšie a opatrnejšie.“⁵⁸ To postupne viedlo k tomu, že strana sa behom roku 1991 začala rozpadáť a tento proces sa zavŕšil v momente, keď SDĽ z KSČ na konci toho istého roku vystúpila.

Zatiaľ čo pre vývoj československého politického systému predstavoval rozpad federácie výrazný medzník, na vývoj slovenského straníckeho systému mal iba

⁵⁶ RYCHLÍK, J.: *Rozpad Československa: Česko-Slovenské vzťahy 1989-1992*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2002, str. 95.

⁵⁷ Tamtiež str. 105.

⁵⁸ KOPEČEK, L.: *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*, 1.vydanie, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, str. 167.

marginálny vplyv. Na Slovensku sa totiž v období od roku 1989 do roku 1992 vytvoril kompletný stranický systém, ktorý síce fungoval v rámci federatívneho systému, na národnej úrovni bol však úplne autonómny. Splňal totiž všetky kritériá na to, aby sme ho takto mohli označiť – od „pôsobenia relevantných slovenských stranických aktérov, ktorí neboli súčasťou celoštátnych strán, cez jasné územno-politické vymedzenie Slovenska až po existenciu reprezentatívnych zastrešujúcich orgánov.“⁵⁹

2.2 Volebný systém po roku 1989

Jednou z prvých požiadaviek českej a slovenskej verejnosti po páde komunistického režimu bolo vytvorenie kompetitívneho pluralitného volebného systému a usporiadanie slobodných a demokratických volieb. Veľmi rýchlo sa ukázalo, že OF v Čechách a obdobne VPN na Slovensku si budú musieť ujasniť možnosti svojho ďalšieho vývoja a smerovania. Obidve zoskupenia sa tešili značnej podpore občanov, ktorí nemali chuť ani potrebu organizovať sa v iných politických stranách. S tým sa ale vynárala otázka legislatívneho základu, ktorí by týmto zoskupenia umožňoval účasť v najbližších voľbách. Federálna vláda tak do programu svojej legislatívnej činnosti zaviedla i prípravu návrhu zákona o politických stranách, ktorý dovtedy v Československu neexistoval. Z pohľadu práva však okrem tohto zákona - Zákon č. 15/1990 Zb., o politických stranách – mali pre vznik kompetitívneho stranického prostredia veľký význam taktiež Ústavný zákon č. 45/1990 Zb., o skrátení volebného obdobia zákonodarných zborov a Zákon Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb., o voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky.

Zákon o politických stranách⁶⁰ v prvom rade stanovil právo občanov v demokratickom duchu sa združovať v politických stranách. Ďalej stanovil pomerne jednoduché podmienky vzniku (evidencia u Ministerstva vnútra ČR, a Ministerstva vnútra a životného prostredia SR, oznámenie pre evidenciu podáva prípravný výbor politickej strany, pripája k nemu petíciu podpísanú aspoň jedným tisícom občanov a politickej stanovy,...), zániku a hospodárenia politickej strany a taktiež povolil vznik politických hnutí ako právnických osôb, pre ktoré platia „primerane ustanovenia tohoto zákona“. Z uskupení pôsobiacich na území Slovenska za politické strany označil DS

⁵⁹ Tamtiež str. 166

⁶⁰ Zákon č.15/1990 Zb., o politických stranách z 23. januára 1990

a KSČ (KSS vtedy ešte pôsobila v rámci KSČ), a za politické hnutie VPN. Tieto strany teda nemuseli dokazovať splnenie podmienok pre ich evidenciu. Prijatie zákona o politických stranách bolo kľúčové pre prejednávanie a prijímanie ďalších zákonov súvisiacich s vytváraním nového volebného systému a právnych úprav, ktoré s tým súvisia.

Ústavný zákon o skrátení volebného obdobia zákonodarných zborov⁶¹ stanovil, že volebné obdobie Snemovne ľudu (ďalej SL) a Snemovne národov (ďalej SN) Federálneho zhromaždenia (ďalej FZ), Českej národnej rady (ďalej ČNR) a Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) zvolených v roku 1986 sa skončí v roku 1990 dňom volieb do príslušných zákonodarných zborov. Zákon zároveň stanovil volebné obdobie SL a SN FZ na 24 mesiacov a ČNR a SNR vzniklé z volieb 1990 zmocnil k tomu aby si sami, svojimi vlastnými ústavnými zákonmi, stanovili svoje volebné obdobie. Dĺžka volebného obdobia bola predmetom viacerých rokovaní pričom sa objavovali argumenty za skrátenie i ponechanie pôvodného štvorročného volebného obdobia, nakoniec ale padlo politické rozhodnutie v prospech skráteného obdobia.

Zákon o voľbách do Slovenskej národnej rady⁶² okrem iného zaviedol pomerný volebný systém, stanovil dvojročné volebné obdobie, stanovil počet volebných krajov, náležitosti kandidátnych listín, ich preskúmanie a registráciu, spôsob a priebeh hlasovania atď. Určenie volebného systému pritom nebolo úplne bezproblémové. Ako bolo spomenuté na začiatku tejto kapitoly bol to predovšetkým Václav Havel kto bojoval za uplatnenie väčšinového, či poprípade určitého kombinovaného volebného systému. Jeho výhrady pritom vyplývali z presvedčenia, že pomerný systém v podstate odsudzuje voliča aby volil podľa straníckej príslušnosti a nedovoľuje mu zvoliť si konkrétnu osobu, ktorú pozná a ktorej dôveruje.⁶³ Nakoniec sa ale presadil názor zdieľaný predovšetkým predstaviteľmi OF, že vhodnejší je systém pomerného zastúpenia nakoľko poskytuje vyššie možnosti a záruky, že sa do parlamentu dostane čo najširšie spektrum reprezentatívnych síl.

Vo voľbách do SNR mohli voliči voliť v štyroch volebných krajoch (Bratislava, Západoslovenský, Stredoslovenský a Východoslovenský). Na určenie počtu poslancov volených v každom z týchto krajov volebná komisia zistila „počet platných hlasov, ktoré boli odovzdané pre všetky kandidátne listiny vo všetkých volebných krajoch.

⁶¹ Ústavný zákon č.45/1990 Zb., o skrátení volebného obdobia zákonodarných zborov z 27.februára 1990

⁶² Zákon Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb., o voľbách do Slovenskej národnej rady zo 16.marca 1990

⁶³ HAVEL, V.: *Letní přemítání*, 1.vydanie, Praha: Odeon, 1991, str. 40-43.

Tento údaj sa delí ústavne ustanoveným počtom poslancov. Číslo takto vyrátané zaokrúhlené na jednotky je republikovým mandátovým číslom.⁶⁴ Počet mandátov, ktoré pripadli na jednotlivé kraje sa potom vypočítal ako podiel „celkového počtu platných hlasov odovzdaných v každom kraji“⁶⁵ a republikového mandátového čísla. V prípade, že týmto spôsobom neboli rozdelené všetky mandáty, volebná komisia ich prideliť volebným krajom podľa toho, ktoré z nich vykazovali najväčšie zostatky. Strany, ktoré splnili potrebnú percentuálnu hranicu postúpili do prvého skrutínia, v ktorom sa podielom platných hlasov, ktoré tieto strany získali a počtom mandátov pridelených danému volebnému kraju vypočíta „krajské volebné číslo“⁶⁶. Pre zistenie počtu mandátov, ktoré budú strane v danom kraji pridelené sa počet hlasov, ktoré politická strana v kraji získala delí krajským volebným číslom. Mandáty, ktoré neboli odovzdané v prvom skrutíniu postupujú do druhého skrutínia, v ktorom volebná komisia zráta zostatky hlasov odovzdaných jednotlivým politickým stranám a tento súčet následne vydelí počtom mandátov, ktoré je v druhom skrutíniu potrebné rozdeliť, zväčšených o jeden.⁶⁷ Výsledné číslo je tzv. „republikové volebné číslo“⁶⁸ a jednotlivé strany získavajú mandáty podľa toho koľkokrát sa dané číslo nachádza v súčte zostatkov hlasov. Zákon ďalej stanovuje postup v prípade, že by sa ani v druhom skrutíniu všetky mandáty nerozdelili.

Najdôležitejšou úpravou, ktorú Zákon o voľbách do SNR priniesol bolo zavedenie volebnej klauzule, ktorá výrazne ovplyvnila nielen počet strán, ale aj ich volebné stratégie. Pre voľby v roku 1990 bola volebná klauzula stanovená na 3 % pre politické strany i koalície. Vďaka tomu sa do parlamentu dostali aj strany, ktorým by sa to pri uplatnení federálnej alebo českej volebnej klauzule (5 %) nepodarilo. Jednalo sa konkrétne o DS, ktorá v týchto voľbách získala 4,4 % a SZS s 3,48 %. Tieto strany sa umiestnili na posledných miestach, z ktorých bolo ešte možné postúpiť do prvého skrutínia. Niektoré strany, ktorým by sa pravdepodobne nepodarilo prekročiť ani túto klauzulu svoju situáciu vyriešili tým, že svojich kandidátov umiestnili na kandidátku väčšej strany, čím si zabezpečili miesto v parlamente (napr. MNI na kandidátke VPN). Vo voľbách 1990 sa tak do parlamentu dostalo sedem politických strán, v skutočnosti

⁶⁴ § 40, odst.1 Zákona Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb., o voľbách do Slovenskej národnej rady zo 16.marca 1990, ,

⁶⁵ Tamtiež, § 40, ods.2

⁶⁶ Tamtiež, § 42, ods.2

⁶⁷ Hagenbach-Bischoffova kvóta

⁶⁸ Tamtiež, § 43, ods.3

v ňom však zasadli predstavitelia deviatich strán (MKDH kandidovalo spoločne so Spolužitím, VPN s MNI).

Vo februári roku 1992 bola prijatá novela zákona (Zákon č.104/1992 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa zákon Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady.)⁶⁹, ktorou sa 3 % klauzula zvyšovala na 5 % v prípade, že kandidovala politická strana, 7 % ak sa jednalo o koalíciu s dvoma prípadne tromi členmi a 10 % pre koalície s viac ako štyrmi členmi. Výsledkom bolo, že strany ktoré by sa pred dvoma rokmi do parlamentu dostali sa ocitli mimo hru. Rovnako dôležité bolo, že sa už spomínaná Hogenbach-Bischoffova kvóta tento krát zaviedla i do prvého skrutínia. Došlo k veľkému prepadu voličských hlasov, z čoho nakoniec čerpali strany, ktoré sa do parlamentu dostali, keďže práve medzi ne sa mandáty odpovedajúce tomuto počtu hlasov odovzdali. Hnutie za demokratické Slovensko (ďalej HZDS) tak napríklad získala 37 % hlasov a vďaka 24 % prepadu hlasov, 74 mandátov z celkového počtu 150. V prípade, že by bol prepad hlasov nulový, zisk mandátov by bol značne menší, okolo 56. Do parlamentu sa dostalo päť strán, pričom reálne reprezentovali strán šesť (Spolužitie a MKDH opäť kandidovali spoločne). Zaujímavé bolo, že predstavitelia DS a Občianska demokratická únia (ďalej ODÚ) pred voľbami nenamietali proti zavedeniu vyššej volebnej klauzule (3 % hranica by im pri tom zabezpečila účasť v parlamente) a cez novú hranicu nakoniec neprešli.

V novembri 1992 prijala novozvolená národná rada ďalšiu novelu zákona, ktorou sa Zákon č.80/1990 Zb. menil a dopĺňal o tzv. „kĺzajúci mandát“⁷⁰. To znamená, že v prípade kedy sa „mandát poslanca neuplatňuje, pretože poslanec bol vymenovaný za člena vlády Slovenskej republiky, nastupuje náhradník...“⁷¹ Predseda NR SR je povinný vymenovať náhradníka do 15 dní od zániku mandátu poslanca, alebo odo dňa kedy sa mandát prestal uplatňovať. Ďalej mu odovzdá osvedčenie, v ktorom je okrem iného uvedené aj to, „že jeho mandát poslanca trvá len počas výkonu funkcie člena vlády Slovenskej republiky, na ktorého neuplatňovaný mandát poslanca nastúpil ako

⁶⁹ predtým ešte novela - Zákon č.8/1992 Zb., o organizácii Ústavného súdu Slovenskej republiky a o konaní pred ním z 3.decembra 1991– nepriniesol významné zmeny vo vzťahu k voľbám do NR SR

⁷⁰ Zákon Slovenskej národnej rady č.518/1992 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa zákon Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady v znení neskorších predpisov z 5.novembra 1992

⁷¹ Tamtiež, čl.1, odst.1

náhradník.“⁷² V tomto volebnom období bola prijatá ešte jedna novela tohto zákona⁷³, ale tá výraznejším spôsobom priebeh volieb do NR SR neovplyvnila.

Vytvorenie volebnej bariéry prispelo k vysokej fragmentácii stranického systému. V období od roku 1990 do roku 1993 došlo k vzniku veľkého počtu politických strán. 3 % klauzula síce predstavovala určité obmedzenie pre vstup do parlamentu, väčšina strán sa ju však naučila obísť vytváraním volebných koalícií alebo iných foriem spojenectiev. Tým, že hranica bola stanovená na tak nízkej úrovni mohli si byť poslanci istí, že i v prípade odtrhnutia sa od svojej strany majú ešte stále veľkú šancu dostať sa do parlamentu. V tomto smere teda mohla volebná klauzula prispievať k stranickým secesiám. Z toho vyplýva aj jej vplyv na zloženie vládnych koalícií, ktoré sa vyznačovali veľkým počtom aktérov, značnou názorovou heterogenosťou a nízkou schopnosťou kooperácie (dvojčlenná vláda sa vyskytla až v rokoch 1993 a 1994 kedy ju tvorili HZDS a SNS).

Je rovnako zaujímavé všimnúť si akú väzbu na volebné právo malo občianstvo a trvalý pobyt československých občanov. České a slovenské občianstvo existovali popri občianstve československom už od roku 1968. Logické by teda bolo, aby občania oboch republík volili do Snemovne ľudu spoločne, ale do príslušnej časti Snemovne národov a do národných rád podľa toho, či boli Česi alebo Slováci. Volebné zákony však volebné právo do jednotlivých častí Snemovne národov ako aj do jednotlivých národných rád neviazali na občianstvo, ale na trvalý pobyt voliča v mieste, v ktorom bol zároveň zapísaný do zoznamu voličov. Konkrétne pre Slovákov to znamenalo, že pokiaľ mali trvalý pobyt na území Čiech, volili do českej časti Snemovne národov a do Českej národnej rady, i keď sa v danom momente nachádzali na Slovensku. Trvalý pobyt sa uplatňoval aj v prípade pasívneho volebného práva. Tak sa poslancom SNR mohol kľudne stať občan s českým občianstvom, ktorý mal ale trvalý pobyt na Slovensku. Je teda možné konštatovať, že „podobne ako v období komunizmu zákonodarcovia považovali občianstvo republiky za prakticky irelevantné“.⁷⁴

⁷² Tamtiež, čl.1, odst.2

⁷³ Zákon Národnej rady Slovenskej republiky, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady v znení neskorších predpisov

⁷⁴ RYCHLÍK, J.: *Rozpad Československa: Česko-Slovenské vzťahy 1989-1992*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2002, str. 132.

2.3 Od volieb do NR SR v roku 1990 k voľbám do NR SR v roku 1992

Prvých slobodných parlamentných volieb, ktoré sa konali 8.-9. júna 1990 sa zúčastnilo viac ako 95 % oprávnených voličov. Víťaznou stranou sa na Slovensku stala VPN/MNI s 29,35 % hlasov, druhé skončilo KDH s 19,21 % a tretí SNS s 13,94 % hlasov.⁷⁵ Prvá schôdza SNR sa konala 26. júna 1990, kde bol predsedom zvolený František Mikloško. VPN/MNI spoločne s KDH a DS zostavili koaličnú vládu, ktorej predsedom sa stal vedúci predstaviteľ VPN a minister vnútra SR Vladimír Mečiar. Vláda následne predložila svoje programové vyhlásenie a 4.júla 1990 jej bola 93 poslancami vyslovená dôvera. V opozícii sa ocitli SNS, SZ, koalícia Spoluzitie a MKDH a transformujúci sa komunisti. Predstavitelia VPN zohrali dôležitú úlohu i na federálnej úrovni, kde sa ministrom vnútra stal Ján Langoš a predsedom vlády opäť Marián Čalfa⁷⁶.

Voľby v roku 1990 znamenali zavŕšenie prvej fázy demokratizačného procesu a na radu sa dostávala reforma spoločnosti. A práve tu sa začali prejavovať názorové rozdiely vnútri VPN, ktoré spoločne s rozdielnosťou názorov na otázku kompetencií v rámci federácie a osobnými spormi medzi niektorými členmi hnutia spečatili jeho ďalší osud. Prvým krokom bol odchod Vladimíra Mečiara, ktorý v marci 1990 spoločne s niekoľkými ďalšími členmi založil HZDS. Následne bol Vladimír Mečiar odvolaný z postu predsedu vlády a na jeho miesto nastúpil Ján Čarnogurský (KDH). Týmto odchodom sa pomer kresiel zmenil z 12:8:3 (VPN/MNI : KDH : DS) na 12:8:6. Ako je vidieť najviac profitovala DS, ktorej hlasy boli teraz nezanedbateľné pre získanie vládnej väčšiny. Následne sa VPN v roku 1991 pretransformovala na VPN-ODÚ a od 28.marca 1992 fungovala už iba ako ODÚ s vicepremiérom Martinom Porubjakom na svojom čele. Novovzniknuté HZDS na svoju stranu pritiahlo aj predstaviteľov iných strán. Ako príklad môže slúžiť odchod Oľgy Keltošovej z DS, ktorá sa už počas vládnej krízy postavila na Mečiarovu stranu a následne sa k HZDS pripojila.

Začiatkom roku 1992 došlo k rozkolu i vnútri KDH keď z neho 28.marca vystúpila skupina poslancov a vytvorila samostatnú, radikálne národnú, Slovenskú

⁷⁵ zoznam zúčastnených politických strán, konkrétny podiel hlasov a mandátov viď. Prílohy č.1, 2, 3.

⁷⁶ predtým premiérom od 10.12.1989

kresťansko-demokratickú stranu (ďalej SKDH⁷⁷) na čele s Jánom Klepáčom. K zmene v zložení vlády síce nedošlo, no jednanie tohoto nového subjektu bolo často krát skôr v prospech opozície ako koalície. K zmenám však nedochádzalo iba na strane koalície. Ako už bolo uvedené, z KSS sa jedna časť, ktorá nechcela nadväzovať na minulosť strany, transformovala na SDL, v čele ktorej stál Peter Weiss. Zvyšní predstavitelia sformovali subjekt s názvom KSS 91, ktorý sa v auguste spojil so Zväzom komunistov v dnešnú KSS. 15. februára sa rozdelila i SZ keď z pôvodnej profederalistickej strany odišla národne orientovaná skupina a založila SZS.

Vzťahy medzi Slovenskom a Českom, ktoré sa vyostriili už v predvolebnom období tzv. „pomlčkovou vojnou“ dostali po voľbách ďalší impulz v podobe programových vyhlásení republikových vlád. V programovom prehlásení slovenskej vlády prednesenom Vladimírom Mečiarom na schôdzi NR SR sa napríklad hovorí : „Za základ budúceho riešenia považujeme primárne práva republík, ktoré federácii postupujú tie činnosti, ktoré sú pre ich spoločný vývoj výhodné.“ (Pravda, 2.7.1990, str. 3.) V programovom vyhlásení prednesenom Mariánom Čalfom sa zasa federálna vláda vyjadrila, „že sa bude usilovať, aby Česi a Slováci mohli vystupovať ako svojbytné a rovnoprávne subjekty“, na druhej strane ale nechcela aby predovšetkým hospodárske nástroje prešli „do rúk“ jednotlivých republík. Zároveň sa „zaviazala rešpektovať stanoviská republík a vyjadrila nádej, že i republiky budú rešpektovať stanoviská federácie.“ (Pravda, 4.7.1990, str. 3.) Nasledujúce jednanie usilujúce o nájdenie určitého riešenia nakoniec skončili prijatím kompetenčného zákona⁷⁸ a prípravou zmluvy medzi Českou republikou a Slovenskou republikou, ktorá sa ale nakoniec kvôli neúspechu pri hlasovaní v SNR, kde za aj proti hlasoval rovnaký počet poslancov, skončila fiaskom. V nasledujúcom období sa už väčšina politických subjektov orientovala na svoju predvolebnú kampaň a vyriešenie tejto otázky bolo ponechané novej vláde, sformovanej na základe blížiacich sa volieb.

Z hľadiska vývoja ekonomických programov jednotlivých strán, slovenských i českých, môžeme obdobie, ktoré nasledovalo po novembri 1989 rozdeliť do dvoch etáp. Prvá etapa bola obdobím radikálnych politických reforiem s prevahou prúdov kladúcich dôraz na občiansku spoločnosť, občianske hnutia a vytvorenie pluralitnej

⁷⁷ „národnostne orientovaná platforma zdôrazňujúca pozitívny význam slovenskej štátnosti z rokov 1939-1945“ (KOPEČEK, L.: *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*, 1.vydanie, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, str. 87)

⁷⁸ Ústavný zákon z 12. decembra 1990, ktorým sa mení ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii.

demokracie, skrátka prúdy výrazne orientované na občana a jeho zapojenie do politického diania. Ekonomické programy sa tak dostali do úzadia a po celé predvolebné obdobie, tzn. do júna 1990, boli charakteristické značnou všeobecnosťou. Následná, povolebná, etapa už bola charakteristická konkrétnymi predstavami jednotlivých aktérov o možnostiach ekonomickej transformácie, tie však neboli jednotné. Rozdielne predstavy sa objavili predovšetkým medzi OF, víťazom volieb a reprezentantom tzv. monetaristicko-neoliberálnej koncepcie, ktorej hlavným autorom bol predseda hnutia Václav Klaus, a HZDS (tzv. mečiarovsko - kňažkovský prúd VPN stojaci v tejto otázke proti tzv. gálovsko - kučerákovskému prúdu VPN združenému v ODÚ), ktoré šokovú koncepciu jednoznačne odmieta a snaží sa o presadenie vlastnej metódy založenej na postupných reformných krokoch. Ekonomický program HZDS pritom vychádzal zo sociokultúrnych špecifik slovenskej spoločnosti, ktorá má podľa M.Webera k ideálnemu typu tradičnej spoločnosti bližšie než spoločnosť česká. Medzi charakteristické znaky slovenskej spoločnosti ovplyvňujúce okrem iného i samotné postoje občanov voči realizovaným zmenám patria silné stopy vidieckej minulosti, oneskorená urbanizácia, príťažlivosť kombinácie robotníckej práce s prácou v domácom hospodárstve, aktívna súdržnosť rodiny a vysoký stupeň sociability vo vzťahu k známym, susedom či spolupracovníkom, hlboko zakorenený princíp vodcovstva a vysoká miera nedôvery voči inštitúciám. Všetky tieto faktory ovplyvňujú čas, ktorý slovenská spoločnosť potrebuje na absorpciu zmien a preto sa HZDS zameralo na sociálne orientovaný ekonomický program postupných krokov, ktorého úspešnosť a prijateľnosť obyvatelia koniec koncov potvrdili v parlamentných voľbách v júni 1992. (Tejto problematike je venovaná ďalšia kapitola) To čo sa však dialo po voľbách malo od predvolebných sľubov dosť ďaleko a v mnohých smeroch kopírovalo koncepciu, proti ktorej pre voľbami tak vehementne vystupovali. Okrem ODÚ boli zástancami federálnej varianty taktiež KDĽ, DS a Spolužitie. DS vo svojom predvolebnom programe presadzovala úspornú rozpočtovú politiku, protiinflačne zameranú menovú politiku a reguláciu miezd, ktorá by sa ale netýkala malých a stredných podnikateľov, zvýšenie investičnej istoty, aktívnu zamestnaneckú politiku a v neposlednej rade prijatie nového živnostenského zákona. SDĽ sa zasa prikláňala k sociálne únosnejšej koncepcii HZDS. Heslo ich sociálneho programu – dôstojný život človeka - predpokladalo transformáciu, ktorá by zohľadňovala hranice sociálnej únosnosti reforiem. Reštriktívno - stabilizačná hospodárska politika predvolebného obdobia mala byť podľa nich nahradená politikou rozvojovo – stabilizačnou. Strana taktiež podporovala rozvoj

súkromného vlastníctva, malé a stredné podnikanie. Zvláštne postavenie z hľadiska ekonomických programov zastávala SNS, ktorá nielenže nemala ucelený ekonomický program, ale ani základné tézy z ktorých by v budúcnosti takýto program mohol vychádzať. Na druhej strane ale disponovala rôznymi predvolebnými politickými heslami dotýkajúcimi sa ekonomickej situácie Slovenska – „nostalgické spomienky na staré zlaté časy slovenského štátu a jeho ekonomickej prosperity, nespravodlivosti voči Slovensku pri prerozdeleniach procesoch v rámci bývalej federácie, lákavé vízie o účinnej ekonomickej pomoci, ktorú Slovensku poskytnú roduverní Slováci v zahraničí za predpokladu, že SNS vyhrá voľby a SR získa štátnu zvrchovanosť“⁷⁹

V priebehu transformačného procesu sa jednotlivé strany spočiatku zameriavali na celkovú koncepciu hospodárskej politiky a až následne na jej jednotlivé časti, pričom najväčšia pozornosť bola venovaná otázke privatizácie. Názory jednotlivých strán na jej najvhodnejšiu formu sa rozchádzali. KDH presadzovalo kupónovú metódu, pričom ako hlavný dôvod uvádzalo jej spravodlivosť a prehľadnosť. K tejto metóde sa taktiež prikláňala liberálna DÚ. HZDS na druhej strane túto metódu priam vylučovala a presadzovala podporu domácich podnikateľov a predaj podnikov prostredníctvom splátok. Výhodou priameho predaja je podľa HZDS možnosť nadobúdateľa vybrať si spomedzi viacerých dôkladne vypracovaných podnikateľských plánov, čo napomáha rozvoju podnikovej sféry. Zároveň strana kládla dôraz na účasť zamestnancov podniku na jeho privatizácii, čo podľa nich vedie k motivácii pracovníkov na dlhodobom rozvoji privatizovaného podniku. Kdesi uprostred, zdôrazňujúc rovnoprávnosť všetkých metód privatizácie sa nachádzala SDL, ktorá zdôrazňovala nutnosť väčšej transparentnosti a rovnosti šancí subjektov účastniacich sa privatizácie ako aj zlepšenie legislatívnej a organizačnej pripravenosti privatizácie s cieľom predísť nečestným praktikám. Spomedzi tradičných metód privatizácie SDL preferovala verejnú dražbu a veľký význam prikladala vytváraniu zamestnaneckých akciových spoločností a zamestnaneckých spoločností s ručením obmedzeným. Aj keď jednotlivé strany mali vypracované určité programové východiská, tie boli nakoniec v praxi ovplyvňované rôznymi záujmovými skupinami, či už prostredníctvom managementov štátnych akciových spoločností, investičných fondov alebo bánk, ktoré im takto nepriamo umožňovali do privatizačného procesu zasahovať.

⁷⁹ Lupták, M.: Ekonomické programy slovenských parlamentných politických strán. Základné vývojové tendencie a praktická realizácia, *Acta Oeconomica Pragensia – Hospodársky a sociálny vývoj Československa (1945-1992)*, 1996, roč.4, č.3, Praha, str. 262.

Voľby v roku 1992 sa konali 5.-6. júna a od začiatku sa ako jasný favorit črtalo HZDS, ktoré sa nakoniec, aj vďaka novej 5 % volebnej klauzule, stalo jednoznačným víťazom. Za týmto víťazstvom rovnako stála výrazne nacionalistická rétorika (ktorá často podporovala nesúhlas s federálnou verziou ekonomickej transformácie). V jeho programe sa okrem iného objavili požiadavky medzinárodne právnej subjektivity Slovenska, ktorá podľa lídra hnutia Vladimíra Mečiara nevylučovala existenciu spoločného štátu, či požiadavok vlastnej Slovenskej ústavy. Mečiar zároveň, ešte pred voľbami, predstavil kroky, ktoré plánuje uskutočniť v prípade víťazstva svojej strany - „vyhlásenie zvrchovanosti Slovenska, prijatie čistej ústavy, ktorá ustanoví i post slovenského prezidenta, získanie medzinárodne právnej subjektivity Slovenska, referendum o samostatnosti Slovenskej republiky a o novej úprave vzťahov s českou republikou a uzavretie štátnej zmluvy s Českou republikou.“⁸⁰ Ako druhá skončila SDE so 14,7 % a tretia KDĽ s 8,89 %. Tej sa ako jedinej strane z bývalej vládnej koalície podarilo prekonať 5 % hranicu, pod ktorou sa ocitli ODÚ-VPN, DS-ODS a Demokrati 92.⁸¹ KDĽ, po odchode Klepáča a jeho SKDĽ, zaznamenalo v týchto voľbách prepad keď získalo iba 8,88 %. HZDS vytvorilo menšinovú vládu a tej bola 15. júla 1992, 104 zákonodarcami z HZDS, SDE a SNS vyslovená dôvera. Medzi charakteristiky novej vlády patrila ľavicovejšia orientácia (to sa odzrkadlilo napr. na tempe hospodárskych reforiem), autoritárstvo a klientelizmus. Predsedom NR SR sa stal Ivan Gašparovič a miesto premiéra pripadlo opäť Vladimírovi Mečiarovi. Ťažiskom jeho politiky sa v nasledujúcom období stali slovenské orgány, čo „do značnej miery predurčovalo Slovensko k zániku“⁸²

⁸⁰ WOLF, K.: *Podruhé a naposled aneb mírové dělení Československa*, Praha: G plus G, 1998, STR. 55-56.

⁸¹ zoznam zúčastnených politických strán, konkrétny podiel hlasov a mandátov vid'. Prílohy č. 4, 5, 6

⁸² RYCHLÍK, J.: *Rozpad Československa: Česko-Slovenské vztahy 1989-1992*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2002, str. 279.

3 Reforma hospodárstva – Slovensko v rámci Československa

3.1 Tvorba modelu ekonomickej transformácie

Československá ekonomika pred rokom 1989 bola založená na centrálnom riadení zo strany štátu. Tento model tu fungoval od roku 1952 a aj napriek viacerým snahám sa ho až do pádu režimu reformovať nepodarilo. Všetky rozhodnutia týkajúce sa hospodárstva boli podriadené jedinému úradu stotožnenom v Štátnej plánovacej komisii, ktorá mala na starosti vypracovávanie hospodárskych plánov. Odchýlky skutočnosti od cieľov týchto plánov sa však neustále zväčšovali a ani vytváranie plánov ešte podrobnejších a prepracovanejších situáciu nezlepšovalo. Mnohí ekonómovia dospeli k záveru, že vtedajší spôsob fungovania ekonomiky nie je možné reformovať. Systém prestával fungovať a bolo potrebné ho nahradiť systémom novým.

Neistota a možné problémy spojené s prechodom od centrálne plánovaných ekonomík na tržné ekonomiky nevyplýva iba z toho, že sa jedná o radikálne zmeny zásadného charakteru, ale súvisí to taktiež s bezprecedentnosťou tohto procesu a z toho vyplývajúcou neexistenciou ucelenej teórie, z ktorej by v danej dobe mohli aktéri vychádzať. V realite sa preto museli opierať predovšetkým o pragmatizmus adekvátne reagujúci na vynárajúce sa problémy. Dôležitú úlohu taktiež zohrali odporúčania medzinárodných inštitúcií, konkrétne Medzinárodného menového fondu a Svetovej banky.

I napriek neexistencii ucelenej teórie pôsobilo v procese tvorby transformačnej stratégie na jej tvorcov niekoľko prístupov doterajšej ekonomickej teórie.⁸³ Boli to napríklad prístupy kritizujúce centrálnu plánovanie a keynesiánsku teóriu o nutnosti štátnych zásahov. Podľa Friedricha A. von Hayeka a Ludwiga von Misesa – predstaviteľov neorakúskej školy - ktorí túto myšlienku vyslovili už v tridsiatych rokoch minulého storočia, nemôže centrálnu plánovanie fungovať efektívne. „Nie je dôvod očakávať, že sa výroba zastaví, či že vláda nebude schopná zaistiť nejakým spôsobom

⁸³ TOMŠÍK, V.: *Transformace ekonomik zemí střední a východní Evropy*, Studie národohospodářského ústavu Jozefa Hlávky 5/1998, Praha: Nakladatelství VŠE, 1998, str. 71–72.

využitie všetkých existujúcich zdrojov. (...) Mali by sme však počítať s tým, že tam kde bude o využití dostupných zdrojov rozhodovať nejaký centrálny úrad, produkcia bude nižšia než vtedy, keby fungoval za rovnakých podmienok voľne cenový mechanizmus. (...) Mali by sme očakávať, že dôjde k nadmernému rozvoju jedných odvetví, s vynaložením nákladov, ktoré neodpovedajú potrebosti zvýšenej produkcie, a mali by sme byť svedkami nekontrolovateľných ambícií inžinierov aplikovať najnovší vývoj z iných oblastí bez ohľadu na to či je to ekonomicky vhodné.“⁸⁴ V žiadnej centrálne plánovanej ekonomike oficiálne nezamestnanosť neexistovala, čo svedčí o schopnosti vlády zapojiť do výroby všetky zdroje. Efektívnosť ich využitia však bola na veľmi nízkej úrovni. Autor správne predpokladal aj inžinierske ambície, z dôsledkov ktorých sa bývalé centrálne plánované ekonomiky spamätávali niekoľko rokov.

Centrálne plánovanie a v podstate akékoľvek zásahy štátu do ekonomiky odmietli aj na neorakúsku školu nadväzujúci monetaristi na čele s Miltonom Friedmanom. Ich hlavnou požiadavkou bolo zníženie miery zdanenia a podielu verejných rozpočtov na hrubom domácom produkte (ďalej HDP). Na podporu ponukovej strany ekonomiky sa okrem monetaristov sústredila i tzv. škola vlastníckych práv, ktorá za základný predpoklad pre rozvoj tržného hospodárstva považovala slobodu vlastníckych práv a vytvorenie konkurenčného prostredia, teda atribúty, ktoré boli v centrálne plánovaných ekonomikách potlačované.

Na tvorcov československej stratégie transformácie mal bezpochyby vplyv i nemecký ordoliberalizmus, ktorý za základ fungujúceho ekonomického systému považoval hospodársku súťaž a slobodnú tvorbu cien, pričom na udržiavanie konkurencie v čo najväčšom rozsahu mal dohliadať zákonodarca.

Potrebné je spomenúť taktiež tzv. školu verejnej voľby poskytujúcu ďalšie argumenty proti zvyšovaniu štátneho intervencionizmu. Podľa nej je pre zabezpečenie politickej a ekonomickej slobody spoločnosti dôležité legislatívne upravené právomoci štátnych úradníkov, a to tak aby nezasahovali do práv súkromných vlastníkov, podnikateľov ani spotrebiteľov. V súvislosti s náčrtom možných teoretických východísk pre transformačné stratégie sa ako vhodné javí spomenúť i J.A.Schumpetera a jeho tzv. tvorivú deštrukciu. Vychádza z predpokladu, že pre obnovu a ďalší rozvoj je nevyhnutné, aby popri zapájaní technologického pokroku a inovácií boli staré výrobné kapacity, inštitúcie a organizácie nahrádzané novými. Keďže v prostredí centrálne

⁸⁴ HAYEK, F.A.: *Collectivist Economic Planning*. In: *Individualism and Economic order*, Chicago: University of Chicago Press, 1980, str. 150.

plánovanej ekonomiky neexistovala žiadna konkurencia a rozpočtové obmedzenia boli mäkké, nebolo to nutné a podniky s výrobou postavenou na zastaralých mechanizmoch sa tomu „úspešne“ vyhýbali. Preto sa ani nie je možné príliš čudovať, že zavedenie ekonomických reforiem bolo v bývalých centrálne plánovaných ekonomikách spojené s tak prudkým poklesom výroby.

Transformácia je procesom, ktorého začiatok je možné definovať relatívne ľahko, predovšetkým v krajinách kde k spoločenskej zmene a naštartovaniu procesu reforiem došlo pomerne rýchlo, čo okrem iného platí aj pre Československo. Definovať jasne ukončenie tohoto procesu však už nie je tak jednoduché a môžeme sa stretnúť s niekoľkými rozdielnymi názormi. János Kornai napríklad charakterizuje ukončenie transformačného procesu ako stav, kedy komunistická strana stratila svoje monopolné politické postavenie, vytvoril sa fungujúci súkromný sektor, ktorý je schopný podieľať sa na tvorbe veľkej časti HDP a rozhodujúcu úlohu v oblasti ekonomických aktivít už nezohráva štát ale trh.⁸⁵ Iný názor zastáva Alan Gelb, podľa ktorého je pre štáty ktoré ukončili transformačnú etapu charakteristické, že problémami s akými sa potýkajú sú obdobné ako tie, ktoré riešia ekonomiky na približne rovnakej úrovni vývoja.⁸⁶ Jan Švejnar⁸⁷ zasa vychádza z predpokladu, že na konci transformačného procesu budú bývalé centrálne plánované ekonomiky schopné plniť úlohu rovnocenného partnera vyspelým západným krajinám. Vytváranie niekoľkoročných plánov bude nahradené samostatne a efektívne fungujúcim tržným mechanizmom, ekonomika bude schopná generovať rýchly a trvalý ekonomický rast a bude schopná pôsobiť na spoločných trhoch s vyspelejšími ekonomikami bez ponechania nejakých výraznejších ochranných opatrení. Podobnú myšlienku vo svojej práci sformulovali aj Ivan Okáli a kolektív, podľa ktorých úlohou transformačného procesu je zmena spôsobu akým je organizované národné hospodárstvo, čo následne povedie k rastu alokačnej efektívnosti a výkonnosti ekonomiky.⁸⁸ Spoločným znakom všetkých štyroch prístupov je zameranie sa na ekonomické faktory. Tie však zďaleka nie sú jediné, ktoré ovplyvňujú

⁸⁵ KORNAL, J.: Reforming the Welfare State in Postsocialist Economies. In: MORVAY, K. A KOL.: *Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska*, Bratislava: Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky slovenskej akadémie vied, 2005, str. 7

⁸⁶ GELB, A.: The End of Transition. In: Tamtiež, str. 7

⁸⁷ ŠVEJNAR, J.: Transition Economies: Performance and Challenges. In: Tamtiež, str. 8

⁸⁸ OKÁLI, I. A KOL.: Zhodnotenie doterajších výsledkov transformačného procesu v slovenskej ekonomike, náčrt jeho otvorených problémov a ďalšieho postupu z hľadiska úloh hospodárskej politiky. [Expertízne štúdie, č.31] In: Tamtiež, str. 7

transformačný proces. Dôležitú úlohu totiž zohrávajú i faktory mimoekonomické, napríklad vytvorenie fungujúceho inštitucionálneho a právneho rámca, či zmeny politického a sociálneho charakteru.

Ako jeden z rozhodujúcich faktorov v procese transformácie býva uvádzaný faktor času, ktorý zohral dôležitú úlohu i pri voľbe vhodnej varianty československej transformácie. Vo chvíli, kedy sa začínajú zavádzať reformy totiž dochádza k poklesu životnej úrovne a je otázkou ako dlho budú obyvatelia ochotní takúto situáciu trpieť. Časový faktor teda úzko súvisí s faktorom sociálnym. V prípade, že tento stav pretrváva „pridlho“ môžu politici stratiť dôveru, ktorú do nich ľudia vložili, v horšom prípade to môže viesť k tomu, že obyvatelia prestanú dôverovať nielen politikom, ale aj inštitúciám ako takým. Na druhej strane, transformácia dlhodobu rigidných inštitúcií a zabehaného systému, ekonomických aktérov či pravidiel hry vyžaduje určité časové obdobie, ktoré je ťažko predvídať, no a samozrejme započatý proces reforiem nie je možné vrátiť späť či zastaviť. Ako časovo najmenej náročná sa v tejto súvislosti javí liberalizácia cien a menová devalvácia, ktoré môžu zabezpečiť rovnováhu tovarov a služieb. Tou podstatnejšou časťou transformácie je však zmena vlastníckych vzťahov a podnikovej sféry, a vytvorenie podmienok pre vznik a fungovanie kapitálového trhu, a na to je potrebná deetatizácia a privatizácia, ktoré tvorili základné prvky československej ekonomickej reformy.

Úsilie o nájdenie vhodného československého transformačného modelu prebiehalo v niekoľkých skupinách. Prvá bola reprezentovaná osobou podpredsedu federálnej vlády Valterom Komárkom, následne bola vypracovaním určitej koncepcie poverená i skupina pod vedením Františka Vlasáka a do tretice svoju koncepciu predstavila i federálna vláda pod vedením Václava Klauza.

Skupina pod vedením Valtera Komárka pôsobila na pôde federálneho ministerstva financií, no za celú dobu svojej činnosti predložila iba jeden návrh v podobe Realizace vládního programu v oblasti hospodářské politiky. V ňom skupina navrhovala reformu vo forme postupných krokov, ktorá mala byť rozložená na niekoľko rokov. „Striktne odmietala rýchle uskutočnenie cenovej a daňovej reformy ako ekonomicky neprijateľnú šokovú terapiu, predpokladala len uvoľnenie priestoru pre malé súkromné podnikanie, decentralizáciu monopolistických združení na veľké množstvo samostatných štátnych podnikov a vydanie zákona o akciových spoločnostiach, ktorý by umožňoval neobmedzený vstup zahraničného kapitálu do

týchto podnikov.“⁸⁹ Vzhľadom k tomu, že táto skupina nedokázala predložiť jediný ucelený a zmysluplný koncept a vzhľadom k zdĺhavosti, ktorá bola pre ich činnosť charakteristická, bola vypracovaním koncepcie ekonomickej reformy poverená iná skupina.

Tá začala pracovať z poverenia českej vlády, tvorili ju ekonomickí experti a viedol ju prvý podpredseda českej vlády František Vlasák. Vo svojom Návrhu stratégie prechodu k tržnej ekonomike predpokladali v prvej fáze „zrušenie dvojokruhovej sústavy a liberalizáciu väčšiny cien, uplatnenie nových podmienok a pravidiel podnikania zakotvených v Obchodnom zákonníku, zavedenie novej daňovej sústavy, uskutočnenie všeobecnej deetatizácie a komercializácie štátnych podnikov, ich dôsledné oddelenie od štátneho rozpočtu.“⁹⁰ Na tento prvý balík reformných krokov mala následne nadväzovať skupina reforiem zameraná na otvorenie česko-slovenskej ekonomiky voči zahraničiu a privatizácia.

Svoju verziu predstavila aj federálna vláda. Stratégia ekonomickej reformy bola vypracovaná Ministerstvom financií ČSFR v spolupráci s vtedy ešte formálne existujúcou Štátnou plánovacou komisiou. Charakteristickým znakom tejto koncepcie bol požiadavok o čo najrýchlejšiu zmenu ekonomického prostredia čo viedlo k jej označeniu ako tzv. šokovej/radikálnej varianty. Stratégia predpokladala súčasný priebeh liberalizačnej i privatizačnej fázy pričom privatizácia mala prebehnúť v dvoch etapách – najprv formou kupónovej privatizácie a zvyšok štandardnou formou tzn. majetok mohli odkúpiť domáci i zahraniční investori. Liberalizácia sa nemala týkať iba cien, ale k uvoľneniu malo dôjsť i v oblasti dovozu a vývozu a prostredníctvom devalvácie mala byť zabezpečená rovnováha kurzu československej koruny. I napriek mikroekonomickej povahe väčšiny transformačných úloh zdôrazňovala táto koncepcia dôležitosť makroekonomickej politiky keď navrhovali reštriktívnu menovú a rozpočtovú politiku. Predstavitelia federálnej varianty boli združený okolo vtedajšieho federálneho ministra financií Václava Klauza, ktorý sa k transformačnej koncepcii vyjadril takto: „V posledných dvadsiatich rokoch nemali československí ekonómovia síce žiadnu možnosť „reformovať“ vlastnú ekonomiku, ale zato mali výbornú príležitosť sledovať veľmi pozorne reformné pokusy svojich susedov. (...) Reformná pasca, ktorú je teraz vidieť v niekoľkých zemiach uskutočňujúcich reformu, je

⁸⁹ MORVAY, K. A KOL.: *Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska*, Bratislava: Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky slovenskej akadémie vied, 2005, str. 29.

⁹⁰ Tamtiež, str. 30.

výsledkom nesprávnej časovej postupnosti reformných opatrení. (...) Štandardná východoeurópska reforma tým, že útočí na nadmernú centralizáciu a zjavný nedostatok samosprávy a samofinancovania, navrhuje ako všeliek decentralizáciu, alebo inak povedané snaží sa presunúť rozhodovanie z centra na jednotlivé ekonomické subjekty. Tento prístup je samozrejme spojený s novými problémami a s nečakanými a nepríjemnými dôsledkami. (...) V snahe odlíšiť náš prístup hovoríme občas dokonca o „antireforme“ alebo „negatívnej reforme“, ale v zásade ide o návrh iného reformného modelu. Miesto decentralizácie zdôrazňujeme demonopolizáciu. (...) Predpokladom účinného demonopolizačného programu je veľmi reštriktívna menová a fiškálna politika, potlačenie monopolných výrobcov znížením ich dotácií a lacných úverov a odstránením nadmerného dopytu v oblasti investícií a na trhoch medziproduktov.“⁹¹

V máji 1990 boli česká i federálna koncepcia prerokované federálnou vládou, ktorá navrhla vytvorenie jednotného návrhu vychádzajúceho z týchto dvoch konceptov a ten mal byť následne predložený Federálnemu zhromaždeniu. Návrh bol vypracovaný a v septembri toho istého roku ho parlament po jeho predložení schválil.

Federálny koncept radikálnej reformy predpokladal tri transformačné fázy: V prvej malo dojsť k liberalizácii cien, ktorá spoločne s reštriktívnou menovou a rozpočtovou politikou následne povedie k nastoleniu makroekonomickej rovnováhy. Zároveň však malo dôjsť, v dôsledku vysokého objemu vynútených úspor, k prudkému nárastu cien a to na dobu troch - štyroch mesiacov. Nastolenie makroekonomickej rovnováhy malo následne v druhej fáze viesť k adaptácii mikroekonomických subjektov na novo vytvorené podmienky. Celkový produkt mal však klesať v dôsledku toho, že pokles produkcie bude výraznejší ako jej rast. Druhá etapa mala trvať jeden až dva roky. Začiatok poslednej fázy bol odhadovaný na obdobie od polovice roku 1992 až začiatok roku 1993 a v dôsledku úspešnej adaptácie v mikroekonomickej sfére v nej mal byť hospodársky pokles nahradený hospodárskym rastom. Za rozhodný dátum pre spustenie ekonomickej reformy bol stanovený 1. január 1991 a po zvládnutí určitých nutných prípravných krokov na daný rok – týkajúcich sa napríklad štátneho rozpočtu či devalvácie kurzu československej koruny – bola nakoniec aj zahájená.

Vplyv na vytváranie a realizáciu transformačného scenára mali pravdepodobne i jednanie federálnej vlády s MMF, ktorého členom sa Československo stalo začiatkom roka 1990. V súvislosti s obmedzenou skúsenosťou krajín strednej a východnej Európy

⁹¹ KLAUS, V.: *Cesta k tržní ekonomice (Výběr z článků, projevů a přednášek v zahraničí)*, Praha: Top Agency, 1991, str. 49-50.

s transformačným procesom bola otázka vhodnej transformačnej stratégie diskutovaná i v rámci tejto inštitúcie, ktorej predstavitelia nakoniec dospeli k zhode ohľadne nutnosti komplexného prístupu, ktorý by zahŕňal súčasne liberalizáciu, stabilizáciu i štrukturálnu transformáciu. Medzi doporučenia MMF krajinám strednej a východnej Európy patrila „rozsiahla liberalizácia cien a systému menových kurzov, prísnejšia menová politika, uvoľnenie domáceho a zahraničného obchodu, demonopolizácia veľkých podnikov, rýchla privatizácia maloobchodov, podpora malého podnikania, vytvorenie systému sociálneho zabezpečenia a zavedenie nového daňového systému.“⁹² V priebehu nasledujúceho obdobia poskytoval MMF transformujúcim sa ekonomikám taktiež technickú pomoc v troch oblastiach. Vo finančnej oblasti pomáhal s budovaním centrálnej banky a systému komerčných bánk a zavedením nových platobných systémov. V rozpočtovej oblasti pomáhal so zriadením štátnej pokladne a nastavením nového daňového systému, dozeral na zlepšovanie správy daní a verejných výdajov. Treťou oblasťou bola oblasť nových štatistických systémov pre správu štátnych účtov a cien, vyrovnanosť platobnej bilancie, peniaze a bankovníctvo a verejné financie.⁹³

3.1.1 Dôležité otázky v procese tvorby transformačnej koncepcie

Hľadanie vhodnej transformačnej stratégie bolo spojené s hľadaním odpovedí na viacero dôležitých otázok, ktoré bolo pred spustením daného procesu potrebné vyriešiť. Prvá otázka, ktorej sa bolo potrebné venovať bola otázka vzájomného vzťahu medzi štátom a trhom v novom systéme. Skupina okolo Valtera Komárka chápala štát ako dominantného aktéra, ktorý by aj v budúcnosti mal hrať dôležitú úlohu a ovplyvňovať dianie na trhu. Ten sa tak mal vlastne vyvíjať v závislosti na tom ako ho „naprojektuje“ štát a bol by chápaný iba ako jeden z nástrojov hospodárskej politiky, ktoré štát používa na dosiahnutie svojich cieľov. Časťou politikov pracujúcich na federálnej koncepcii dokonca zdieľalo názor, ktorý značne predbiehal skutočnú socio-ekonomickú realitu. Predpokladal totiž, že trh sa bude automaticky vyvíjať na základe liberalistickej filozofie, ktorej zásady platia vo vyspelých krajinách, no nebral do úvahy fakt, že v nich

⁹² World Economic Outlook: Focus on transition Economies [a survey by the staff of the International Monetary Fund], Washington: International Monetary Fund, October 2000, 282 s., str. 86.

⁹³ Tamtiež, str. 85.

už fungovala celá sústava stimulov a podmienok pre voľné fungovanie trhu, ktoré sa u nás ešte len začali vytvárať. To sa neskôr odzrkadlilo napríklad v privatizačnom procese, alebo v spôsobe hospodárenia veľkých štátnych podnikov.

Ďalšou otázkou, ktorú bolo potrebné vyriešiť bola otázka právneho rámca, ktorý mal úspešnej ekonomickej reforme poskytovať oporu z legislatívneho hľadiska. I tu sa objavili rozdielne predstavy, ktoré sa odlišovali podľa toho, či bolo záujmom konceptorov právne upraviť transformačný proces ako celok, alebo upraviť jeho jednotlivé časti postupne ako za sebou nasledovali. Prvá koncepcia bola pripravená Janom Švejnarom a predstavená na diskusii medzi politikmi a ekonómami zorganizovanej pod záštitou federálnej vlády. Autor v nej navrhoval aby v rámci prvej fázy transformačného procesu boli prijaté základné pravidlá, ktorými sa v budúcnosti bude hospodárstvo riadiť. Zároveň mali byť prijaté komplexné opatrenia týkajúce sa rozpočtovej politiky, štátnej a podnikovej sféry. Objavil sa i značne extrémny návrh, aby Československo prevzalo právny rámec niektorej z vyspelých krajín, ktorej celkové podmienky sú najviac podobné s tými československými. Tento návrh sa však kvôli svojej nereálnosti do žiadneho z pripravovaných scenárov nedostal. Čo sa týka rizík spojených s vytváraním právneho rámca, tých môžeme nájsť hneď niekoľko. Príprava legislatívnych aktov tak aby čo najlepšie odpovedali novým podmienkam je proces značne časovo náročný a ak má predchádzať samotnému procesu transformácie ekonomiky je možné predpokladať, že by mohol viesť k oddiaľovaniu začiatku jej realizačnej fázy. Samotný fakt časovej postupnosti procesu právnej normotvorby a následnej transformácie vyvoláva ďalšiu otázku – či daná právna úprava, vytvorená na základe očakávaných podmienok do budúcnosti, bude schopná odzrkadľovať skutočné budúce podmienky aké sa vplyvom meniaceho sa prostredia vytvoria. V prípade, že daným skutočným podmienkam vyhovovať nebude môže to viesť až k vzniku tzv. právneho vákua, teda situácie v ktorej určité skutočnosti nebudú právne upravené, čím sa otvorí priestor pre rôzne špekulácie. Federálna vláda sa preto aj vzhľadom k týmto rizikám rozhodla pre právnu úpravu jednotlivých transformačných krokov zvlášť. Tým sa autori vyhli možnosti opozdenia realizačnej fázy a jednotlivé transformačné kroky mohli prebehnúť vo vopred stanovenom časovom intervale.

Ďalšou dôležitou otázkou väzbového charakteru bol vzťah medzi liberalizáciou trhu a privatizáciou štátom vlastnených podnikov. Konceptori federálneho scenára vychádzali z predpokladu, že ak má byť liberalizácia úspešná, tzn. ak má viesť k hospodárskemu rastu, je potrebné aby na ňu ekonomické subjekty reagovali pozitívne,

k čomu zasa dôjde iba v prípade, že liberalizácii bude predchádzať privatizácia, ktorá týmto ekonomickým subjektom umožní stať sa súkromnými vlastníkami. Ak teda mala liberalizácia prebehnúť čo najskôr, bolo potrebné aby bol adekvátne tomu čo najrýchlejšie zrealizovaný privatizačný proces. A keďže štandardná forma privatizácie je z časového hľadiska značne náročná, bola pre privatizáciu veľkej časti štátnych podnikov zvolená kupónová metóda. Postoj tvorcov českej varianty bol trochu odlišný. V ich pojatí nehral dôležitú úlohu ani tak vzájomný vzťah medzi liberalizačnou a privatizačnou fázou - tú pripúšťali iba v prípade malých podnikov. Pre veľké podniky bola podľa nich dôležitejšia otázka ich reálneho ekonomického postavenia a preto navrhovali aby súčasne s liberalizáciou prebehlo odštátnenie týchto podnikov, čo by predstavovalo časovo menej náročný proces než je privatizácia. Podniky mali byť najprv vymanené spod štátneho vplyvu a následne mal byť na základe zostatkovej hodnoty určený ich základný majetok. Takéto podniky by sa potom premenili na obchodné spoločnosti, dočasne vo vlastníctve Fondu národného majetku Slovenskej republiky, ktorý mal dohliadať na proces ich privatizácie.

3.2 Od koncepcnej fázy k fáze realizačnej

Obdobie po roku 1989 je možné z hľadiska systémových zmien rozdeliť do troch období:

1. 1989-1992 – obdobie kedy došlo k zrúteniu predchádzajúceho režimu a začali sa vytvárať podmienky pre naštartovanie procesu ekonomickej reformy
2. 1992/1993-1998 – obdobie kedy sa začala hľadať tzv. slovenská cesta transformácie, došlo k zabrzdzeniu procesu politickej demokratizácie (výnimku predstavovalo krátke medziobdobie vlády Jozefa Moravčíka od marca do septembra 1994) a v obmedzenej miere sa začali realizovať niektoré vybrané reformné opatrenia v sociálne-ekonomickej oblasti

3. 1998-2003 – obdobie opätovného naštartovania ekonomických reforiem v sociálne-ekonomickej oblasti a obnovenie procesu politickej demokratizácie⁹⁴

V prvom období transformačného procesu stálo Slovensko pred výzvou vysporiadania sa s „dedičstvom“ predchádzajúceho režimu. Mnohé z kľúčových ekonomických odvetví, predovšetkým však zbrojársky a ťažobný priemysel, potrebovali zásadnú reštrukturalizáciu, dlhodobú zahranične ekonomickú orientáciu na Sovietsky zväz a štáty sovietskeho bloku bolo potrebné preorientovať na iné trhy a taktiež mali byť učené prvé kroky smerom k liberalizácii ekonomiky. Popri tom sa vynárali ďalšie výzvy neekonomického charakteru, ktoré ale s procesom transformácie úzko súviseli. Jednalo sa napríklad o otázku postavenia Slovenska v rámci spoločného štátu, s čím následne súvisela aj profilácia niektorých protireformných politických subjektov využívajúcich odpor značnej časti obyvateľstva voči uskutočňovaným reformám. Už v tomto období sa do popredia začali dostávať rôzne nacionalistické prúdy, prejavujúce sa od snahy KDĽ a SDĽ o rozšírenie samosprávy v rámci spoločného štátu, až po úsilie HZDS prikláňajúcej sa postupne od federalizmu, ku konfederalizmu a nakoniec spoločne s SNS požadujúce úplnú samostatnosť Slovenska.

Transformačný proces bol spustený 1.januára 1991 jednorázovou liberalizáciou cien, na ktorú následne nadväzovali ďalšie opatrenia základného liberalizačného balíka. Jednalo sa konkrétne o uvoľnenie sféry súkromného podnikania, zrušenie plošnej regulácie miezd, zavedenie vnútornej zmeniteľnosti koruny, a otvorenie trhu pre zahraničnú konkurenciu. Základnými nástrojmi hospodárskej politiky, ktoré mali zabrániť negatívne dopadu prudkého uvoľnenia cien bola reštriktívna rozpočtová a menová politika. V rámci rozpočtovej politiky došlo predovšetkým k zníženiu dotácií štátnym podnikom, čo ich následne nútilo k tomu, aby začali s vypracovávaním efektívnejších programov výroby. Zníženie množstva peňazí v obehu bolo zabezpečené jednak stanovením úverových limitov a súčasne dochádzalo aj k priamej regulácii množstva peňazí. Plošná regulácia miezd bola nahradená inými formami. Prvou z nich bolo stanovenie stropu pre rast nominálnych miezd, ktorého prekročenie hrozilo podnikom mimoriadnou daňou. Druhou formou boli pravidelne sa konajúce tripartitné

⁹⁴ MESEŽNIKOV, G.: Politické strany ako aktéri reforiem na Slovensku. In: MESEŽNIKOV, G.-GYÁRFÁŠOVÁ, O.: *Slovensko: Desať rokov samostatnosti a rok reforiem*, Bratislava: Inštitút pre verejné otázky [Edícia Štúdie a názory] 2004, str. 58.

jednania medzi vládou, odbormi a zamestnávateľmi. Dôležitú úlohu samozrejme zohrala i devalvácia koruny, ktorá síce jej kurz značne podhodnotila, no podarilo sa ho udržať nemenný až do rozpadu federácie (v Českej republike platil až do roku 1997). Nízky kurz zároveň umožňoval československým výrobkom uplatnenie na zahraničných trhoch vyspelých krajín, čo podnikom pomohlo nahradiť stratu východných trhov predstavovaných členskými štátmi Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (ďalej RVHP). Na druhej strane cenová konkurencieschopnosť výrobkov nenútila podniky k tak veľmi potrebnej inovácii výrobných kapacít a tak bola táto nutnosť odkladaná do budúcnosti. Konvertibilita meny mala taktiež umožňovať výkup podnikových devízových príjmov za koruny komerčnými bankami, ktoré mohli následne tieto zdroje ďalej predávať za domácu menu.

3.3 Konceptia vlády ČSFR a Slovensko

Federálny koncept premeny československej ekonomiky bol už od svojho vzniku slovenskou stranou vnímaný ako výhradne český produkt, ktorý nebral do úvahy špecifické vlastnosti slovenského prostredia a bol mu implantovaný zvonku, čím mu pôsobil viac škody ako úžitku. Po počiatočnej liberalizačnej fáze začínal byť tento postoj zdieľaný stále väčšou časťou slovenskej verejnosti a veľmi rýchlo si ho osvojili predovšetkým predstavitelia nacionalistických hnutí. Svoju propagandu podopierali tvrdeniami o nevhodnosti danej koncepcie pre špecifické slovenské podmienky a potrebe vlastnej koncepcie, ktorá by ich zohľadňovala lepšie. Postupne sa medzi ľuďmi dokonca začalo šíriť presvedčenie, že riešením k zvládnutiu transformačného procesu a problémov s tým spojených je nezávislosť Slovenského štátu a vlastný transformačný model⁹⁵.

Najkoncentrovanejšie tento prístup vo svojich prehláseniach i dokumentoch prezentovalo Nezávislé združenie ekonómov Slovenska (ďalej NEZES). Vo svojej štúdií *Ku koncepcii spoločnej reformy v podmienkach Slovenska* označili federálny scenár za reformu, ktorá vôbec nezohľadňuje rozdielnosti medzi českou a slovenskou ekonomikou a je Slovákom jednostranne vnucovaná, čo z nej robí reformu

⁹⁵ prvýkrát boli východiská pre vlastnú slovenskú transformačnú koncepciu sformulované v roku 1991 v dokumente *Alternatívy ďalšieho postupu v ekonomickej reforme*, ktorej autormi boli predstavitelia národne orientovaného krídla KDĽAP – V. Oberhauser a iní. Ďalej ju rozpracoval a následne uviedol do praxe Vladimír Mečiar v spolupráci s Nezávislým združením ekonómov Slovenska.

antidemokratickú a antisociálnu. Za hospodárske ťažkosti, s ktorými sa Slovensko v danom období potýkalo bola zodpovedná predovšetkým proti Slovensku namierená federálna reforma a rozhodnutia neprajníckych federálnych orgánov. Koncepcia presadzovaná NEZESom naopak vyzdvihovala regionálne špecifiká a jednoznačne odmietala hľadanie výhod vyplývajúcich s existencie v rámci spoločného štátu. V praxi to v podstate znamenalo vzdanie sa výhod vyplývajúcich napríklad z existencie v rámci väčšieho hospodárskeho celku reprezentujúceho taktiež väčší spotrebný trh, i ďalších ekonomických predností, ktoré sú založené na integračných vzťahoch. Keďže hlavnú brzdú ekonomického vývoja a príčinu hospodárskych ťažkostí videli členovia NEZESu v existencii Slovenska ako súčasť federatívneho zväzku, východisko z tejto situácie predstavovalo odovzdanie kompletných právomocí orgánom Slovenskej republiky a vypracovanie a naštartovanie vlastnej transformačnej cesty tento krát už v slovenskej réžii.

Federálna verzia prestavby ekonomiky mala, kvôli nedostatočnému reflektovaniu regionálnych podmienok a determinantov, podiel na hospodárskych ťažkostiach Slovenska⁹⁶, nebola však tým jediným relevantným faktorom. Na situáciu, do akej sa v prvom transformačnom období Slovenské hospodárstvo dostalo, mala taktiež výrazný vplyv nízka technologická úroveň a nevyhovujúca skladba hospodárstva, ale aj ďalšie negatívne faktory, ktoré boli dedičstvom predchádzajúceho režimu. Situáciu v období rokov 1990 - 1993 poznamenala hospodárska kríza, ktorá nebola výnimkou ani v okolitých postkomunistických krajinách. Do roku 1993 poklesla priemyselná výroba z 276,1 mld. korún v roku 1989, na 186,9 mld.⁹⁷, stavebná produkcia z 46,9 mld. na 22 mld., poľnohospodárska produkcia klesla na dve tretiny úrovne z roku 1989, železničná doprava na polovicu a cestná doprava na jednu tretinu. Hrubý domáci produkt klesol o 26 %, spotreba domácností o jednu tretinu a reálne mzdy o 27,2 %. Inflácia, spôsobená prudkou liberalizáciou cien viedla k znehodnoteniu úspor domácností, ktoré boli navyše postihnuté vysokou mierou nezamestnanosti.⁹⁸ Rozpad Sovietskeho bloku znamenal pre Slovensko rozpad odbyťísk pre jeho výrobky. Navyše tento priestor, ktorý bol hospodárskou krízou poznačený silnejšie ako Slovensko, nebol schopný slovenské výrobky absorbovať a predovšetkým výrobcovia

⁹⁶ bližšie vid'. MORVAY, K.A KOL.: *Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska*, Bratislava: Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky slovenskej akadémie vied, 2005.

⁹⁷ uvádzané v cenách roku 1990

⁹⁸ MANNOVÁ, E.(zost.) a kol.: *Krátke dejiny Slovenska*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, str. 320-321.

z oblasti textilného, potravinárskeho, odevného, nábytkárskeho a sklárskeho priemyslu tým prichádzali o značnú časť príjmov z exportov. Ďalšie problémy vyvstali v súvislosti s prechodom k tržnému hospodárstvu a snahou nahradiť stratu východných trhov orientáciou na západ. Zisky z týchto obchodov mohli byť následne použité na platby za sovietske energetické zdroje, čím sa Slovensku podarilo vyhnúť tzv. energetickej kríze. Otvorenie trhu umožnilo uspokojiť domáci dopyt po zahraničných výrobkoch, čo doma azda najhoršie postihlo oblasť elektrotechnickej a strojárkej výroby. Jednotlivé oblasti sa navzájom ovplyvňovali. Zníženie životnej úrovne viedlo k zníženiu spotreby niektorých produktov – predovšetkým mäsa, mlieka, obuvi a odevov – čo následne viedlo k poklesu ich výroby. K výraznému poklesu došlo i v oblasti bytovej výstavby, kde oproti 33 437 bytom postaveným v roku 1989, bolo v roku 1995 postavených iba o niečo viac ako 3 000.⁹⁹ Pokles bytov sa samozrejme odrazil v poklese dopytu po stavebných hmotách a iných stavebných komplementoch a taktiež po bytových doplnkoch, čo opäť negatívne ovplyvnilo ich výrobcov. Významným, a pre mnohé slovenské regióny dokonca najvýznamnejším, krízovým činiteľom bol osud zbrojárskeho priemyslu, ktorý v predchádzajúcom období poskytoval pracovné miesta značnej časti populácie pracujúcej v priemysle. Ešte v období okolo roku 1987 sa, v rámci Československa, výroba zbraní podieľala na strojárkej výrobe 10 – 11 %. Na Slovensku sa pri tom nachádzalo okolo 60 % kapacít zbrojárskeho priemyslu, ktorá zamestnávala približne 45 - 46 000 pracovníkov (v Čechách 26 - 28 000). Najväčšia koncentrácia zbrojnej výroby i zamestnancov bola koncentrovaná v Stredoslovenskom regióne. Už v roku 1989 bola prijatá nová vojenská obranná doktrína primeranej sebestačnosti, na základe ktorej následne došlo k zníženiu výdajov na obranu. Zníženie vybraných zbrojných výrob prebehlo v značne veľkom rozsahu a v rámci veľmi krátkeho časového obdobia, čo u mnohých podnikov spôsobilo vysoké straty. Štát sa v období 1989 - 1990 snažil tieto straty kompenzovať poskytovaním dotácií z rozpočtu.¹⁰⁰ Takéto riešenie podnikom umožňovalo pokryť vznikajúce straty a zároveň vytváralo podmienky pre prechod na alternatívne výrobné programy nevojenského charakteru. V roku 1991 sa vláda uzniesla na odkúpení nevyužiteľnej zbrojnej výroby, ktoré boli následne predmetom likvidácie, ktorá sa diala z časti na vrub základného

⁹⁹ Tamtiež, str.321

¹⁰⁰ najviac dotácií bolo v rámci Slovenska poskytnutých podnikom – ZTS Martin, ZVL Považská Bystrica a Mostáreň Brezno (Mesároš, O.: Vývoj zbrojního průmyslu v Československu v letech 1945-1992, *Acta Oeconomica Pragensia – Hospodářský a sociální vývoj Československa v letech 1945-1992*, 1996, roč. 4, č. 3, str. 201-215)

majetku daného podniku a z časti z federálnych finančných aktív.¹⁰¹ Úspechy v oblasti kontroly zbrojenia na medzinárodnej scéne zhmotnené v podpisoch viacerých medzinárodných zmlúv, teda u viacerých podnikov viedli k ich zániku a pre mnohých Slovákov znamenali stratu pracovného miesta. Znižovanie výroby, ktoré sa spočiatku týkalo iba oblasti zbrojárskych produktov, sa postupne prelínalo i do nevojenských výrob, pre ktoré nebolo možné nájsť odbytistia. Meniacim sa ekonomickým podmienkam bolo potrebné prispôbiť i inštitucionálnu sieť, vybudovať moderný systém bánk a poisťovní, vypracovať a zaviesť nový daňový systém, ale predovšetkým bolo nutné odstrániť monopol štátu z väčšiny oblastí. Prvým krokom k posledne menovanému mal byť proces privatizácie.

3.4 Privatizácia

Obnova súkromného vlastníctva predstavovala najdôležitejší krok na ceste od štátom riadeného a plánovaného hospodárstva k tržnému systému. Proces sa začal realizovať v podmienkach neexistencie súkromného sektora a bol spojený s riešením nasledujúcich problémov:

- čo najrýchlejšie zvýšenie podielu súkromného sektoru tak aby bol schopný zabezpečovať podstatnú časť tvorby HDP – rázna privatizácia a následné otvorenie slovenského trhu zahraničnej konkurencii
- ešte pred otvorením hraníc zabezpečiť stabilitu trhu a ochranu tých najcitlivejších odvetví
- proces bol spojený s reálnym predpokladom, že malí, prípadne strední, podnikatelia si budú môcť dovoliť odkúpiť veľké štátne podniky alebo aspoň ich niektoré menšie jednotky
- kedy sa začnú reálne prejavovať pozitívne dopady procesu privatizácie

¹⁰¹ Mesároš, O.: Vývoj zbrojného priemyslu v Československu v letech 1945-1992, *Acta Oeconomica Pragensia – Hospodářský a sociální vývoj Československa v letech 1945-1992*, 1996, roč. 4, č. 3, str. 213

- bolo potrebné vyriešiť ďalší osud tých štátnych podnikov, ktoré v centrálne plánovanom hospodárstve zohrávali kľúčovú úlohu, no v nových, tržných, podmienkach pre ne nebolo možné nájsť miesto¹⁰²

Proces privatizácie taktiež úzko súvisel s úspešnosťou ostatných realizovaných liberalizačných opatrení. Mal zabezpečiť „najmä prechod štátnych podnikov do súkromného vlastníctva, prechod družstiev na reálne vlastníctvo členov družstva, vznik malých a stredných podnikov a firiem.“¹⁰³

Privatizácia sa začala reštitúciami majetkov skonfiškovaných po februári 1948 na základe viacerých prijatých zákonov, z ktorých najdôležitejšími boli Zákon č. 87/1991 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách stanovujúcim podmienky navrátenia fyzického majetku a Zákon č. 403/1990 Zb. o zmiernení následkov niektorých majetkových krívd upravujúci peňažné kompenzácie. Potom nasledovali tzv. malá privatizácia v rokoch 1991-1993 a tzv. veľká privatizácia, ktorej prvá vlna prebehla v období 1991-1993 a druhá začala v roku 1994. Základným rozdielom medzi veľkou a malou privatizáciou bol „v predmete privatizácie aj v osobách, ktoré sa mohli na procese zúčastniť. Predmetom malej privatizácie boli len veci hnutelné a nehnuteľné bez prevodu práv a záväzkov, vo veľkej privatizácii bol predmetom majetok podnikov ako celok alebo ako časť, a to vrátane práv a záväzkov. Nadobúdateľom privatizovaného majetku v malej privatizácii mohli byť len tuzemské subjekty na rozdiel od nadobúdateľov majetku vo veľkej privatizácii, ktorými môžu byť okrem domácich subjektov aj subjekty zahraničné.“¹⁰⁴ Jedinou metódou, ktorou dochádzalo k prevodu majetku v rámci malej privatizácie bola verejná dražba. V procese veľkej privatizácie prichádzali do úvahy jednak štandardné metódy – priamy predaj vopred určenému záujemcovi, verejná dražba a verejná súťaž, ako aj jedna z neštandardných metód, ktorou bola kupónová privatizácia.

O priebehu transformácie rozhodujú elity, ktoré sú v danej chvíli súčasťou vládnej koalície. Po voľbách v roku 1990 sa slovenská vláda priklonila k federálnej koncepcii transformácie ekonomiky (Karol Morvaj dokonca kriticky poukazuje na to,

¹⁰² BOROŠ, J.: *Transformácia ekonomiky v SR a uspokojovanie potrieb*, Bratislava: IRIS, 2000, str. 40-41

¹⁰³ Tamtiež, str. 42

¹⁰⁴ REPTOVÁ, O.: Malá privatizácia [online] In: Červenáková J. a kol.: *Od spoločného k súkromnému – 10 rokov privatizácie na Slovensku*, Bratislava: M.E.S.A. 10 – Centrum pre ekonomické a sociálne analýzy, 1999, str. 27. Dostupné z WWW: http://www.mesa10.sk/publikacie/944953200_privatizacia.pdf [cit. 21.8.2007]

že v danej dobe slovenská vláda nepredstavila žiaden vlastný oficiálny návrh¹⁰⁵) a tento kurz bol, aj napriek názorovým nezrovnalostiam v rámci niektorých zoskupení, zachovaný i po odvolaní Vladimíra Mečiara z postu predsedu vlády v roku 1991 a jeho nahradením Jánom Čarnogurským. Čo sa týka vzťahu slovenských predstaviteľov k privatizačnému procesu Vladimír Bačišin vo svojom príspevku k projektu Presadzovanie politiky reforiem na Slovensku¹⁰⁶ rozlišuje dva prístupy. Prvý, tzv. ekonomický etnocentrizmus, kládol dôraz na to aby budúci majiteľmi privatizovaných podnikov boli zásadne obyvatelia Slovenska. Charakteristickými prvkami tohto prístupu bol teda dôraz na ochranu domáceho trhu, obchodné bariéry a deklarovanie špecifickosti vývoja slovenskej ekonomiky. Autor ho prirovnáva k mexickému modelu privatizácie, v ktorej mexické elity odovzdávali majetok iba občanom v rámci domáceho podnikateľského prostredia. Navyše štát pre tieto subjekty špeciálne upravil rozpočtové podmienky tak, že za daný majetok zaplatili iba zlomok jeho skutočnej ceny. Druhý prístup bol otvorený voči participácii zahraničných subjektov a súvisí s hľadaním tzv. štandardnej cesty vývoja ekonomiky. Vstup zahraničných investorov bol v tomto prípade žiadúci nielen kvôli prílevu „reálnych peňazí“ do ekonomiky, ale predovšetkým z dôvodu získania prístupu k tak potrebnému know-how, lepšej „kultúre riadenia“ a prístupu na zahraničné trhy. Aj v tomto prípade štát zasahoval do procesu vytváraním tzv. mäkkých rozpočtových pravidiel, v tomto prípade sa ale týkali práve zahraničných investorov. Konkrétnymi formami takýchto zvýhodnení boli napríklad daňové prázdniny či subvencie na rekvalifikáciu zamestnancov.

V priebehu prvej tzv. malej privatizácie sa do súkromných rúk dostala väčšina maloobchodných podnikov. Následná prvá fáza veľkej privatizácie, sa už týkala podnikov, ktorých hodnota sa pohybovala v rozmedzí niekoľkých sto miliárd korún. Začiatok i koniec tejto fázy bol stanovený na základe už spomínaného zákona o veľkej privatizácii federálnym ministerstvom financií. Najviac majetku v tejto fáze bolo sprivatizovaného formou kupónovej privatizácie, pričom táto metóda bola v rámci regiónu strednej a východnej Európy uplatnená v Československu po prvý krát a následne ju v obmenenej podobe využili aj iné okolité štáty. Podstatou tejto formy

¹⁰⁵ MORVAY, K.A KOL.: *Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska*, Bratislava: Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky slovenskej akadémie vied, 2005, str. 29.

¹⁰⁶ BAČIŠIN, V.: Prepojenie ekonomických a politických záujmov. In: Mesežnikov, G.-Gyarfášová, O.(edit.) a kol.: *Reformy a zodpovednosť: aktéri, dopady, komunikácia*, Bratislava: Inštitút pre verejné otázky [Edícia Štúdie a názory] 2004, str. 66-67.

privatizácie bolo právo držiteľov investičných kupónov (ďalej DIK), ktorými sa stali takmer všetci dospelí obyvatelia ČSFR, uplatniť priamo alebo prostredníctvom investičných fondov, právo podieľať sa na ovplyvňovaní činnosti týchto podnikov zakúpením ich akcií. Možnosť priameho nákupu využila iba približne jedna tretina DIK-ov, ktorá ale v nasledujúcom období neprejavovala príliš vysoký záujem o účasť na valných zhromaždeniach týchto podnikov. Zvyšné dve tretiny vložili svoje kupóny do investičných fondov od ktorých očakávali vyšší výnos, no vzhľadom k ich nedostatočnej transparentnosti sa ho v mnohých prípadoch nakoniec ani nedočkali. Zaujímavosťou kupónovej privatizácie v slovenských podmienkach bola taktiež skutočnosť, že približne jedna tretina obyvateľov svoje akcie predala ešte pred rokom 1994 a nevyužila tak možnosť ich investičného použitia. Priebeh kupónovej privatizácie potvrdil obavy z jej časovej a technickej náročnosti. Už prvá fáza sa oproti úvodným liberalizačným opatreniam omeškala o jeden rok, počas ktorého sa podniky ocitli v situácii poskytujúcej široký priestor pre legálne obohacovanie sa osôb z vedenia podniku či jeho okolia – podniky boli mimo kontroly štátu, vedenie mal na starosti management podniku a navyše chýbala dostatočná právna úprava.

Voľby do NR SR v júni 1992, ktoré priniesli víťazstvo HZDS na čele s Vladimírom Mečiarom vniesli do koncepcie privatizačného procesu radikálnu zmenu. Nová vláda totiž v septembri toho istého roku schválila jeho novú koncepciu a Slovensko sa vydalo svojou vlastnou „privatizačnou cestou“ založenou na zdôrazňovaní štandardných metód privatizácie. Zároveň boli v rámci tohto procesu posilnené právomoci odborov a niektorých rezortných ministerstiev. Keď v roku 1994 došlo k už druhému odvolaniu Vladimíra Mečiara, nová Moravčíková vláda vrátila privatizačnému procesu mechanizmus približne rovnaký tomu, na základe ktorého fungovala pred voľbami. Došlo dokonca i k naštartovaniu druhej vlny kupónovej privatizácie, do ktorej sa od 1. septembra začali občania registrovať. Nová vláda, ktorú opäť zostavil Mečiar však tento vývoj znovu zastavila a privatizácia kupónovou metódou tak bola na základe zákonov o jej zrušení, prijatých v roku 1995, definitívne zastavená.

3.5 Samostatnosť Slovenska a vlastná ekonomická stratégia

V momente vzniku samostatného štátu ešte nebolo celkom jasné či tento moment bude zároveň predstavovať zmenu transformačnej stratégie. Dôležitou úlohou, pred ktorou sa Slovensko ocitlo bolo vyriešenie aktuálnej hospodárskej situácie. Kritici, ktorí tak ostro bojovali proti federálnej koncepcii sa nedokázali zmieriť s tým, že nová slovenská vláda hneď po vyhlásení samostatnosti nedeklarovala jednoznačný rozchod s dovtedy aplikovaným transformačným modelom. „Slovenská cesta transformácie“ bol pojem, ktorý na odlíšenie od federálnej stratégie začalo používať združenie NEZES, no čoskoro sa začal objavovať aj vo vyjadreniach vlády a jeho predsedu, ktorí ale na druhej strane až tak veľmi radikálnu zmenu reformy uskutočniť neplánovali. „Hneď po voľbách požadoval predseda vlády pre Slovensko inakšiu reformu, než bola doterajšia. Pomenoval ju slovenskou reformou, ako ju menuje aj NEZES. Čoskoro sa však stanovisko HZDS, jeho predsedu, ministrov v slovenskej vláde posunulo k zdôrazňovaniu zhody hospodárskej politiky samostatného Slovenska s doterajšou reformou a hospodárskou politikou.“¹⁰⁷

Ako už bolo spomínané, už pred získaním samostatnosti sa na Slovensku dvíhali hlasy za zmenu naštartovaného procesu premeny hospodárstva. Zdôrazňovali sa predovšetkým odlišné a špecifické vlastnosti slovenského regiónu. Na konci roku 1992 bola prijatá Stratégia hospodárskej obrody, ktorá zdôrazňovala podporu makroekonomickej expanzie prostredníctvom uvoľňovania rozpočtovej a úverovej politiky, aktívnu obchodnú politiku a reštrukturalizáciu priemyslu za aktívnej pomoci štátu. V roku 1993 sa transformačné procesy postupne prispôbovali tak aby čo najviac vyhovovali predstave o „špecifickej slovenskej ceste“, inými slovami došlo k ich spomaleniu, miestami dokonca k ich úplnému zastaveniu. Rýchlosť reformy bola totiž tým hlavným dôvodom, pre ktorý sa federálna koncepcia dostala pod vlnu kritiky zo slovenskej strany. Ako ďalšie dôvody boli uvádzané nerovnomerne rozložené náklady transformácie, ktoré vo väčšej miere dopadali na slovenské hospodárstvo, prílišná reštrikcia, ktorá následne vyvoláva ďalšiu reštrikciu a zvyšuje nedôveru občanov voči štátu čím ohrozuje i sociálny rozmer. Namiesto uskutočnenej nadmerne rýchlej

¹⁰⁷ NEZES: Hospodárska politika a samostatnosť, *Formovanie priorít slovenskej ekonomiky*. [Zborník NEZES], Bratislava, 1993, str. 93

liberalizácia cien NEZES navrhoval uvoľniť reguláciu cien vstupov pri súčasnom stanovení limitov cien pre finálne produkty čím by sa zabránilo inflácii jednak tým, že by boli stanovené horné stropy cien a jednak tlakom na výrobcov aby zvyšovali efektívnosť výroby a tým zároveň znižovali jej náklady.

NEZESu taktiež prekážalo, že federálna reformná politika nebola od začiatku nasmerovaná na sociálnu oblasť a jej tvorcovia predpokladali, že do nej budú sociálne parametre vnikať prirodzene bez predchádzajúceho výslovného zamerania sa na túto oblasť. Tlak na zmenu reformnej politiky sa nakoniec podarilo presadiť a prvá vláda samostatného Slovenska si za svoj cieľ stanovila vybudovať sociálne a ekologicky orientovanú tržnú ekonomiku s dôrazom na reštrukturalizáciu a obnovu tých oblastí, ktoré sa s dlhodobého hľadiska javili byť efektívne a výhodné. Tvorbu transformačnej stratégie mohlo do určitej miery ovplyvniť aj zrýchlenie ekonomického rastu pri povzbudivých hodnotách parametrov ekonomickej rovnováhy za obdobie 1994-1995¹⁰⁸. Vytváralo to iluzórnu predstavu o výnimočnosti makroekonomického vývoja Slovenska, ktorý nebol chápaný nijak inak než ako výsledok zavedenia vlastnej transformačnej cesty. V skutočnosti však na tieto výsledky mali vplyv iné skutočnosti. Predovšetkým to bolo oživenie slovenských vývozov, ktoré bolo výsledkom otvorenia sa svetovým trhom, opatrenia smerujúce k podpore zahranične politickej bilancie a zvýšenie objemu exportov a existencia nevyužitých výrobných kapacít z predchádzajúceho obdobia.

Slovensko v prvom roku existencie samostatného štátu zaznamenávalo ekonomický rast, ktorý však nedokázalo efektívne zužitkovať napríklad na realizáciu potrebných systémových zmien a reštrukturalizácie. Výkonnosť rástla vďaka zapájaniu kapacít uvoľnených z predchádzajúceho obdobia poznačeného depresiou, neboli však vytvorené predpoklady na to aby bol tento rast udržateľný z dlhodobého hľadiska.

3.6 Základné problémy transformácie

Jednou zo slabín tržného mechanizmu je skutočnosť, že nie je schopný zaistiť racionálny regionálny rozvoj. V prípade, že určitý región či oblasť patrí medzi menej rozvinuté, prípadné nadmerné otvorenie jeho trhu môže spôsobiť viac škody ako úžitku

¹⁰⁸ bližšie viď. MORVAY, K.A KOL.: *Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska*, Bratislava: Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky slovenskej akadémie vied, 2005.

a región sa ocitne v stave chronickej zaostalosti. Táto negatívna vlastnosť tržného mechanizmu sa dotkla i Československa, kde štát miesto toho aby svoju slabšiu ekonomiku chránil, zvolil si cestu šokovej terapie spojenú s prvotnou razantnou liberalizáciou ekonomiky pričom nedokázal súčasne ochrániť svoje výrobné kapacity. Voľba rýchlejšej cesty na trh tak bola v prvých transformačných rokoch spojená s degresom ekonomiky, ktorý pretrvával až do roku 1993 (vývoj HDP vid' príloha č. 7).

Medzi faktory, ktoré v našich podmienkach pôsobili, či už priamo alebo nepriamo, na pokles HDP¹⁰⁹ v spomínanom období nesporne patril rozklad štátnych podnikov. Tento faktor už bol v tejto kapitole spomínaný a súvisí s vytváraním tzv. vlastníckeho vákuu, ktoré sa vytvorilo medzi fázou deetatizácie / odštátnenia, v rámci ktorej sa podnik dostal z vlastníctva štátu a vedením bol poverený management podniku, a privatizácie, v ktorej sa podnik dostal do rúk nového majiteľa. Toto obdobie bolo charakteristické neexistenciou riadiaceho aparátu efektívne riadiaceho ten ktorý podnik či už v podobe dozornej rady, alebo inštitúcie vybavenej špecializovanými aparátmi (napr. banky alebo holdingy). K čomu všetkému môže neexistencia efektívneho riadenia podniku viesť je možné dokumentovať na príkladoch tzv. spontánnych privatizácií, alebo ďalšími príkladmi obohacovania sa osôb priamo alebo z okolia podniku.

Kriticky je možné hodnotiť i niektoré aspekty spojené s procesom privatizácie. V prvom rade je to skutočnosť, že podniky získavané v procese privatizácie, či už štandardnou alebo neštandardnou metódou, bolo možné získať za približne 10%-nú hodnotu ich reprodukčnej ceny. V dôsledku vtedajšej nízkej hodnoty kurzu koruny bola pre zahraničných privatizantov táto cena ešte o niečo nižšia. Z hľadiska vzťahu k novonadobudnutému majetku a jeho ďalšiemu využitiu zohrávalo dôležitú úlohu i to, akým spôsobom nový majiteľ daný podnik získal. Konkrétne - kupónová privatizácia otvárala široké možnosti pre špekulácie s majetkom, majetkové presuny totiž predstavovali oveľa jednoduchší spôsob dosiahnutia zisku. K tejto skutočnosti prispela i nedostatočná kontrola kapitálového trhu. Veľkým problémom prvého privatizačného obdobia bola i vysoká účasť jednotlivcov, prípadne malých skupín a na druhej strane nedostatočná účasť domácich korporácií. Jednotlivci, či malé skupiny v podobe spoločností s ručením obmedzením, ktorí si často na kúpu podniku vypomohli pôžičkou z banky, pritom často krát nemohli byť schopní za sprivatizovaný veľký podnik ručiť.

¹⁰⁹ RENDEK I.: K porovnávaniu hospodárskych politík krajín Visegrádskej skupiny, *Ekonomický časopis*, 1994, roč.42, č.11, str. 861-862

Domáci korporatívny kapitál bol nahradený zahraničným korporatívnym kapitálom, čo naše korporácie značne znevýhodňovalo a prakticky z celého procesu vylučovalo.

Ak sa opäť vrátíme ku kupónovej privatizácii, je potrebné spomenúť ďalšie dva nedostatky – žiaden prínos nového likvidného kapitálu a nedostatočná kontrola. Nedostatočná kontrola sprivatizovaného podniku súvisela s tým, že držitelia investičných kupónov neboli fyzicky prítomní v danom podniku a nemohli teda reálne byť schopný akejsi jeho priamej kontroly či dokonca riešenia v prípade problémov. Prílev nového likvidného kapitálu, ani dostatočnú kontrolu podnikom nedokázali zabezpečiť ani privatizačné fondy. V súvislosti s nimi sme sa skôr mohli stretnúť s operáciami na kapitálovom trhu, z ktorých nemálo bolo i špekulatívneho charakteru.

Na privatizáciu je možné sa dívať ešte z iného hľadiska. Už v priebehu malej privatizácie, v ktorej sa do súkromných rúk dostala väčšina maloobchodných podnikov, bolo možné pozorovať určité prvky úplatkárstva a mafiánskych praktík priamo úmerne rastúcich s hodnotou privatizovaného majetku. Práve na procese privatizácie je možné si všimnúť ako veľmi boli politické elity nepripravené na celý proces systémových zmien, ku ktorým začalo po novembri 1989 dochádzať. „Za chrbtami idealistov a pri ich nečinnosti sa vytvorila rozsiahla vrstva politických zbohatlíkov, s jednou nohou v politike, druhou v „podnikaní“, miliardárske regionálne a odborové zoskupenia veľkých privatizérov aj vyslovene mafiánske klany neštítiace sa zločinov, vrážd, vydierania, korumpovania polície a súdov.“¹¹⁰ Celému procesu, v ktorom prakticky dochádzalo k rozkrádaniu národného majetku, nahrávala aj skutočnosť, že banky neboli privatizované na začiatku celého procesu, ale až na jeho konci, vďaka čomu sa nie jeden „vyvolený“ mohol dostať k nevymáhateľným úverom. Praktiky, často krát hraničiace so zákonom a umožňujúce v podstate zbohatnutie v pomerne krátkom čase samozrejme neprebehli bez dopadu na okolitú spoločnosť. Spôsob akým došlo k privatizácii nesporne prispel ku kríze a prehĺbil jej dopady na sociálnu sféru. Celoslovenské zoskupenia z oblasti ťažobného, strojárského či textilného a odevného priemyslu sa rozpadali pod vidinou oveľa jednoduchšieho dosiahnutia zisku, čím ale prichádzali o možnosť jednoduchšieho vysporiadania sa so zmenenými tržnými podmienkami, ktorú by ako väčšie celky nepochybne mali.

Medzi faktory podieľajúce sa na poklese ekonomického rastu môžeme nepochybne zaradiť i finančné krízy podnikov. Príčin takéhoto stavu môžeme nájsť

¹¹⁰ MANNOVÁ, E.(zost.) a kol.: *Krátke dejiny Slovenska*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, str. 322

hned niekoľko – zníženie príjmov z exportov v dôsledku straty domácich alebo zahraničných trhov, nevyháateľnosť zahraničných pohľadávok, prílišná reštriktívna politika ako stabilizačný nástroj transformačnej stratégie Ako príčina býva niekedy uvádzaná i nesprávna voľba modelu pre financovanie privatizácie, čo v podstate pre podnik znamená, že nezíska potrebné peniaze na reštrukturalizáciu a oživenie svojej činnosti nakoľko cena, za ktorú je predaný putuje na konto subjektu mimo podnik (v našich podmienkach do Fondu národného majetku), ale splácaná musí byť z účtu budúcich podnikových financií. Mnohé podniky sa do finančnej krízy dostali kvôli neschopnosti adaptovať sa na normálne trhové podmienky či kvôli zlému hospodáreniu referujúcemu k nízkej trhovej disciplíne.

Uvedené problémy spojené s procesom systémovej transformácie reprezentujú mikroekonomický pohľad na príčiny degresu slovenskej ekonomiky. Z makroekonomického hľadiska môžeme pokles ekonomiky charakterizovať ako situáciu kedy dochádza k poklesu produktivity práce spoločnosti ako celku. S týmto problémom sa podnik môže vysporiadať niekoľkými spôsobmi, z ktorých tým najjednoduchším môže byť napríklad prepustenie niekoľkých zamestnancov. V období pred novembrovými udalosťami bola pozornosť upriamená predovšetkým na to, aby sa zvýšila produktivita práce jednotlivca. V nových tržných podmienkach bolo dôležitou úlohou slovenských podnikov, ktoré sa chceli vyhnúť riziku chronického zaostávania za ostatnými štátmi, zvyšovanie produktivity práce za súčasného rozširovania vlastných odbytových trhov. Najrýchlejší spôsob akým to bolo možné dosiahnuť predstavovala možnosť uplatnenia tých podnikov, ktoré disponovali prebytočnými výrobnými i pracovnými kapacitami. Rozširovanie trhu sa samozrejme nemohlo orientovať výhradne na domáce prostredie. Nevyhnutnou bola rovnako orientácia na trhy exportné, predovšetkým v oblasti západnej Európy. Popri proexportnej politike bola k prekonaniu ekonomického úpadku doporučovaná taktiež proinvestičná politika, a názory ohľadne úlohy menovej a rozpočtovej politiky sa rôznili.

Obnovenie investičného prostredia v danom období narážalo predovšetkým na dve prekážky. Prvou bol fakt, že slovenské podniky vtedy ešte bojovali s problémami existenčného charakteru a orientácia na dlhodobé ciele sa prejavovala iba u veľmi malého percenta z nich. Druhú prekážku predstavoval nedostatok, alebo niekedy veľká rozptýlenosť finančných prostriedkov, s ktorými by podniky mohli operovať. V danom období sa veľkými ziskami mohli popýšiť iba banky a podniky z oblasti palivového a energetického priemyslu, pričom i u posledných dvoch menovaných mali často krát

tieto zisky formu nelikvidných aktív a tak bol manévrovací priestor i v ich prípade značne obmedzený.¹¹¹

3.7 Hodnotenie spoločenskej transformácie z pohľadu verejnej mienky v percepcii politických procesov

3.7.1 Postoje občanov k prednovembrovému a ponovembrovému režimu

S novembrovými udalosťami si ľudia postupne vytvárali určité predstavy a očakávania od budúceho vývoja a života v demokratickej spoločnosti, ktoré však už čoskoro po nastolení nového režimu začali postupne nahrádzať pocity nespokojnosti. V prvom transformačnom období (1990-1992) bol ešte počet stúpencov a odporcov nového režimu približne vyrovnaný. V prvej polovici tzv. obdobia hľadania slovenskej cesty (1992-1994) sa už tento počet vychýlil výraznejšie na stranu odporcov. V druhej polovici spomínaného obdobia (1995-1998) sa počet odporcov začal znižovať, obe skupiny sa v roku 1995 vyrovnali a následne začal prevažovať počet prívržencov ponovembrového režimu. Z celkového hľadiska je možné konštatovať, že počet stúpencov postkomunistického režimu nijak výraznejšie počet jeho odporcov nepredstihol.

Medzi hlavné faktory spôsobujúce negatívne vnímanie ponovembrového režimu patrili predovšetkým zmeny v sociálno-ekonomickej oblasti prejavujúce sa napríklad poklesom životnej úrovne, vysokou nezamestnanosťou či značnou kriminalitou. Druhým dôležitým faktorom bol faktor ľudského kapitálu. Minulý režim vybudoval v ľuďoch určité schopnosti a zručnosti, ktoré mohli v novom prostredí len veľmi ťažko uplatniť. Súviselo to samozrejme aj so životným štýlom, ktorý sa v zmenených podmienkach výrazne líšil od toho, na ktorý boli za minulého režimu ľudia zvyknutí. Týkalo sa to predovšetkým ľudí, ktorí mali iba nižšie vzdelanie, nezamestnaných, dôchodcov či ľudí s nižších vrstiev, proste všetkých tých, pre ktorých sociálna

¹¹¹ RENDEK I.: K porovnávaniu hospodárskych politík krajín Visegrádskej skupiny, *Ekonomický časopis*, 1994, roč.42, č.11, str. 858-871

transformácia predstavovala obrovskú záťaž. Naopak pozitívne bol ponovembrový režim vnímaný tými zložkami spoločnosti, ktorí vnímali záťaž s akou transformácia nutne prichádza, no uvedomovali si že zmeny, aj za cenu takýchto obetí, sú nevyhnutné a žiaduce. Väčšina týchto ľudí mala silný vzťah k ideálom demokratickej spoločnosti či politickým hodnotám a sociálnu záťaž nevnímala príliš tragicky nakoľko s ňou prichádzalo množstvo politických výhod v podobe slobody tlače a informácií, možnosti seberealizácie, politickej a ekonomickej slobody a iných. Jednalo sa o ľudí s vyšším vzdelaním, podnikateľov a manažérov, študentov a ľudí z vyšších vrstiev. Ďalší výrazný rozdiel, ktorý je možné pozorovať je vplyv prevažne hodnotových orientácií a uprednostňovanie politických hodnôt pred sociálne-ekonomickými dopadmi u prívržencov, pričom u odporcov zohrávali kľúčovú úlohu a boli hlavnou príčinou ich nespokojnosti s ponovembrovým režimom sociálne-ekonomické faktory. Zaujímavé je na druhej strane to, že i keď dochádzalo k striedaniu politických elít, výraznejšie sa to v náraste počtu prívržencov neprejavilo.¹¹²

3.7.2 Dôvera občanov k základným inštitúciám

Ešte krátko po novembrových udalostiach bola nadpolovičná väčšina obyvateľov Slovenska spokojná s novou demokraticky zvolenou vládou. Túto eufóriu však už v priebehu prvého volebného roku začal postupne nahrádzať pocit nedôvery a to nie len voči novej vláde, ale voči všetkým oficiálnym inštitúciám politického systému. Najväčšej dôvere sa tak v danom období mohli tešiť nepolitické inštitúcie. Čo sa týka hodnotových orientácií občanov dôverujúcich slovenskej vláde a SNR, v marci 1990 to boli hlavne prívrženci SNS, SDĽ a VPN - Za demokratické Slovensko (ďalej VPN-ZDS)¹¹³, v máji 1991 to boli pre zmenu prevažne prívrženci koalíčných VPN, KDH a do určitej miery i DS a Spolužitia. Za hlavnú príčinu týchto preferenčných zmien môžeme považovať politické praktiky lídra VPN-ZDS Vladimíra Mečiara. Od leta 1991 zohrával dôležitú úlohu i vzájomný vzťah medzi preferenciami voči slovenskej a federálnej vláde.

¹¹² VELŠIC, M.: Desať rokov politických premien slovenskej spoločnosti v zrkadle verejnej mienky, *Politologická revue*, 1999, roč.5, č.2, str. 21-24

¹¹³ Neskoršie HZDS

Obdobie pred voľbami 1992 bolo poznačené predovšetkým spormi o štátoprávne usporiadanie a výsledkami prebiehajúcej spoločenskej reformy. To následne formovalo i názory verejnosti na nositeľov týchto zmien a rozhodnutí, ktoré boli vo väčšine prípadov negatívne. Po voľbách došlo k urýchleniu vyriešenia štátoprávnych sporov a po osamostatnení Slovenska i k obnove dôvery v politické inštitúcie. Za najdôveryhodnejšiu inštitúciu v danom období obyvatelia Slovenska považovali úrad prezidenta, značnej dôvere sa tešila i SNR, pričom charakteristiky verejnosti podporujúcej jednu či druhú inštitúciu boli približne rovnaké. S blížiacim sa dňom osamostatnenia Slovenskej republiky sa začali prejavovať stále väčšie diskrepancie medzi sľubmi hlavných protagonistov „nežnej revolúcie“ a značne odlišnou sociálne – ekonomickou realitou, čo sa odrazilo i v poklese dôvery v politické inštitúcie mimo úradu prezidenta, ktorý si i naďalej udržiaval post najstabilnejšej politickej inštitúcie. S poklesom dôvery v politické inštitúcie opäť nastal obdobný trend k akému došlo už v roku 1991 a to, že došlo k rastu dôvery v inštitúcie nepolitické akými boli napríklad Matica slovenská, Národná banka Slovenska, odbory, súdnictvo, masmédiá či cirkev.¹¹⁴

Vzťah občanov voči politickým i nepolitickým inštitúciám teda v súhrne ovplyvňovalo niekoľko zásadných faktorov. Predovšetkým to bol fakt, že práve politické inštitúcie boli chápané ako rozhodné sily, ktoré sa mali podieľať na riešení či už politických alebo sociálne-ekonomických problémov, čo výrazne prispelo k poklesu dôvery voči nim predovšetkým v kritických fázach spoločenských premien. Ďalším charakteristickým znakom bolo, že vývoj a zmeny v dôvere voči politickým inštitúciám neprebiehali priamo úmerne zmenám v dôvere voči nepolitickým inštitúciám, ktoré sa v mnohých prípadoch dokonca tešili opačnému trendu – pokles dôvery v politické inštitúcie bol doprevádzaný rastom dôvery v nepolitické, spoločenské inštitúcie. Vývoj vzťahu spoločnosti voči inštitúciám výrazne ovplyvňovala i hodnotová orientácia tej ktorej inštitúcie. Ak sa totižto hlásila k hodnotám určitého politického zoskupenia, veľmi ľahko prichádzala o dôveru tých občanov, ktorí stúpcami tohto hnutia neboli, čo sa najvýraznejšie prejavovalo na línii koalícia verzus opozícia.

¹¹⁴ VELŠIC, M.: Desať rokov politických premien slovenskej spoločnosti v zrkadle verejnej mienky, *Politologická revue*, roč.5, č.2, Praha: Česká společnost pro politické vědy, 1999, str. 25

3.7.3 Vzťah k zahraničiu

Po páde komunistického režimu sa jednou z priorít novej vlády a nových elít stalo začlenenie Československa do Európskej únie a do NATO. Dôvera politických elít v tieto inštitúcie však nereprezentovala pocity väčšiny obyvateľstva, ktoré dokonca k otázke zahraničnopolitickej orientácie často ani nevedelo zaujať stanovisko. A tak to boli práve elity v koho rukách ležali strategické rozhodnutia z tejto oblasti. Dôveru v EU a NATO pritom prejavovali predovšetkým predstavitelia najväčších slovenských zoskupení – HZS, KDH, SDL, SNS. Situácia sa veľmi nezmenila ani po tom čo Slovensko získalo samostatnosť nakoľko i v tomto období pretrvávala nejednoznačnosť obyvateľstva vo vzťahu „východ“ verzus „západ“. Rozhodovanie pritom ovplyvňovali úvahy o možnostiach zlepšenia medzinárodného postavenia Slovenska a jeho zviditeľnenia prostredníctvom integrácie ako do európskych tak i do transatlantických zoskupení, ale aj úvahy o tom ako sa budú vyvíjať vzťahy s najbližšími susedmi. V každom prípade je potrebné konštatovať, že i v tomto období bolo rozhodovanie o zahraničnopolitickom smerovaní, tento krát už samostatného Slovenska, realizované z prostredia politických inštitúcií. Rast dôvery v prozápadnú orientáciu a v medzinárodné inštitúcie vôbec, ktorý sa medzi obyvateľmi začal postupne šíriť bol už v roku 1994, konkrétne po ďalších voľbách a zostavení vlády stranami HZDS, SNS a ZRS, zastavený. Politická situácia Slovenska v nasledujúcom období nielenže stále viac uisťovala stúpcov opozície o presne opačnom, provýchodnom smerovaní, ale taktiež oddaľovala reálnu možnosť vstupu Slovenska do EU a NATO.

Vývoj vzťahu slovenskej verejnosti voči zahraničiu môžeme, obdobne ako to bolo u vzťahu voči inštitúciám, zhrnúť do niekoľkých najvýraznejších bodov. To, že zahraničnopolitické smerovanie Slovenska bolo v prvých transformačných rokoch realizované predovšetkým prostredníctvom politických elít vyvolávalo v neskoršom období u verejnosti pocit nespokojnosti so stávajúcou situáciou a malo za následok politickú zmenu. Dôležitým faktorom bola taktiež premenlivosť slovenského politického prostredia, ktorá výrazným spôsobom ovplyvňovala dôveru ľudí k euroatlantickým inštitúciám, predovšetkým tých, ktorí boli napojení na strany HZDS a SNS. Do tretice, vytváranie názorov na zahraničnopolitické smerovanie úzko súvisí so socio-demografickým prostredím, v ktorom jedinec vyrastal a žije, a s jeho hodnotovým rebríčkem. Na základe toho je možné rozlíšiť dva prístupy súvisiace s otvorenosťou

voči zahraničiu, ktoré reprezentovali hlboké politické štiepenie slovenskej spoločnosti. Pre prvý, tzv. izolacionistický, názorový prúd je príznačná prevaha východnej politickej kultúry, nedôvera a uzavretosť civilizácie pred ostatným svetom a protiintegračné stanoviská, pre druhý, tzv. otvorený, je naopak charakteristická prevaha západnej politickej kultúry, otvorenosť voči ostatnému svetu a jednoznačne prointegračné postoje. Prvú skupinu reprezentovali predovšetkým starší ľudia, s nižším vzdelaním a kvalifikáciou, druhú zasa ľudia mladší, s vyšším vzdelaním a venujúci sa hlavne duševnému povolaniu.¹¹⁵

3.7.4 Porovnanie verejnej mienky v Česku a na Slovensku

Keď v roku 1918 vzniklo Československo, neexistovala v rámci neho iba jediná, československá, spoločnosť, ale dve odlišné spoločnosti – česká a slovenská. Z toho vyplýva i existencia dvoch osobitných politických kultúr - v slovenskej i v českej časti štátu. Táto nejednotnosť sa prejavila i po roku 1989 v rozdielnych názoroch a postojoch občanov voči ekonomickým reformám, v hodnoteniach privatizácie, predchádzajúceho i porevolučného pluralitného režimu, ale napríklad i v chovaní voličov počas volieb.¹¹⁶

Prieskum spokojnosti obyvateľov v roku 1990, v ktorom sa spokojnosť hodnotila v rámci kumulovaného podielu v oblastiach vnútorná a zahraničná politika, hospodárstvo, kultúra a životná úroveň, sociálne zabezpečenie a celková situácia, bol výrazne väčší podiel nespokojných na Slovensku ako v Čechách.¹¹⁷ V roku 1992 Slováci hodnotili politickú situáciu po roku 1989 opäť menej pozitívne ako ich susedia v Česku a väčšina dokonca videla v predchádzajúcom režime viac výhod ako v novom, ponovembrovom zriadení, v Česku to bola menšina. Čo sa týka politických inštitúcií, tým sa v Česku dostávalo vyššej dôvery ako na Slovensku. Zatiaľ čo v Čechách sa rovnakej dôvere mohli tešiť prezident, federálna vláda, národná vláda i národná rada, slovenskí občania mali voči federálnej vláde a národnej rade približne o desať percent

¹¹⁵ Tamtiež, str. 30

¹¹⁶ VODIČKA, K.: Slowakische Republik. In: KIPKE, R.-VODIČKA, K.: *Slowakische Republik. Studien zur politischen Entwicklung*, Münster, LIT 2000, str. 76-77

¹¹⁷ TUČEK, M.: *Spokojenost se společenskými změnami po listopadu 1989*, Sociologické aktuality, 1991, č.9, str. 9-10

nižšiu dôveru.¹¹⁸ Rozdielny postoj bolo možné pozorovať i v otázke týkajúcej sa významu tržného hospodárstva a privatizácie. Zatiaľ čo väčšina Čechov tržné hospodárstvo podporovala ako nevyhnutnosť, na Slovensku tento názor zdieľala iba jedna tretina občanov. Podobne to i s privatizačným procesom, ktorý Česi skôr schvaľovali a Slováci skôr odmietali.

Tieto postoje sa do značnej miery odzrkadlili i vo voľbách v roku 1992, v ktorých v Čechách voliči hlasovali za reformy, zatiaľ čo Slováci proti nim, respektíve za vlastnú reformnú cestu. Politické elity, ktoré z týchto volieb vzišli tak nielen že mali odlišné politické koncepcie a koncepcie hospodárskych politík, ale rozhodli i o ďalšom osude spoločného štátu.

¹¹⁸ Institut pro výzkum veřejného mínění, 1.4.1992. In: MESEŽNIKOV, G.-GYÁRFÁŠOVÁ, O.(EDIT.) A KOL.: *Slovensko: Desať rokov samostatnosti a rok reforiem*, Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, Edícia Štúdie a názory, 2004, str. 27

Záver

Cieľom tejto práce bola analýza procesu tvorby československej transformačnej stratégie a toho, či zvolená stratégia bola prijatá aj na Slovensku. Podmienky v akých sa Slovensko nachádzalo na začiatku transformačného procesu ovplyvnilo viacero faktorov. Bol to predovšetkým charakter predchádzajúceho režimu, ktorý výrazným spôsobom obmedzoval ľudskú slobodu i celkový rozvoj ekonomiky, a následne i spôsob akým k zmene tohoto režimu došlo. Preto sa prvá kapitola tejto práce zamerala na jednotlivé teórie prechodov k demokracii, ktoré následne aplikovala na prípad Československa a Slovenska.

Viacerí autori sa zhodujú na tom, že nie je jednoduché slovenský prechod k demokracii jednoznačne zaradiť z hľadiska aktérov, stratégií či iných faktorov. Hospodárska kríza spôsobená neefektívnosťou centrálného riadenia ekonomiky výrazným spôsobom uberala na legitimitu prechádzajúceho režimu, ktorý sa po strate i svojho druhého zdroja v podobe podpory zo strany Sovietskeho zväzu a opory represívnych zložiek a administratívneho aparátu zrútil. Nemalou mierou k tomu prispel i rastúci vplyv informačných prostriedkov predovšetkým zo štátov západnej Európy. Kríza legitimacy bola navyše doprevádzaná krízou účinnosti.

Antiautoritárske elity združené okolo OF a VPN mali v období pred novembrom 1989 predovšetkým jeden hlavný cieľ, ktorým bola zmena stávajúceho režimu. Rýchlosť s akou k tomu nakoniec došlo ich zastihla nepripravených a bez konkrétnych predstáv o ďalšom smerovaní v úplne nových podmienkach. Konkrétni aktéri, ktorí začali uvažovať o možných stratégiách premien sa začali formovať až následne a to z prevzatého a nezmeneného inštitucionálneho rámca. Liberalizačná a demokratizačná fáza tak v prípade Československa nenasledovali jedna za druhou, ale prebehli súčasne.

Vzťahy medzi Českom a Slovenskom, ktoré boli pred rokom 1989 charakterizované ako bezproblémové značnou mierou ovplyvnila už historicky známa skutočnosť, že riadiace centrum politického života sa nenachádzalo v Bratislave, ale v Prahe. Frustrácia Slovákov z pragocentrizmu¹¹⁹ sa začala prejavovať už v období po prvých slobodných voľbách, kedy česká strana vyvíjala viacero iniciatív s cieľom

¹¹⁹ bližšie vid'. HAVEL, V.: *Letní přemítání*, 1. vydanie, Praha: Odeon, 1991, str. 16-17

o vypracovanie vhodnej transformačnej stratégie, zatiaľ čo slovenská strana nielen že vlastný návrh nepredložila¹²⁰, ale viac ako nutnosťou transformácie hospodárstva sa zaoberala kompetenciami jednotlivých republík a požiadavkou federalizácie štátu. Nebolo teda príliš prekvapujúce, keď sa od momentu uvedenia federálnej koncepcie premeny hospodárstva do praxe veľká časť slovenských elít začala stavať proti nej a za realizáciu vlastnej cesty hospodárskej premeny.

Druhá kapitola bola zameraná na voľby do NR SR v rokoch 1990 a 1992 nakoľko nové politické reprezentácie, ktoré z týchto volieb vzišli rozhodovali o následnom smerovaní Slovenska a jeho spoločenskej i hospodárskej premeny. Zloženie týchto reprezentácií ako aj možnosti ich manévrovania v nasledujúcom období výrazným spôsobom ovplyvnili legislatívne opatrenia, ktoré boli prijaté ešte v roku 1990. Týkalo sa to predovšetkým Zákona č. 15/1990 Sb., o politických stranách, Ústavného zákona č. 45/1990 Sb., o skrátení volebného obdobia zákonodarných zborov a Zákona Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Sb., o voľbách do Národnej Rady Slovenskej republiky. Tie stanovili základné pravidlá umožňujúce vytvorenie funkčného volebného systému odpovedajúceho podmienkam pluralitnej demokracie. Mnohé z novozvolených politických formácií však nemali dlhé trvanie nakoľko jeden z ich hlavných cieľov a pojítok z obdobia ich vzniku - úsilie o zmenu komunistického režimu - vystriedala po jeho dosiahnutí potreba následnej reformy spoločnosti. V rámci jednotlivých hnutí a strán sa začali prejavovať desintegračné tendencie, ktoré v konečnom dôsledku viedli k štiepeniu v mnohých z nich. Príčin bolo viac, významnou z nich však bola taktiež predstava o ďalšom smerovaní vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov a nepochybne i odlišné predstavy o ekonomickej transformácii. Tie sa po voľbách v roku 1990 začali prejavovať v plnom rozsahu.

Po stanovení východných podmienok a aktérov sa následne tretia kapitola zamerala na analýzu reformy hospodárstva, proces tvorby transformačnej stratégie a postoje slovenských elít i verejnosti.

Transformácia centrálne plánovaných ekonomík predstavovala pre štáty strednej a východnej Európy bezprecedentnú udalosť. Jej aktéri sa tak museli v realite opierať predovšetkým o vlastné schopnosti reagovať na aktuálne problémy, inšpiráciu však mohli čerpať i z doterajších ekonomických teórií. Významnú úlohu v procese tvorby

¹²⁰ IŠA, J.: Hospodárska stratégia Slovenskej republiky a jej zahranično-ekonomické determinanty, *Ekonomický časopis*, 1994, roč.42, č.12, str. 876-892

a presadenia výslednej transformačnej stratégie zohrávali taktiež doporučená MMF¹²¹ a Svetovej banky zdôrazňujúce okrem iného nutnosť razantnej liberalizácie cien, menových kurzov a obchodu, demonopolizáciu veľkých štátnych podnikov, rýchlu privatizáciu maloobchodu a reštriktívnu menovú politiku. Mnohé z týchto doporučení sa nakoniec odrazili v prijatej koncepcii, ktorou bola koncepcia federálnej vlády ČSFR - tzv. šoková varianta transformácie ekonomiky založená predovšetkým na reštriktívnej menovej a rozpočtovej politike. Víťazstvo tejto varianty bolo podmienené viacerými faktormi. Uvoľnená atmosféra vyvolávala medzi občanmi silné konzumentské nálady. Obdobie, kedy boli ich možnosti a sloboda maximálne obmedzené sa skončilo, ľudia chceli žiť ako na západe a šoková varianta bola vnímaná ako rýchla možnosť ako to dosiahnuť. V rámci spoločnosti existovali aj jedinci, ktorí boli naopak k celej situácii apatickí a nevyvíjali nijakú výraznejšiu iniciatívu, čo presadenie výslednej varianty iba uľahčovalo. Navyše sa vtedy o tejto problematike nevedela nijaká diskusia. Pravicové strany boli väčšinou zástancami radikálnej reformy, zatiaľ čo ľavica nevedela ako má v danej situácii reagovať a čo by mala ponúknuť. Pri hľadaní príčin či dôvodov víťazstva koncepcie šokovej terapie je však potrebné brať do úvahy i medzinárodné súvislosti, konkrétne bolo významné to, že koniec osemdesiatych rokov bol obdobím vrcholiaceho thatcherizmu¹²² vo Veľkej Británii, reaganizmu¹²³ v USA, rogeromics¹²⁴ na Novom Zélande či ekonomického racionalizmu v Austrálii, kladúcich dôraz na princípy tržnej ekonomiky.

Oproti prebiehajúcej transformačnej koncepcii sa na Slovensku vytvoril názorový prúd ekonómov z okolia združenia NEZES, ktorý ju čoraz vehementnejšie kritizoval a začal presadzovať svoju vlastnú verziu. Z politických strán ich koncepciu podporovalo predovšetkým HZDS na čele s Vladimírom Mečiarom. Ako dôvod uvádzali predovšetkým odlišné sociokultúrne charakteristiky Slovenska, ktoré výrazným spôsobom ovplyvňovali postoje občanov k realizovaným zmenám a taktiež čas potrebný na to aby slovenská spoločnosť bola schopná dané zmeny absorbovať. Preto oproti federálnej koncepcii presadzovali ekonomický program postupných krokov, ktorý začali následne nazývať „vlastnou slovenskou transformačnou cestou“. Neskôr sa ako ďalší dôvod pre zmenu stávajúcej transformačnej koncepcie začali

¹²¹ Bližšie vid'. World Economic Outlook: Focus on transition Economies [a survey by the staff of the International Monetary Fund], Washington: International Monetary Fund, October 2000, str. 84-88

¹²² bližšie vid'. WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Thatcherism>

¹²³ bližšie vid'. WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Reaganomics>

¹²⁴ bližšie vid'. WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Rogernomics>

uvádzať aj hospodárske ťažkosti Slovenska, ktorých príčinou mal byť práve z Prahy nadiktovaný federálny model neprihliadajúci na regionálne odlišnosti. Argumentácia HZDS bola pravdepodobne úspešná keďže hnutie v voľbách do NR SR v roku 1992 zvíťazilo a mohlo svoje vlastné predstavy o prestavbe hospodárstva uviesť v realitu.

Hospodárska kríza, ktorá začiatkom deväťdesiatych rokov Slovensko postihla nebola v danom období ničím výnimočným nakoľko postihla i ďalšie transformujúce sa ekonomiky a tvrdenie, že je za ňou treba vidieť jednoznačne antisociálnu a antidemokratickú federálnu reformu nebolo celkom na mieste. Nie je vylúčené, že ak by federálna koncepcia brala trochu viac do úvahy regionálne odlišnosti Slovenska a prispôsobila by im svoje nástroje mohlo by to viesť k zmierneniu dopadov na hospodárstvo Slovenska. Príčiny krízy je však potrebné hľadať aj inde, dokonca ešte v predchádzajúcom režime. Z neho totiž vychádzala nevhodná skladba hospodárstva, ktoré aby bolo schopné efektívne fungovať v nových tržných podmienkach nutne potrebovalo reštrukturalizáciu. Ďalšiu príčinu je možné vidieť v značnej technologickej zaostalosti, z ktorej vyplývala obtiažnosť presadiť sa na zahraničných trhoch, na ktoré slovenské výrobky ešte len začínali prenikať z dôvodu rozpadu predošlých odbytísk na území bývalého Sovietskeho bloku. Mnoho podnikov sa po otvorení hraníc dostalo do finančnej krízy, ktorá v nie málo prípadoch nakoniec viedla k ich krachu. Azda najťažšie postihlo otvorenie trhu zahraničnej konkurencii strojársky a elektrotechnický priemysel a výrazný podiel na poklese slovenskej ekonomiky mal aj úpadok zbrojárkeho priemyslu zamestnávajúceho veľkú časť pracovnej sily. V neposlednom rade zohral dôležitú úlohu i spôsob a charakter privatizácie, ktorej priebeh je možné hodnotiť kriticky z dôvodu jej nezvládnutia z technického a časového hľadiska, z dôvodu nepripravenosti občanov, ale taktiež napríklad z morálneho hľadiska.¹²⁵

Pri hľadaní odpovede na otázku, či bola schválená transformačná stratégia prijatá aj slovenskou stranou a či následný transformačný proces prebehol bez problémov sme teda z vyššie uvedených dôvodov dospeli k zápornej odpovedi. Politická a sociálne-ekonomická transformácia Československa, ale aj celého regiónu strednej a východnej Európy, je však otázkou nesporne značne obsiahlou. Určite by bolo zaujímavé zamerať sa napríklad na jednotlivé transformačné scenáre z hľadiska

¹²⁵ MMF ako hlavné príčiny poklesu produktu uvádza rozpad RVHP začiatkom roku 1991 a značné obmedzenie dovozov zo strany bývalej Nemeckej demokratickej republiky a bývalého Sovietskeho zväzu, čo malo vplyv i na iné krajiny, pre ktoré boli tieto štáty významnými obchodnými partnermi – napr. Fínsko, India...bližšie vid'. World Economic Outlook [A Survey by the Staff of The International Monetary Fund], Washington D.C.: International Monetary Fund, October 1992.

politických prúdov, alebo na to aké stanovisko k tejto problematike zaujímali zahraničné noviny a časopisy. Ako bolo spomínané, obdobie prvých transformačných rokov bolo v krajinách strednej a východnej Európy spojené s prechodným poklesom produktu, čo sa ale v jednotlivých krajinách prejavilo rôzne, pravdepodobne aj v závislosti na konkrétne zvolenej stratégii. Aj to by určite bolo zaujímavou témou do diskusie. Z hľadiska obmedzeného priestoru táto práca odpovede na tieto otázky neposkytuje, doporučuje ich však, ako tému nepochybne zaujímavú, pre ďalšie skúmanie.

Zoznam použitých prameňov a literatúry :

Monografické publikácie:

- ❖ ARENDT, H.: *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt, Brace, New York, 1951.
- ❖ BAČIŠIN, V.: Prepojenie ekonomických a politických záujmov. In: MESEŽNIKOV, G.-GYARFÁŠOVÁ, O.(EDIT.) A KOL.: *Reformy a zodpovednosť: aktéri, dopady, komunikácia*, Bratislava: Inštitút pre verejné otázky [Edícia Štúdie a názory] 2004. ISBN 80-88935-65-2
- ❖ BALÍK, S.-KUBÁT, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Praha: Dokořán, 2004, ISBN 80-86569-89-6
- ❖ BOROŠ, J.: *Transformácia ekonomiky v SR a uspokojovanie potrieb*, Bratislava: IRIS, 2000. ISBN 80-89018-14-9
- ❖ CABADA, L.-DVOŘÁKOVÁ, V. A KOLEKTIV: *Komparace politických systémů III., 2.* prepracované vydanie, Praha: Nakladatelství VŠE, 2004. ISBN 80-245-0806-0
- ❖ CHOVANEC, J.-MOZOLÍK, P.: *Historické a štátoprávne korene samostatnej Slovenskej republiky*, 1.vydanie, Bratislava: Procom, 1994. ISBN 80-85717-02-6
- ❖ DVOŘÁKOVÁ, V.-KUNC, J.: *O přechodech k demokracii*, 1.vydanie, Praha: Sociologické nakladatelstvo, 1994. ISBN 80-901424-8-6
- ❖ FRIEDRICH, J.C.-BRZEZINSKI, Z.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1956. In: BALÍK, S.-KUBÁT, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Praha: Dokořán, 2004, str. 36-37. ISBN 80-86569-89-6
- ❖ HAVEL, V.: *Letní přemítání*, 1.vydanie, Praha: Odeon, 1991. ISBN 80-207-0330-6

- ❖ HAYEK, F.A.: *Collectivist Economic Planning*. In: *Individualism and Economic order*, Chicago: University of Chicago Press, 1980
- ❖ HLOUŠEK, V.-KOPEČEK, L.: *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie* [Ediční řada sborníky] svazek č.9, Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovi univerzity v Brně, 2005. ISBN 80-210-319 5-6
- ❖ KIPKE, R.-VODIČKA, K.: *Slowakische Republik. Studien zur politischen Entwicklung*, Münster, LIT 2000. ISBN 3-8258-4948-1
- ❖ KLAUS, V.: *Cesta k tržní ekonomice (Výběr z článků, projevů a přednášek v zahraničí)*, Praha: Top Agency, 1991.
- ❖ KOPEČEK, L.: *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*, 1.vydanie, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. Politologická rada, Zväzok č.21. ISBN 80-7325-076-4
- ❖ KOVÁČ, D.: *Dějiny Slovenska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-267-7
- ❖ LIPSET, M.S.: *Political man: the social bases of politics*, New York: Double day, 1963
- ❖ MANNOVÁ, E.(zost.) A KOL.: *Krátke dejiny Slovenska*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2003. ISBN 80-88880-53-X
- ❖ MESEŽNIKOV, G.: *Politické strany ako aktéri reforiem na Slovensku*. In: MESEŽNIKOV, G.-GYÁRFÁŠOVÁ, O.(EDIT.) A KOL.: *Slovensko: Desať rokov samostatnosti a rok reforiem*, Bratislava: Inštitút pre verejné otázky [Edícia Štúdie a názory] 2004, str. 57-70. ISBN 80-88935-59-8
- ❖ MORVAY, K.A KOL.: *Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska*, Bratislava: Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky slovenskej akadémie vied, 2005. ISBN 80-7144-143-0

- ❖ NEZES: Hospodárska politika a samostatnosť. In: *Formovanie priorít slovenskej ekonomiky*. [Zborník NEZES], Bratislava, 1993.
- ❖ OKÁLI, I. A KOL.: *Zhodnotenie doterajších výsledkov transformačného procesu v slovenskej ekonomike, náčrt jeho otvorených problémov a ďalšieho postupu z hľadiska úloh hospodárskej politiky*. [Expertízne štúdie, č.31] Bratislava: Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV, 1999.
- ❖ ORT, A.: *Evropa 20.století*, 1.vydanie, Praha: Arista, 2000. ISBN 80-86410-06-4
- ❖ PETERKOVÁ, J.: *Tvorba diplomové práce*, Praha: Nakladatelství VŠE, 2004. ISBN 80-245-0776-5
- ❖ RYCHLÍK, J.: *Rozpad Československa: Česko-Slovenské vztahy 1989-1992*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2002. ISBN 80-88880-02-5
- ❖ SARTORI, G.: *Teória demokracie*, Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-71150-49-5
- ❖ STEIN, E.: *Česko-Slovensko: konflikt, roztržka, rozpad*, 1.vydanie, Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0752-0
- ❖ SZOMOLÁNYI, S.: *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*, Bratislava: Stimul, 1999. ISBN 80-88987-11-1
- ❖ SZOMOLÁNYI, S.: *Španielsko a Slovensko. Dve cesty k demokracii*, Bratislava: Stimul, 2002. ISBN 80-88 982-58-8
- ❖ SZOMOLÁNYI, S.: Tradičná cesta Slovenska a voľby 1998. In: BÚTORA, M.-MESEŽNIKOV, G.- BÚTOROVÁ, Z.: *Slovenské voľby 1998: Kto?Prečo?Ako?*, Bratislava: Institut pre verejné otázky, 1999. ISBN 80-88935-04-0
- ❖ ŠAFAŘÍKOVÁ, V. A KOLEKTIV: *Transformace české společnosti 1989-1995*, 1.vydanie, Brno: Doplněk, 1996. ISBN 80-85765-57-8

- ❖ ŠTEFANOVIČ, H.: *Zrod slovenskej štátnosti a zánik česko-slovenskej federácie*, Bratislava: IRIS, 1999. ISBN 80-88778-88-3
- ❖ TOMŠÍK, V.: *Transformace ekonomik zemí střední a východní Evropy* [Studie národohospodářského ústavu Jozefa Hlávky 5/1998], Praha: Nakladatelství VŠE, 1998.
- ❖ VESELÝ, Z.: *Přehled dějin českého státu*, 1. vydanie, Praha: nakladatelství VŠE, 1999. ISBN 80-7079-742-8
- ❖ WOLF, K.: *Podruhé a naposled aneb mírové dělení Československa*, Praha: G plus G, 1998. ISBN 8086103102
- ❖ ŽENÍŠEK, M.: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-7380-008-X
- ❖ World Economic Outlook: Focus on transition Economies [a survey by the staff of the International Monetary Fund], Washington: International Monetary Fund, October 2000, 282s, ISBN 1-55775-975-8

Odborné časopisy:

- ❖ DVOŘÁKOVÁ V.: Deset let poté, *Politologická revue*, 1999, roč.5, č.2, str. 3-16
- ❖ IŠA, J.: Hospodářská strategie Slovenskej republiky a jej zahranično-ekonomické determinanty, *Ekonomický časopis*, 1994, roč.42, č.12, str. 876-892
- ❖ LUPTÁK, M.: Ekonomické programy slovenských parlamentních politických stran. Základné vývojové tendence a praktická realizace, *Acta Oeconomica Pragensia – Hospodársky a sociálny vývoj Československa (1945-1992)*, 1996, roč.4, č.3, str. 259-266. ISSN 0572-3043

- ❖ MESÁROŠ, O.: Vývoj zbrojního průmyslu v Československu v letech 1945-1992, *Acta Oeconomica Pragensia – Hospodářský a sociální vývoj Československa v letech 1945-1992*, 1996, roč. 4, č. 3, str. 201-215
- ❖ OKÁLI, I.: K vzniku a možnostiam prekonania transformačnej recesie, *Ekonomický časopis*, 1994, roč.42, č.11, str. 781-794. ISSN 0013-3035
- ❖ RENDEK I.: K porovnávaniu hospodárskych politík krajín Visegrádskej skupiny, *Ekonomický časopis*, 1994, roč.42, č.11, str. 858-871. ISSN 0013-3035
- ❖ RUSTOW,D.: Transitions to Democracy: Towards a Dynamic Model, *Comparative Politics*, 1970, Vol. 2, No 3, 337-363.
- ❖ ŠVEJNAR, J.: *Transition Economies: Performance and Challenges*. Journal of Economic Perspectives, 2002, Vol. 16, No 1, 3-28.
- ❖ TUČEK, M.: *Spokojenost se společenskými změnami po listopadu 1989*, Sociologické aktuality, 1991, č.9, str. 9-10
- ❖ VELŠIC, M.: Desať rokov politických premiérov slovenskej spoločnosti v zrkadle verejnej mienky, *Politologická revue*, 1999, roč.5, č.2, str.18-40
- ❖ Volebný program KDH – bod 1/3, *Slovenský denník*, roč.1, 2.5.1990, str. 4.
- ❖ World Economic Outlook [A Survey by the Staff of The International Monetary Fund], Washington D.C.: International Monetary Fund, October 1992, 179s. ISSN 0251-6365

Internetové zdroje:

- ❖ CIVÍN J.: Československý komunistický režim v letech 1985 – 1989 [online] *Středoevropské politické studie*, jaro-léto 2005, ročník VII, č. 2-3. Dostupné z WWW: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=244> [cit. 20.9.2007]

- ❖ ČERVENÁKOVÁ J. A KOL.: *Od spoločného k súkromnému – 10 rokov privatizácie na Slovensku [online]* In: *Od spoločného k súkromnému*, Bratislava: M.E.S.A. 10 – Centrum pre ekonomické a sociálne analýzy, 1999. Dostupné z WWW: www.mesa10.sk [cit. 21.8.2007]
- ❖ Stanovy Kresťanskodemokratického hnutia [online] Dostupné z WWW: <http://www.kdh.sk/article.php?historia::1990> [cit. 20.6.2007]
- ❖ *História KDH - rok 1990 – rok vzniku [online]* Dostupné z WWW: <http://www.kdh.sk/article.php?historia::1990> [cit.20.6.2007]
- ❖ Stránky štatistického úradu Slovenskej republiky dostupné na WWW: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4>

Právne normy:

- ❖ Ústavný zákon č.45/1990 Zb., o skrátení volebného obdobia zákonodarných zborov z 27.februára 1990
- ❖ Zákon č.15/1990 Zb., o politických stranách z 23. januára 1990
- ❖ Zákon č.104/1992 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa zákon Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady z 26. februára 1992
- ❖ Zákon Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb., o voľbách do Slovenskej národnej rady zo 16.marca 1990
- ❖ Zákon Slovenskej národnej rady č.518/1992 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa zákon Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady v znení neskorších predpisov z 5.novembra 1992

Zoznam príloh

PRÍLOHA 1 :	Zoznam politických strán zúčastnených vo voľbách do NR SR v roku 1990.....	88
PRÍLOHA 2 :	Podiel hlasov pre politické strany vo voľbách do NR SR v roku 1990.....	89
PRÍLOHA 3 :	Počet mandátov pre politické strany vo voľbách do NR SR v roku 1990.....	90
PRÍLOHA 4 :	Zoznam politických strán zúčastnených vo voľbách do NR SR v roku 1992.....	91
PRÍLOHA 5 :	Podiel hlasov pre politické strany vo voľbách do NR SR v roku 1992.....	92
PRÍLOHA 6 :	Počet mandátov pre politické strany vo voľbách do NR SR v roku 1992.....	93
PRÍLOHA 7 :	Vývoj hrubého domáceho produktu.....	94
PRÍLOHA 8 :	Vývoj na trhu práce	97
PRÍLOHA 9 :	Niektoré ukazovatele vonkajšej rovnováhy transformujúcich sa ekonomík	98

Príloha 1. - Zoznam politických strán zúčastnených vo voľbách do NR SR v roku 1990

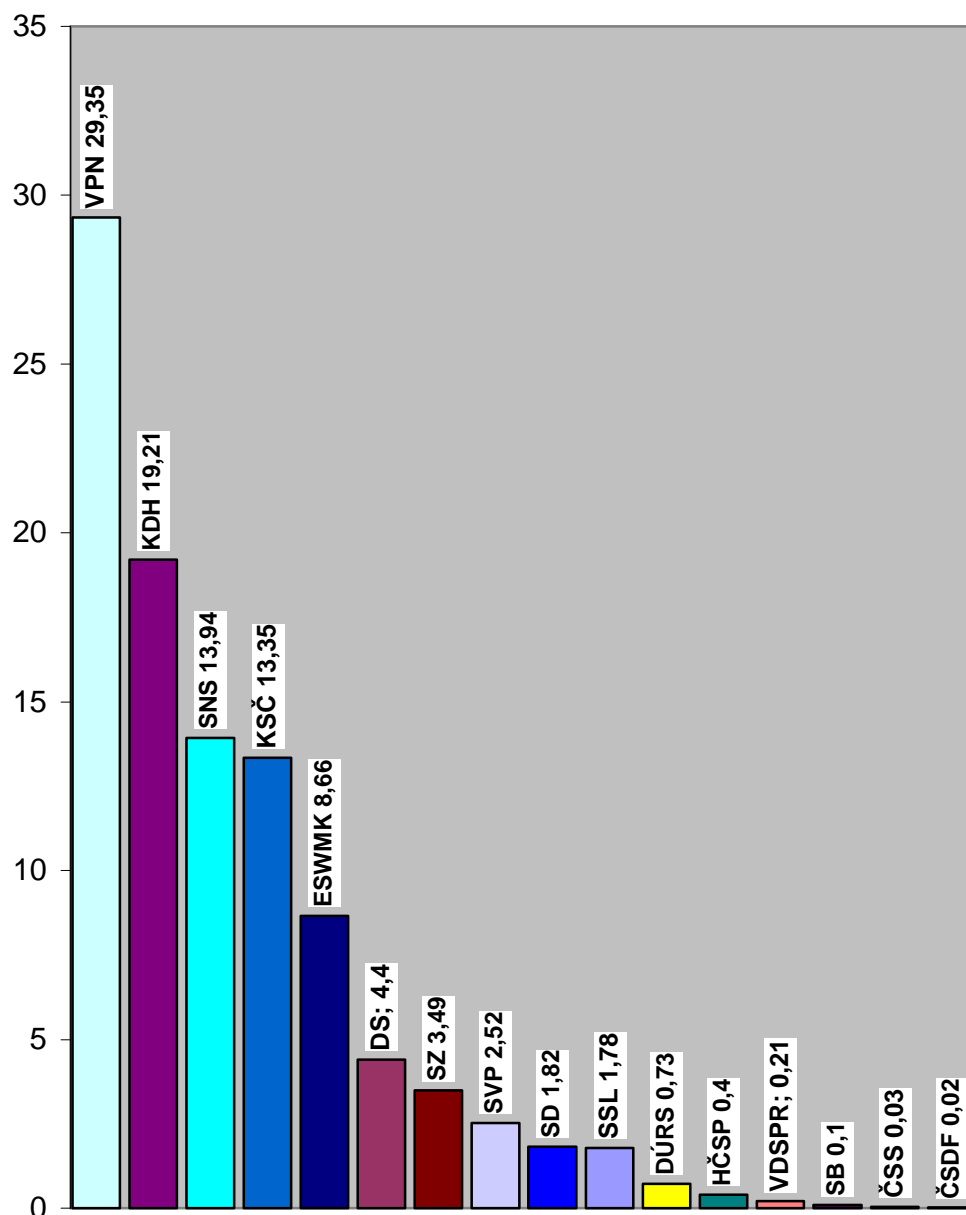
- **ČSDF** - Československé demokratické fórum
- **ČSS** - Československá strana socialistická
- **DS** - Demokratická strana
- **DÚRS** - Rómovia
- **ESWMK** - Együttélés-Spolužitie-Wspólnotaô-Súžitie, Maďarské kresťanskodemokratické hnutie
- **HČSP** - Hnutie československého porozumenia
- **KDH** - Kresťanskodemokratické hnutie
- **KSČ** - Komunistická strana Československa
- **SB** - Slobodný blok
- **SD** - Sociálna demokracia
- **SNS** - Slovenská národná strana
- **SPV** - Spojenectvo poľnohospodárov a vidieka
- **SSL** - Strana slobody
- **SZ** - Strana zelených
- **VDSPR** - Všeľudová demokratická strana a Združenie pre republiku, Republikánska strana Československa
- **VPN** - Verejnost' proti násiliu

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky

Dostupné z WWW: <http://www.statistics.sk/webdata/slov/volby/volby90/zps90.htm>

[cit. 10.7.2007]

Príloha 2. – Podiel hlasov pre politické strany vo voľbách do NR SR v roku 1990

- hodnoty sú uvádzané v %

- zoznam skratiek: vid' príloha č.1

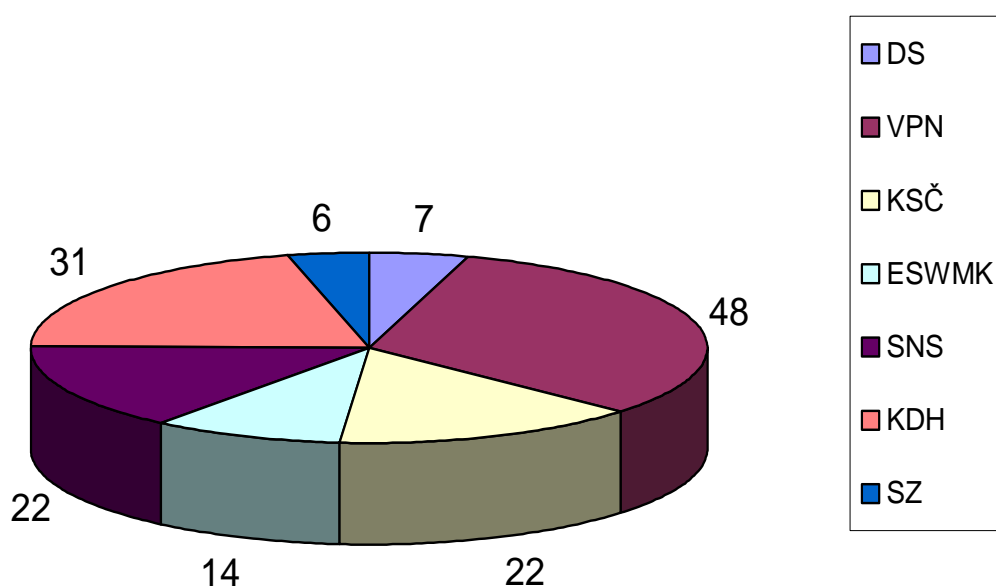
Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky

Dostupné z WWW: http://www.statistics.sk/webdata/_slov/volby/volby90/php90.htm

[cit.10.7.2007]

Príloha 3.

Počet mandátov pre politické strany vo voľbách do NRSR
1990

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky

Dostupné z WWW: http://www.statistics.sk/webdata/_slov/volby/volby90/pmp90.htm

[cit.10.7.2007]

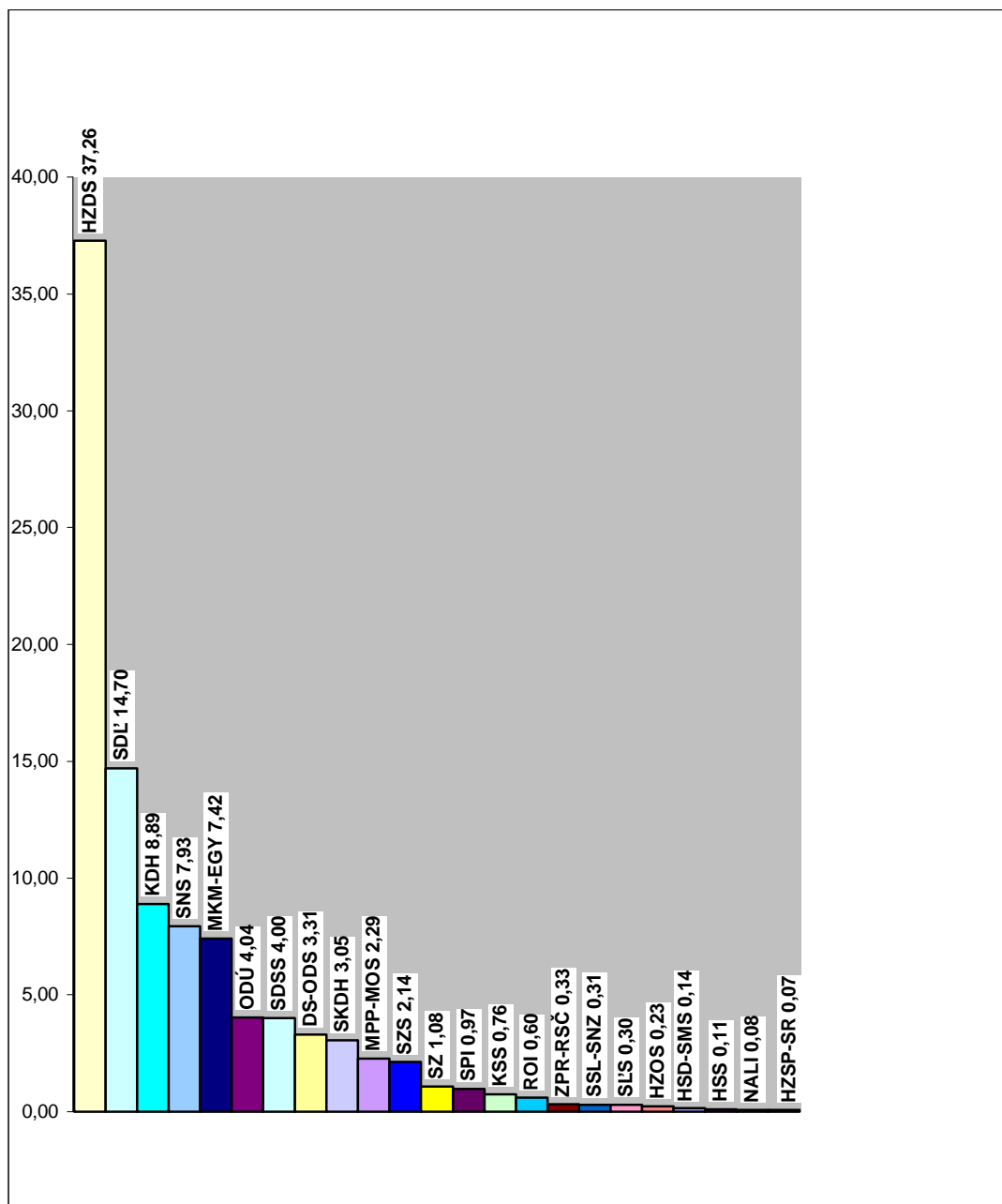
Príloha 4. - Zoznam politických strán zúčastnených vo voľbách do NR SR v roku 1992

- **DS-ODS** - Demokratická strana - Občianska demokratická strana
- **HSD-SMS** - Hnutie za samosprávnú demokraciu - Spoločnosť pre Moravu a Sliezsko
- **HSS** - Hnutie za sociálnu spravodlivosť
- **HZDS** - Hnutie za demokratické Slovensko
- **HZOS** - Hnutie za oslobodenie Slovenska
- **HZSP-SRÚ** - Hnutie za slobodu prejavu - Slovenská republikánska únia
- **KDH** - Kresťanskodemokratické hnutie
- **KSS** - Komunistická strana Slovenska
- **MKM-EGY** - Maďarské kresťansko-demokratické hnutie, Együttélés-Spolužitie-Wspólnota-Soužití
- **MPP-MOS** - Magyar Polgári Párt - Maďarská občianska strana
- **NALI** - Národní liberáli
- **ODÚ** - Občianska demokratická únia
- **ROI** - Rómska občianska iniciatíva
- **SDE** - Strana demokratickej ľavice
- **SDSS** - Sociálnodemokratická strana na Slovensku
- **SKDH** - Slovenské kresťanskodemokratické hnutie
- **SLS** - Slovenská ľudová strana
- **SNS** - Slovenská národná strana
- **SPI** - Strana práce a istoty
- **SSL-SNZ** - Strana slobody - Strana národného zjednotenia
- **SZ** - Strana zelených
- **SZS** - Strana zelených na Slovensku
- **ZPR-RSČ** - Združenie pre republiku - Republikánska strana Česko-Slovenska

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky

Dostupné z WWW: http://www.statistics.sk/webdata/_slov/volby/volby92/zps92.htm
[cit. 10.7.2007]

Príloha 5. – Podiel hlasov pre politické strany vo voľbách do NR SR v roku 1992

- hodnoty sú uvádzané v %

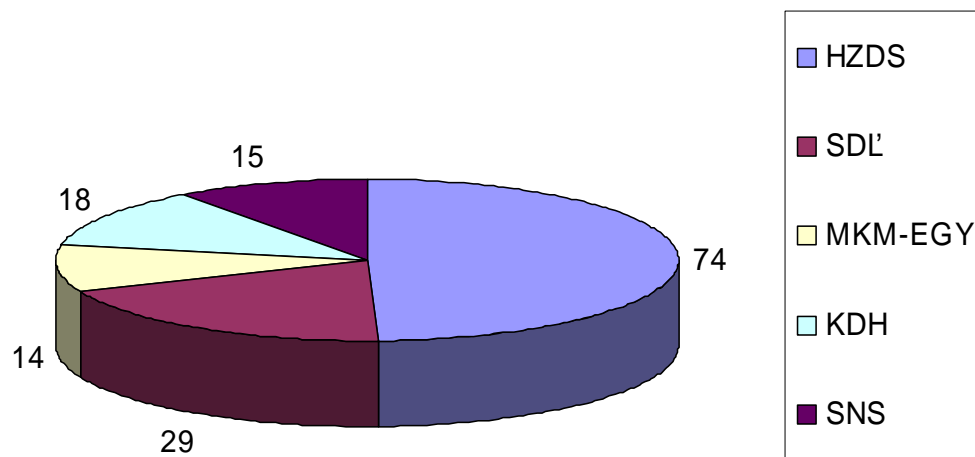
- zoznam skratiek: viď príloha č.4

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky

Dostupné z WWW: http://www.statistics.sk/webdata/_slov/volby/volby92/php92.htm

[cit. 10.7.2007]

Príloha 6. – Počet mandátov pre politické strany vo voľbách do NR SR v roku 1992

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky

Dostupné z WWW: http://www.statistics.sk/webdata/_slov/volby/volby92/pmp92.htm

[cit. 10.7.2007]

Príloha 7. - Vývoj hrubého domáceho produktu

Tabuľka 7.1 – Medziročné tempo rastu reálneho HDP (v %)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997 ¹²⁶	1997 ¹²⁷	1998 ¹²⁶
ČR	4,5	-1,2	-11,5	-3,3	0,6	2,7	5,9	4,1	4,5	1,0	1,0
Maďarsko	0,7	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	2,0	4,0	4,0
Poľsko	0,2	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,1	5,5	6,9	5,7
Slovensko	1,1	-2,5	-14,6	-6,5	-3,7	4,9	7,3	6,9	6,0	6,5	5,0
Slovinsko	-2,7	-4,7	-8,9	-5,4	1,9	4,9	4,1	3,1	4,0	3,3	3,7
Bulharsko	:	-9,1	-12,0	-7,3	-1,5	1,8	2,1	-10,9	-4,0	-7,4	3,0
Rumunsko	-5,8	-5,6	-12,9	-8,7	1,5	3,9	7,1	4,1	-2,0	-6,6	3,0

Zdroj: Economic Survey of Europe, UN, Geneva, 1998, No. 1. In: TOMŠÍK, V.: *Transformace ekonomik zemí střední a východní Evropy* [Studie národohospodářského ústavu Jozefa Hlávky 5/1998], Praha: Nakladatelství VŠE, 1998, str. 6

¹²⁶ Prognóza Sekretariátu UN

¹²⁷ Skutočnosť

Tabuľka 7.2 – Podiel sektorov národného hospodárstva na tvorbe HDP (v %, bežné ceny)

	1992	1993	1994	1995	1996
<i>Česká republika</i>					
Poľnohospodárstvo	4,8	5,2	4,4	:	:
Priemysel	42,1	32,5	32,1	:	:
Stavebníctvo	5,6	7,1	7,6	:	:
Služby	47,5	55,2	55,9	:	:
<i>Maďarsko</i>					
Poľnohospodárstvo	7,2	6,6	6,7	6,7	6,6
Priemysel	27,3	26,2	25,3	26,3	26,5
Stavebníctvo	5,9	5,3	5,1	4,6	4,2
Služby	59,6	61,9	62,9	62,4	62,7
<i>Poľsko</i>					
Priemysel	7,1	7,2	7,4	7,5	6,9
Stavebníctvo	35,5	35,7	33,2	33,8	31,5
Služby	8,1	7,1	6,7	6,0	6,2
Priemysel	49,3	50,0	52,7	52,7	55,4
<i>Slovensko</i>					
Priemysel	5,9	4,9	6,9	5,9	5,5
Stavebníctvo	35,0	32,0	25,1	29,8	28,1
Služby	6,6	4,9	4,7	4,8	5,1
Priemysel	52,5	58,2	63,3	59,5	61,3
<i>Slovinsko</i>					
Priemysel	5,8	5,1	4,5	4,5	4,4
Stavebníctvo	35,9	33,4	34,7	32,8	32,0
Služby	4,3	4,7	5,0	5,6	5,7
Priemysel	54,0	56,8	55,8	57,1	57,9
<i>Bulharsko</i>					
Priemysel	12,0	10,6	12,3	13,9	15,4
Stavebníctvo	34,4	29,2	27,0	28,5	25,9
Služby	6,0	5,8	5,1	5,2	4,3
Priemysel	47,6	54,4	55,6	52,4	54,4
<i>Rumunsko</i>					
Priemysel	18,5	21,6	20,6	20,5	20,0
Stavebníctvo	37,3	34,9	37,6	35,7	37,3
Služby	4,7	5,4	6,8	6,8	7,0
Priemysel	39,5	38,1	35,0	37,0	35,7

Zdroj: Economic Survey of Europe, UN, Geneva, 1998, No. 1. In: TOMŠÍK, V.: *Transformace ekonomik zemí střední a východní Evropy* [Studie národohospodářského ústavu Jozefa Hlávky 5/1998], Praha: Nakladatelství VŠE, 1998, str.10

Tabuľka 7.3 – Vplyv hlavných zložiek dopytu na rast HDP (v % rastu HDP)

	1993	1994	1995	1996		1993	1994	1995	1996
Česká republika					Slovensko				
Spotreba	1,9	1,9	3,4	3,8	Spotreba	-1,3	-3,5	3,7	7,6
Fixný Kapitál	-2,3	4,9	6,5	2,9	Fixný Kapitál	-1,4	-1,8	-0,1	11,5
Zmena zásob	1,8	0,7	-0,2	2,9	Zmena zásob	-1,6	-0,5	7,0	0,2
Čistý vývoz	-1,8	-5,3	-3,6	-5,5	Čistý vývoz	0,4	10,7	-3,3	-12,6
Vývoz	4,7	0,1	8,4	1,9	Vývoz	-0,1	8,4	2,6	-1,0
Dovoz	-6,6	-5,4	12,0	7,5	Dovoz	0,5	2,3	-6,0	-11,6
HDP	0,6	2,7	5,9	4,1	HDP	-3,9	5,0	7,3	6,9
Maďarsko					Poľsko				
Spotreba	4,5	-2,0	-5,6	-2,6	Spotreba	4,0	3,3	2,9	6,1
Fixný Kapitál	0,4	2,7	-1,0	1,3	Fixný Kapitál	0,6	1,5	2,7	3,5
Zmena zásob	5,0	1,7	3,2	2,2	Zmena zásob	2,2	-0,1	1,4	0,2
Čistý vývoz	-10,6	0,5	4,9	0,6	Čistý vývoz	-3,0	0,5	0,1	-3,7
Vývoz	-3,5	4,3	4,6	2,8	Vývoz	1,0	3,0	5,7	3,2
Dovoz	-7,1	-3,7	0,3	-2,2	Dovoz	-4,0	-2,5	-5,6	-6,9
HDP	-0,6	2,9	1,5	1,3	HDP	3,8	5,2	7,0	6,1
Rumunsko					Bulharsko				
Spotreba	1,0	2,9	11,0	3,4	Spotreba	-3,1	-4,1	-1,8	-5,8
Fixný Kapitál	1,6	3,7	1,7	1,2	Fixný Kapitál	-2,8	0,1	2,2	-3,2
Zmena zásob	-2,5	-6,3	-1,8	-0,4	Zmena zásob	-1,2	-1,7	4,9	-5,1
Čistý vývoz	1,5	3,6	-4,0	-0,1	Čistý vývoz	5,6	7,5	-3,2	3,2
Vývoz	3,1	4,4	8,1	-0,7	Vývoz	:	:	:	:
Dovoz	-1,6	-0,8	-12,1	0,6	Dovoz	:	:	:	:
HDP	1,5	3,9	7,1	4,1	HDP	-1,5	1,8	2,1	-10,9
Slovinsko					Ruská federácia				
Spotreba	8,7	2,8	6,0	:	Spotreba	-0,5	-1,9	-1,9	-3,0
Fixný Kapitál	2,0	2,5	3,7	:	Fixný Kapitál	-6,1	-5,2	-1,6	-3,7
Zmena zásob	1,6	0,5	1,6	:	Zmena zásob	-4,0	-3,1	-1,1	-0,9
Čistý vývoz	-9,5	-0,4	-7,2	:	Čistý vývoz	3,2	-1,0	0,1	1,7
Vývoz	0,4	6,5	0,6	:	Vývoz	-1,3	1,9	2,0	-1,6
Dovoz	-9,9	-6,9	-7,8	:	Dovoz	4,5	-2,9	-1,9	3,3
HDP	2,8	5,3	4,1	3,1	HDP	-8,7	-12,7	-4,1	-4,9

Zdroj: Economic Survey of Europe, UN, Geneva, 1998, No. 1. In: TOMŠÍK, V.: *Transformace ekonomik zemí střední a východní Evropy* [Studie národohospodářského ústavu Jozefa Hlávky 5/1998], Praha: Nakladatelství VŠE, 1998, str. 11

Príloha 8. - Vývoj na trhu práce

Tabuľka 8.1 – Vývoj miery nezamestnanosti (v %, údaj z konca roka)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 ¹²⁸
ČR	0,7	4,1	2,6	3,5	3,2	2,9	3,5	5,2	6,4
Maďarsko	1,7	12,3	12,1	12,1	10,9	10,4	10,5	10,4	10,4
Poľsko	6,5	11,8	13,6	16,4	16,0	14,9	13,2	10,5	11,1
Slovensko	1,6	11,8	10,4	14,4	14,8	13,1	12,8	12,5	11,0
Slovinsko	:	10,1	13,4	15,5	14,2	14,5	14,4	14,8	14,8
Bulharsko	1,8	11,1	15,6	16,4	12,8	11,1	12,5	13,7	14,0
Rumunsko	1,3	3,0	8,4	10,4	10,9	9,5	6,3	8,8	10,0

Zdroj: Economic Survey of Europe, UN, Geneva, 1998, No. 1. In: TOMŠÍK, V.: *Transformace ekonomik zemí střední a východní Evropy* [Studie národohospodářského ústavu Jozefa Hlávky 5/1998], Praha: Nakladatelství VŠE, 1998, str. 1

Tabuľka 8.2 – Podiel zamestnanosti v privátnom sektore na celkovej zamestnanosti (v %)

	1990	1996	1990			1996		
	Privátny sektor celkovo		v sektore			v sektore		
			poľnohosp.	priemysel	služby	poľnohosp.	priemysel	služby
ČR	7,0	58,9	:	8,0	7,0	49,0	60,0	54,0
Poľsko	48,9	65,1	86,0	31,0	34,0	98,0	55,0	46,0
Slovensko	20,0	59,8	:	:	:	:	:	:
Bulharsko	5,9	42,3	21,0	1,0	4,0	84,0	25,0	32,0
Rumunsko	9,2	51,5	23,0	2,0	6,0	90,0	24,0	35,0

Zdroj: Economic Survey of Europe, UN, Geneva, 1998, No. 1. In: Tamtiež, str. 17

Poznámka: poľnohospodárstvo zahŕňa lesné hospodárstvo a rybolov, priemysel zahŕňa stavebníctvo a zvyšok predstavujú služby

¹²⁸ Prognóza sekretariátu UN

Príloha 9. - Niektoré ukazovatele vonkajšej rovnováhy transformujúcich sa ekonomík

Tabuľka 9.1 – Príliv priamych zahraničných investícií (v mil.USD)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	celkovo
ČR	132	513	1004	654	868	2562	1428	1300	8461
Maďarsko	311	1459	1471	2339	1146	4453	1983	2085	15247
Poľsko	10	117	284	580	542	1134	2741	3034	8442
Slovensko	18	82	100	134	170	157	206	140	1007
Slovinsko	4	65	111	113	128	176	185	315	1097
Bulharsko	4	56	42	40	105	90	109	438	884
Rumunsko	-18	37	73	94	341	419	263	956	2165

Zdroj: Economic Survey of Europe, UN, Geneva, 1998, No. 1. In: TOMŠÍK, V.: *Transformace ekonomik zemí střední a východní Evropy* [Studie národohospodářského ústavu Jozefa Hlávky 5/1998], Praha: Nakladatelství VŠE, 1998, str. 27

Tabuľka 9.2 – Celkový čistý vonkajší dlh

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
ČR	4,0	7,0	7,0	5,8	6,1	3,3	8,8	11,5
Maďarsko	20,2	18,7	17,1	17,9	21,8	19,7	17,9	14,4
Poľsko	44,0	44,8	43,1	43,3	36,4	29,2	22,8	17,7
Slovensko	1,9	2,1	2,6	3,3	2,7	2,5	4,4	6,8
Slovinsko	1,9	1,8	1,0	1,1	0,8	1,2	1,7	1,0 ¹²⁹

Zdroj: Economic Survey of Europe, UN, Geneva, 1998, No. 1. In: Tamtiež, str. 30

¹²⁹ Stav ku koncu októbra

Poznámka: Celkový čistý vonkajší dlh sa rovná celkovému hrubému vonkajšiemu dlhu zníženému o devízové rezervy centrálnej banky